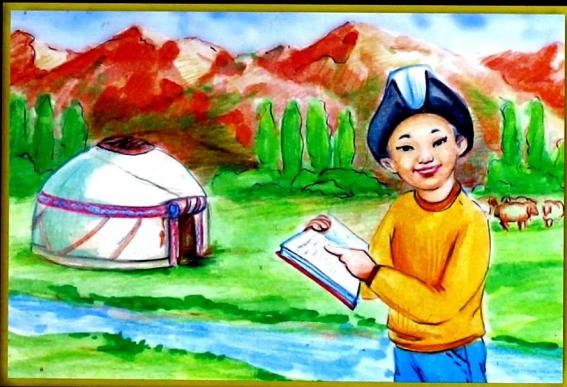

А. Кадырова, А. Назаров

КЫРГЫЗ ТИЛИ

4

Қирғизистон Республикаси Давлат Мадҳияси

Ж. Садиқов. Ш. Кулуев сўзи

Н. Давлесов, Қ. Молдобасанов муסיқаси

Тизим-тизим тоғлар, яшил яйловлар,
Табиатдан бизга теккан сийловлар.
Сардор Олатоғни соқчи сайлабон,
Давру даврон сурди ота-боболар.

Нақарот:

Шахдам юр, қирғиз эли,
Гул кўкарсин йўлингда!
Шох отиб ўсмоқ гали,
Ихтиёринг қўлингда.

Элим матонати метиндан маҳкам,
Дили, дастурхони дўстлар-ла ҳар дам.
Иноқ-иттифоқлик азалий шиор
Бу юртга иқбол нури доимо ҳамдам.

Нақарот:

Элнинг иродаси эркинлик эрур,
Эркинлик эпкини эсади масрур.
Оталар орзусин опичлаб омон.
Авлодлар қалбига етказмоқ зарур.

Нақарот:

Салом, мактаб!

А. Кадырова, А. Назаров

КЫРГЫЗ ТИЛИ

Төрт жылдык башталгыч класстын 4-классы үчүн
окуу китеби

*Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим
министрлиги бекиткен*

Экинчи басылышы

**“Альмерия”
Бишкек - 2007**

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Ки Я721

К 13

Бул окуу китеби Бүткүлдүйнөлүк Банктын каржылоосу менен ишке ашырылып жаткан КР Билим берүү жана илим министрлигинин “Айылдык билим берүү” проектинин алкагында басылып чыгарылды.

Мазкур кўлланма Қирғизистон таълим ва фан вазирлигининг Жаҳон Банки молиявий кўмагида амалга ошириляётган “Қишлоқ таълими” лойиҳаси доирасида нашр этилди.

Кадырова А., Назаров А.

К 13 **Кыргыз тили:** Төрт жылдык башталгыч класстын 4 классы үчүн окуу китеби / -Б.: “Альмерия” - 2007, 196 б.

ISBN 978-9967-24-208-1

Қўлингиздаги ушбу дарслик ҚИРҒИЗ-ЎЗБЕК университети тасарруфидаги «ДАРСЛИКЛАР ЯРАТИШ МАРКАЗИ» ТОМОНИДАН ТАЙЁРЛАНДИ. Дарслик борасидаги фикр ва мулоҳазаларингизни УНИВЕРСИТЕТ раҳбариятига ёки «МАРКАЗ» маъмуриятига ёзма равишда билдиришингизни илтимос қиламиз.

Бизнинг манзил:
Ўш шаҳри, Г. Айтиев кўчаси 27.

К 4306020200 - 07

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Ки Я721

ISBN 978-9967-24-208-1

© Кадыров А., Назаров А., 2007
© Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги
© ОсОО “Альмерия”, 2007

БИРИНЧИ ЧЕЙРЕК (БИРИНЧИ ЧОРАК)

Кайталоо (Такрорлаш)

1-көнүгүү. Тўғри талаффуз қилинг.

Өзүнүн, баатырлык, ээ болгон эмес, улуу күч, элдик өкүлдөр, тартуу, көчөлөр, түзгө түшүп, пахта гүлдөйт.

2-көнүгүү. Қуйидаги шахар ва жой номларини тўғри талаффуз қилинг.

Өзгөн, Кара-Кулжа; Кара-Суу, Араван, Лейлек, Сузак, Базар-Коргон, Ноокен, Аксы, Кадамжай; Алай, Чаткал, Талас.

3-көнүгүү. Қуйидаги киши номларини тўғри талаффуз қилинг.

Тоголок Молдо, Байымбет Абдыракман, Токтогул, Жеңижок, Барпы, Ниязалы Борош уулу; Коргоол, Атай, Шекербек.

4-көнүгүү. 3-синфда ўтилганларни эсланг ва қуйидаги саволларга жавоб беринг.

1. Борбордук Азияда жашаган эң байыркы элдер кимдер? 2. Тоголок Молдо качан жана кайсы жерде туулган? 3. Өзгөн шаары Кыргызстандын кайсы жеринен орун алган? 4. Ниязалы Борош уулу качан жана кайсы жерде туулган?

5-көнүгүү. Сўзларни биринчи устунга, сўз бирикмаларини иккинчи устунга ёзинг.

Ак-Сай, бийик тоолор, адырлуу, чучукка жеткен суукта, шылдырап агып, эң суук, аңкыган жыт, мөлтүр суулуу булактар, мээлүүн жел, эң чоң, топоз.

6-көнүгүү. «Өзгөн шаары» матнининг мазмунини ўзбекча айтиб беринг.

7-көнүгүү. «Кыргыз жазы» матнининг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

8-көнүгүү. Сифатларни биринчи устунга, отларни иккинчи устунга ёзинг.

Ак, суук, аяз, аяздуу, кыш, аба-ырайы, жылуу, оор, көк, Ак-Сай, Кенес-Анархай, Арпа, муздак.

9-көнүгүү. Нуқталар ўрнига гапнинг мазмунига мос атоқли отларни қўйиб, гапларни тўлдириб ёзинг.

1. Сагынбай Орозбак уулу 1867-жылы ... туулган. 2. Улуу манасчы 1930-жылы ... каза болгон. 3. Шаршен алгач ..., андан кийин ... артист болуп иштеген. 4. Кыргыздын улуу акыны Жеңижок Көкө уулу 1860-жылы... жергесинде туулган. 5. ... эң чоң жайлоолордун бири - Ак-Сай өрөөнү.

Танлаб олиш учун сўзлар: Кыргызстандагы, Кочкордо, Кыргыз мамлекеттик филармонияда, Ысык-Көл, Кыргыз драма театрында, Талас.

10-көнүгүү. Кўчиринг. Эга, кесим ва аниқловчиларнинг тагига чизинг.

1. Мөлтүр суулуу булактар шылдырап агып турат. 2. Мээлүүн жел бетти сылайт. 3. Ниязалы өзүнүн күүлөрүн да, элдик күүлөрдү да ко-

музда колун ойнотуп, күү арасына ыр кошуп, куудулданып аткарган. 4. Темир комуз - кыргыздын улуттук музыкалык аспабы. 5. 1991-жылдын 31-августунда элдик өкүлдөр, жалпы кыргыз эли республикабызды эркин мамлекет деп жарыялады.

Сан атооч (Сон)

БИШКЕК

Бишкек - Кыргызстандын саясий, экономикалык, илимий жана маданий борбору. Аянты он беш миң гектардан ашык. Калкы алты жүз миңге жакын. Шаарда жүздөн ашуун улуттун өкүлдөрү ынтымактуу жашашат.

Шаар аркылуу Ала-Арча, Аламүдүн суулары жана Чоң-Чүй каналы агып өтөт. Ал деңиз деңгээлинен жети жүз элүү метр бийиктикте жайгашкан.

Бишкек - бак-дарактуу кооз шаарлардын бири. Бак-дарактардын жалпы аянты төрт жарым миң гектар. Анда алты эс алуу паркы, сегиз токой паркы, отуз беш сквер, он бир шаар багы, эки бульвар бар.

Шаарда завод-фабрикалар ондоп саналат. Айрыкча станок, прибор жана айыл чарба машиналарын жасоо өнүккөн. Жүздөгөн мектептер, ондогон орто жана жогорку окуу жайлары бар. Аларда жер шарынын бардык булуң-бурчтарынан келген көптөгөн адистер эмгектенишет жана улан-кыздар билим алышат.

Борборубуздагы кооз имараттар менен эстеликтер шаардын көркүнө көрк кошуп турат. Бишкекти бир көргөн киши эч качан унутпайт.

экономикалык	- иқтисодий
аянты	- майдони
калкы	- халқи
бийиктикте	- баландликда
бак-дарактуу	- боғ-роғли
саналат	- ҳисобланади
эс алуу паркы	- маданият ва истироҳат боғи
жасоо	- ясамоқ, яратмоқ
айыл чарба	- қишлоқ хўжалиги
жер шарынын	- ер куррасининг
булуң-бурчтарынан	- турли ерларидан
адистер	- мутахассислар
эмгектенишет	- меҳнат қилишади

Ар кимдин жери, озуно мисир

11-көнүгүү. Матндан фойдаланиб, қуйидаги сўзларга ўзбек тилидаги айтилиши ва маъноси ўхшаш сўзларни топинг.

Саясий, илимий, маданий, гектар, калкы, деңиз, метр, бак-дарактуу, шаар, парк, сквер, станок, машина, орто, жогорку окуу жайлары, имараттар, көрк, эч качан, унутпайт.

12-көнүгүү. Қуйидаги сўз ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Бишкек, экономикалык, аянты, калкы, улуттун өкүлдөрү, Ала-Арча, Аламүдүн, Чоң-Чүй каналы, бак-дарактуу, сквер, бульвар, станок, прибор жасоо, жер шарынын, булуң-бурчтарынан, адистер эмгектенишет, улан-кыздар, кооз имараттар, эстеликтер.

13-көнүгүү. Кыргызча талаффузга риюя қилиб, матнни ўқинг.

Предмет сонини билдириб, қанча?, нечта?, сўроғига жавоб бўлган сўзлар сан атооч (сон) деб аталади. Масалан: бир, он беш, экинчи, отуз бешинчи, алтоо, жетөө, ондогон, жүздөй.

14-көнүгүү. Матндан сонларни кўчириб ёзинг.

15-көнүгүү. Матндаги сонлар қандай сўроққа жавоб бўлишини аниқланг.

16-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Бишкек Кыргызстандын қандай борбору? 2. Аянты қанча гектар? 3. Қалкынын саны қанча? 4. Шаарда қанча улуттун өкүлдөрү жашашат? 5. Шаар аркылуу қайсы суулар агып өтөт? 6. Эмне үчүн Бишкекти бак-дарактуу шаарлардын қатарына қошобуз? 7. Бишкекте эмнелер өнүккөн? 8. Оқуу жайларда қимдер оқушат? 9. Эмнелер шаардын көркүнө көрк қошот?

17-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

18-көнүгүү. Матндаги янги сўзлардан фойдаланиб, Тошкент ҳақида қирғизча сўзлаб беринг.

Жамдама сан атооч (Жамловчи сон)

КИМДИН БАЛАСЫ ЖАКШЫ

Аялдардан экөө суу алып жатқан. Аларга үчүнчү аял келип қошулду. Асгыча бир абышка эс алайын деп, ташка отура кетти.

Биринчи аял:

-Менин уулум шамдагай да, күчтүү да, ага эч ким тесө келбейт,- деди.

-Менин уулум булбулдай сайрайт. Анын үнүндөй үн эч кимде жок,
- деди экинчиси.

Үчүнчүсү унчукпады.

Аялдар чакаларын сууга толтуруп, үйлөрүнө жөнөштү. Абышка алардын артынан басты. Аялдар чарчап, жолдо эс алышты.

Ангыча келаткан балдардын үчөө буларды көздөй чуркады. Балдардын бирөө оңко-чоңко атып ойноду. Экинчи бала үнүн булбулдай кубулжутуп сайрады. Үчүнчү бала чуркап келип, энесинин чакасын алып, үйүнө жөнөдү.

Аялдар абышкадан сурашты:

- Кана, биздин балдарыбыз кандай экен?

- Балдарыңар кайда? Мен бир гана энесине жардам берген баланы көрдүм. Калгандарын көрсөм да, көргүм келбей турат.

Алардын төртөө тең ойго батты.

ангыча	- шу пайтда
шамдагай	- чаққон
күчтүү	- кучли
булбулдай	- булбулдек, булбул каби
сайрайт	- сайрайди
үнүндөй	- овозидай
чакаларын	- челақларини
унчукпады	- индамади
артынан	- кетидан, орқасидан
чарчап	- чарчаб
көздөй	- кўзлаб
оңко-чоңко	- думалок, чикка-пукка
атып	- отиб
кубулжутуп	- ёқимли овоз билан
бир гана	- биттагина
ойго батты	- ўйга ботди

Балам бар деп мактанба, топто бирөө жок болсо

19-көнүгүү. Куйидаги сүзлери ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Абышка, шамдагай, күчтүү, тең келбейт, булбулдай сайрайт, үнүндөй үн, унчукпады, чакаларын толтуруп, артынан, чарчап, оңко-чонко, кубулжутуп, жардам берген, ойго батты.

20-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матни ўқинг.

Сон ва предмет тушунчасини жамлаб ифодалаган ва қанча?, неча? сўроғига жавоб бўлган сўзлар жамдама сан атооч (жамловчи сон) деб аталади. Масалан: бирөө, экөө, жетөө

Санок сонлардан -оо, -өө қўшимчасининг ёрдами билан ясалади. Жамловчи сонлар фақат еттигача: бирөө, экөө, үчөө, төртөө, бешөө, алтоо, жетөө бўлади.

21-көнүгүү. Матндан жамловчи сонларни кўчириб ёзинг.

22-көнүгүү. Матндаги санок тартиб, жамловчи сонларни алоҳида-алоҳида устунларга ёзинг ва гап тузинг.

23-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Аялдардан канчоо суу алып жаткан? 2. Аларга ким келип кошулду? 3. Абышка эмне үчүн ташка отура кетти? 4. Биринчи аял баласын кандай деди? 5. Экинчи аял баласын кандай деди? 6. Үчүнчү аял эмне деди? 7. Аялдар чакаларын эмне қылышты? 8. Алар кайда жөнөштү? 9. Эмне үчүн аялдар жолго токтошту? 10. Эки бала эмне қылды? 11. Үчүнчү бала эмне қылды? 12. Аялдар абышкадан эмнени сурашты? 13. Абышка эмне деп жооп берди? 14. Алардын төртөө тең эмне болушту?

24-көнүгүү. Матндан жамловчи сон қатнашган гапларни кўчириб ёзинг.

25-көнүгүү. Матндаги жамловчи сонларни ўзак ва қўшимчаларга ажратиб ёзинг.

26-көнүгүү. Ўзбек тилидаги жамловчи сонларни айтинг ва ҳар бирига биттадан гап тузинг.

27-көнүгүү. «Кимдин баласы жакшы?» матнининг биринчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

28-көнүгүү. «Кимдин баласы жакшы?» матнининг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

29-көнүгүү. Болалар ҳақидаги ўзингиз ўқиган ўзбек халқ эртақларидан бирини қирғизча сўзлаб беринг.

Чамалама сан атооч (Чама сон)

ОЛОБО

Кыргыз эли сүттөн ондогон тамактын түрүн жасайт. Алардын бири - олобо (куйган өпкө). Аны жандыктын, көбүнчө койдун өпкөсүнөн жасайт. Өпкө бүтүн болуш үчүн кекиртект, жүрөк менен кошо чыгарылат. Аны үйлөп, муздак сууга салат. Куярда өпкөгө батышынча жылуу суу куюп кустурат.

Өпкө көлөмүнө жараша сүт жутат. Орточо койдун өпкөсүнө сегиз-тогуз литрдей сүт куюлат. Сүткө карап сары май кошулат. Сегиз-тогуз литрдей сүткө төрт жүз - беш жүз граммга жакын сары май керектелет.

Өпкө сүткө тойгондо бир да жеринде темгил калбайт. Тойгон өпкөнүн кекиртегине төрт - беш кесим эт салып, эки-үч жеринен кырча бууйт. Аны казанга салып, акырын кайнатат. Ал элүү - алтымыш мүнөттө бышат.

Орточо олобого он чакты киши тоңт. Ал өтө тоюмдуу жана даамдуу тамак.

олобо (куйган өпкө)	- куйилган ўпка
жандыктын	- хайвонларни (қўй, эчки)
кекиртек	- кекирдак
жүрөк	- юрак
кошо	- бирга
үйлөп	- пуфлаб
батышынча	- сиққунча
кустурат	- кустиради
көлөмүнө	- ҳажмига
жараша	- яраша
жутат	- ютади (ютиб олади)
сары май	- сарёғ
керектелет	- ишлатилади
темгил	- майда хол, доғ
кырча	- маҳкам
бууйт	- боғлайди
тоёт	- тўяди

30-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Олобо (куйган өпкө), жандыктын, көбүнчө, кекиртек, жүрөк, үйлөп, муздак сууга, куярда, батышынча, жылуу суу, кустурат, көлөмүнө жараша, жутат, сары май, тойгондо, темгил, кырча бууйт, тоңт.

31-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

Предмет сонини чама билан ифодаловчи сонлар чама сон деб аталади. Масалан: беш-алты, ондой, он чакты, он беш чамалуу, кыркка жакын, элүүдөн ашуун.

Чама сон саноқ сонлардан қўйидаги сўз ва қўшимчалар ёрдамида ясаледи: **жакын, чакты, чамалуу, ашуун; -дай, -ча, -даган, ва кўплик, -лар**

32-көнүгүү. Матндан чама сонларни кўчириб ёзинг.

33-көнүгүү. Ўқинг. Чама сонларни аниқланг ва уларга савол қўйинг.

1. Сегиз - тогуз литрдей сүткө төрт жүз-беш жүз граммга жакын сары май керектелет. 2. Кекиртекти эки-үч жеринен кырча бууйт. 3. Орточо олобого он чакты киши тоқт.

34-көнүгүү. Қўйидаги жадвални чама сон билан тўлдириг.

Кўшимча сан атооч	-дай	-даган	-ча	-лар
он	ондой			
жүз	жүздөй			
миң	миңдей			

35-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Кыргыз эли сүттөн тамак жасайбы? 2. Олобону эмнеден жасайт? 3. Олобо жасаш үчүн өпкө кандай болуш керек? 4. Өпкөнү куйганча эмне кылат? 5. Эмне үчүн өпкөнү кустурат? 6. Бир өпкөгө канча сүт, канча сары май кетет? 7. Өпкөнүн сүткө тойгонун кантип билет? 8. Эмне үчүн кекиртекти кырча байлайт? 9. Өпкөнү кантип бышырат? 10. Ал канча саатта бышат? 11. Орточо олобого канча киши тоёт?

36-көнүгүү. Қўйидаги саноқ сонлардан жадвалдаги сўзлардан фойдаланиб, чама сонларни ясанг. Жадвални тўлдириг.

Сўзлар	Жакын	чакты	чамалуу	ашуун
Сан атооч				
жыйырма	жыйырмага жакын			
тогуз жүз	тогуз жүзгө жакын			
миң	миңге жакын			
жүз миң	жүз миңге жакын			

37-көнүгүү. Қуйидаги чама сонлардан фойдаланиб, гап тузинг.

Ондон, сексенге жакын, жүз элүүдөн ашуун, эки-жүз чакты, отузча, он беш чамалуу, кырктай.

38-көнүгүү. Чама сонлардан фойдаланиб, беш киши тўядиган қуйилган ўпкага нималар ва қанча миқдорда кетишини қирғизча айтиб беринг.

39-көнүгүү. Матнинг учинчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

40-көнүгүү. Матнинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

41-көнүгүү. Чама сонлардан фойдаланиб, ўзингиз яхши кўрган таомингизни тасвирлаб беринг.

Топ сан атооч (Тўда сон)

ШАЙЫР ОКУУЧУЛАРДЫН КЛУБУ

- Биздин мектепте оюн-зооктор көп өткөрүлөт. Кечээ 4-класстын окуучуларынын «Жоогазын» жана «Байчечекей» командаларынын ортосундагы мелдеш абдан кызыктуу өттү, - деди Айгүл Чынарга.

Чынар курбусунан мелдеш тууралуу айтып берүүсүн өтүндү.

- Шайыр окуучулардын клубу саат он экиден өтүп башталды. Ар бир командадан беш-бештен он окуучу катышты. Мелдештин биринчи шартында топтун бирден мүчөсү эки минутада ондон суроого жооп бериш керек болду. Эки команданын окуучусу сегизден суроого жооп берип, тең чыгышты.

Оюндун экинчи шартында команданын мүчөлөрү төрт-төрттөн бөлүнүп, акыйнек айтышты. Ал боюнча «Жоогазынга» беш упай, «Байчечекейге» төрт упай ыйгарылды.

«Байчечекейдин» капитанын: «Бир терек көрдүм, он эки бутагы бар. Ар бутакта төрттөн уясы, отуздан жалбырагы бар. Ар уянын жетиден жумурткасы бар», - деген табышмагынын жандырмагын «Жоогазындын» капитаны таба албай койду.

Мелдеште командалар кырктан упай топтоп, тең чыгышты.

шайыр	- қувноқ
жоогазын	- лола, тоғ лоласи
байчечекей	- бойчечак
курбусунан	- ўртоғидан
өтүндү	- илтимос қилди
упай	- ҳисоб (очко)
ыйгарылды	- берилди
бутагы	- бутағи
уясы	- уяси
жумуртка	- тухум

АҒЫН - ТАҢҒЫЧ, ОЙ - ІЗІЛДІК

42-көнүгүү. Қуйыдағи сўзларни ва сўз бирикма - ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Шайыр окуучулардын клубу, оюн-зооктор, «Жоогазын», «Байчечекей», мелдеш, беш-бештен, тең чыгышты, төрт-төрттөн, акыйнек, упай ыйгарылды, бутагы, уясы, жалбырагы, жумурткасы, табышмактын жандырмагын, кырдан.

43-көнүгүү. Кыргызча талаффузга рия килиб, матни ўқинг.

Предмет сонини тўдалаб ифодалаган ва қанчадан? нечтадан? сўроғига жавоб бўлиб келган сўзлар тўда (дона) сон даб аталади: **он экиден, бештен, ондон, төрт-төрттөн, миңден.**

Саноқ сонлардан чиқиш келишигининг - дан (вариантлари билан) қўшимчаси ёрдами билан ясалади.

44-көнүгүү. Матндан сонларни кўчириб ёзинг.

45-көнүгүү. Матндаги тўда (дона) сонларни ўзак ва қўшимчага ажратиб ёзинг.

46-көнүгүү. Қуйидаги саноқ сонларни тўда (дона) сонга айлантириб кўчиринг.

Он үч, алты, жүз, миң, кырк, элүү.

47-көнүгүү. Нуқталар ўрнига зарур тўда (дона) сонни қўйиб кўчиринг.

1. Ар бутакта ... уясы, ... жалбырагы бар. 2. Ар уянын ... жумурткасы бар. 3. Мелдеште командалар ... упай топтошуп тең чыгышты.

48-көнүгүү. Матнинг учинчи абзацини ўзбекчага таржима қилинг.

49-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Биздин мектепте эмнелер көп өткөрүлөт? 2. Қанчанчы класстын окуучуларынын мелдешти өттү? 3. Қайсы командалардын мелдешти бол-

ду? 4. Чынар кимден мелдеш тууралуу айтып берүүнү өтүндү? 5. Шайыр окуучулар клубу саат канчада башталды? 6. Ар бир командада канчадан окуучу болду? 7. Мелдештин биринчи шартына канчадан окуучу катышты? 8. Ар бир катышуучу эки минутада канчадан суроого жооп бериши керек эле? 9. Команданын мүчөлөрү канчадан бөлүнүп, акый-нек айтышты? 10. Ал боюнча командаларга канчадан упай ыйгарылды? 11. Ким «Байчечекейдин» капитанынын табышмагын кайталап берет? 12. Анын жандырмагын тапкыла. 13. Мелдеште командалар канчадан упай топтошту?

50-көнүгүү. Савол-жавоблар асосида диалог тузинг.

51-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча айтиб беринг.

АБШЫР-САЙ

Кыргызстанда жүздөгөн кооз жайлар бар. Алардын бири - Ноокаттагы Абшыр-Сай шаркыратмасы. Ал деңиз деңгээлинен эки миң метрдей

бийиктикте турат. Капчыгайдагы үңкүрдөн атылып чыккан булак экибаскычтуу шаркыратманы пайда кылат. Баскычтын бирөөсүнүн бийиктиги он эки, экинчисиники он беш метрге жетет.

Шаркыратманын суусу туптунук жана балмуздактай салкын. Аны ичсең жаның жыргайт. Ал кальций менен магнийге бай. Суу жер астынан агып чыгат. Булакка жуунсаң тулку-боюң чыйралып, ырахатка батасың. Денесинде жарасы бар болсо, адам жуунган соң, жарасы күбүлүп

түшүп калат. Ошондон улам болсо керек, шаркыратманын керемети тууралуу ондогон кызыктуу уламыштар айтылып жүрөт.

Жайында шаркыратмага миндеген эс алуучулар келишет. Алар үчүн атайын эс алуу жайлары курулган. Келгендердин бардыгы Абшыр-Сайдын табиятына тамшанып кетишет. «Абшыр» сөзү «ширин суу» деген маанини билдирет парсы тилинде.

капчыгайдан	- икки тоғ орасидан
үңкүрдөн	- ғордан
баскычтуу	- пиллапояли
шаркыратма	- шаршара
туптунук	- тип-тиниқ
балмуздак	- салқин, муздек
тулку боюн	- аъзои баданинг
чыйралып	- мустақкамланиб
жараты	- яраси
куландан соо	- отдай /соғлом/
уламыштар	- афсоналар
тамшанып	- тамшаниб

52-көнүгүү. Матндаги сонларни кўчириб ёзинг.

53-көнүгүү. Юқорида берилган янги сўзларни тўғри талаффуз қилинг.

54-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матнни ўқинг.

55-көнүгүү. Қуйидаги саволларни бирингиз ўқинг, иккинчигиз жавоб беринг.

1. Ноокатта кайсы шаркыратма бар? 2. Ал деңиз деңгээлинен канча метр бийиктикте турат? 3. Каерден атылып чыккан булак эки баскычтуу шаркыратманы пайда кылат? 4. Баскычтардын бийиктиги канча метрден? 5. Шаркыратманын суусу кандай? 6. Ал эмнелерге бай?

7. Эмне үчүн шаркыратма тууралуу кереметтүү уламыштар айтылат?
8. Жайында шаркыратмага кимдер келишет? 9. Саякатчылар үчүн эмнелер курулган? 10. Элдер эмнеге тамшанышат? 11. «Абшыр» деген сөздүн мааниси кандай?

56-көнүгүү. Нуқталар ўрнига мос сонларни матндан топиб ёзинг.

1. Жазында шаркыратмага ... саякатчылар келишет. 2. Шаркыратма деңиз деңгээлинен ... метр бийиктикте турат. 3. Шаркыратма ... баскычтуу. 4. Баскычтын бирөөсүнүн бийиктиги ... , экинчисиники ... метрге жетет.

57-көнүгүү. «Абшыр-Сай» матнининг иккинчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

58-көнүгүү. «Абшыр-Сай» матнининг мазмунини қирғизча айтиб беринг.

59-көнүгүү. Сиз билган ажойиб табият тўғрисида баён ёзинг.

60-көнүгүү. «Абшыр-Сайдан» бошқа яна қандай ажойиб жойларни биласиз? Уларни қирғизча атанг ва дафтарингизга ёзинг.

**К,П тыбыштарынын жумшарып айтылышы
жана жазылышы
(К,П товушларининг г, в бўлиб айтилиши
ва ёзилиши)**

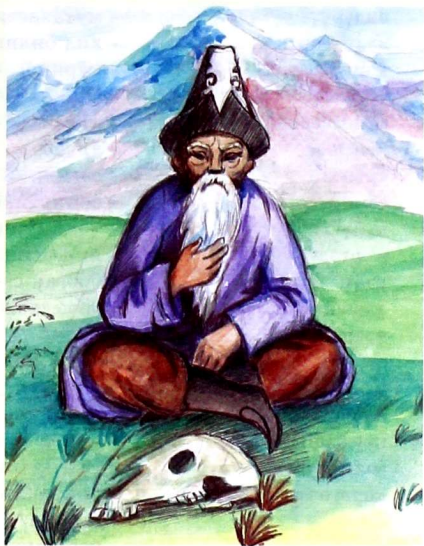
САЯПКЕР

Жылкы дүйнөнүн көп өлкөсүндө тараган. Аны күч унаа жана эт, сүт өндүрүү үчүн өстүрөт. Элдик оюндарда пайдаланат.

Жылкынын жыт алуу, көрүү, угуу сезимдери жакшы өнүккөн. Ошундуктан аны үйрөтүү жана көнүктүрүү оңой. Ага жем-чөбү менен суусун ченеп берип, арыгын семиртсе, семизин арыктатса болот. Жоргосу менен күлүгүн улам алыстатып чаап, машыктырып, суутуп мелдешке кошот.

Атты машыктыруу (таптоо) ар кимдин колунан келе бербейт. Атты таптаган (машыктырган) кишини саяпкер дешет. Саяпкерлик чоң өнөр. Анын татаал сырларын үйрөнүү акыл менен талыкпаган эмгекти талап кылат. Саяпкери келишсе, күлүк да, күлүктү чапкан чабандес да уятка калбайт.

Ат жандуу кыргыздарда саяпкерлер көп чыккан. Алардын ичинен Толубай аттуу ашкан саяпкер өткөнүн уламыш кылышат. Ал качанкы өлгөн аттын куу башын көрүп, анын тулпар экенин жазбай тааныптыр. Анын кыраакылыгы, баамдуулугу, акылман көрөгүчтүгү тууралуу «Толубайдай сынчы бол, Токтогулдай ырчы бол» деген накыл кеп калган.

саяпкер

- сайс (отни минишга
ўргатувчи ва чавандозликдан
таълим берувчи)

өндүрүү
жыт алуу
көрүү
угуу
сезимдери
ченеп

арыгын
семиртсе
күлүгүн
жоргосун
улам
алыстатып
чаап
суутуп
качаңкы
кыраакылыгы
куу башын
баамдуулугу
көрөгөчтүгү

таптоо
татаал
сырларын
чабандес

- мутахассис етиштирмок,
- ҳид билиш
- кўриш
- эшитиш
- ҳисси
- ўлчаб
- озғинини
- семиртирса
- чопқирини
- йўрғасини
- борган сайин
- узоқлатиб
- чошиб
- совутиб
- қачонги
- зеҳнлилиги
- калла суягини
- сезгирлиги
- зийраклиги /олдиндан кўра
билиш/
- тобламоқ
- мураккаб
- сирларини
- чавандоз

61-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Саяпкер, унаа, жыт алуу, көрүү, угуу сезимдери, үйрөтүү, көнүктүрүү оңой, жем-чөбү, арыгын семиртсе, күлүгүн машыктырып, куу башын көрүп, жазбай тааныптыр, кыраакылыгы, баамдуулугу, көрөгөчтүгү, өнөр, таптоо, көбүнүн, чабандес, уятка калтырбайт.

62-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риюя қилиб, матни ўқинг.

Сўз охиридаги к, п товушлари унли товуш билан бошланган бўғинлардан аввал келса, г, б, бўлиб ўқилади ва ёзилади. Масалан: **сабак-ы-сабагы, тартип-ы-тартиби**

63-көнүгүү. Қуйидаги сўзларда к, п товушлари г, б бўлиб ўқилишини ва ёзилишини тушунтириб беринг:

ук - угуу

чөп-чөбү

арык - арыгын

күлүк - күлүгүн

кыраакылык - кыраакылыгы

көрөгөчтүк - көрөгөчтүгү

көп - көбүнүн

чап - чабуучу

64-көнүгүү. Қуйидаги сўзларда к, п товушларининг ўзгармасдан ўқилишини ва ёзилишини тушунтириб беринг.

Өнүк - өнүккөн

көнүк - көнүктүрүү

таанып - тааныптыр

китеп - китепти

арык - арыктатса

тап - таптоо

адеп - адепке

мектеп - мектепти

65-көнүгүү. Қуйидаги гуплардаги нукталар ўрнига матндан мос келган сўзларни қўйиб ёзинг.

1. Жылкынын жыт алуу, көрүү, ... сезимдери жакшы өнүккөн. 2. Атты таптоо ... колунан келе бербейт. 3. Саяпкери келишсе, күлүк да, күлүктү ... чабандес да уятка калбайт.

66-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Жылкы дүйнөнүн кайсы жерлерине тараган? 2. Аны эмне үчүн өстүрөт? 3. Жылкынын кайсы сезимдери жакшы өнүккөн? 4. Аны эмне кылуу оңой? 5. Аны кантип арыктатса же семиртсе болот? 6. Жылкы-

нын кандайын мелдешке кошот? Жорго менен күлүктү качан мелдешке кошот? 8. Кыргыздын ким деген саяпкери уламышка айланган? 9. Ал качаңкы өлгөн тулпарды эмнесинен тааныптыр? 10. Кандай сапатка ээ адамдар саяпкер болот? 11. Саяпкерлик эмне? 12. Качан күлүк да, чабандес да уятка калбайт? 13. Саяпкерге байланыштуу өзбек тилиндеги кайсы макалды билесин?

67-көнүгүү. Куйидаги матнни ўқинг. Ажратиб ёзилган сўз-ларни ўзак ва қўшимчага ажратинг. к, п товушининг ўзгариш сабабини тушунтиринг.

1. Чоң-Чүй каналы **агып** өтөт. 2. Бишкек **бак-дарактуу** шаар. 3. Алардын **мектебинде** оюн-зоок көп болот. 4. Менин **көйнөгүм** кызыл. 5. Бир терек көрдүм, он эки **бутагы** бар. Ар **бутақта** төрттөн уясы, отуздан **жалбырагы** бар.

68-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

69-көнүгүү. Куйидаги тахаллус маъносини тушунтириб беринг.

«Толубайдай сынчы бол, Токтогулдай ырчы бол».

70-көнүгүү. Отни чопишга тайёрлаш тўғрисида диалог тузинг.

Көнүгүү

71-көнүгүү. Куйидаги гапларни ўқиб, сонларни кўчиринг.

1. Калкы алты жүз миңге жакын. 2. Анда алты эс алуу паркы, сегиз токой паркы, отуз беш сквер, он бир шаар багы, эки бульвар бар. 3. Жүздөгөн мектептер, ондогон орто жана жогорку окуу жайлары бар. 4.

Аялдардан экөө суу алып жаткан. 5. Алардын бирөөсү оңко-чоңко атып ойноду. 6. Сегиз-тогуз литрдей сүткө төрт жүз граммга жакын сары май керектелет. 7. Орточо олобого он чакты киши тоёт.

72-көнүгүү. Уч, етти, үн иккинчи сонлари билан түртта дарак гап тузинг.

73-көнүгүү. «Абшыр-Сай» матнидан сонларни кўчириб ёзинг.

74-көнүгүү. Куйидаги сонларни ўзак ва кўшимчага ажратинг.

Беш жүздөй, ондогон, бирөө, бир миң тогуз жүз биринчи, төрт-беш, үчтөн, он бештей.

75-көнүгүү. Ўтилган матнлардаги жамловчи: чама, тўда сонларни эсланг ва улар иштирокида олтига гап ёзинг.

76-көнүгүү. Куйидаги саноқ сонларни тўда сонларга айлантириб ёзинг.

Төрт, он, алтымыш, жүз, миң, төрт жүз элүү беш.

77-көнүгүү. Куйидаги саноқ сонлардан жамловчи сонларни ясанг.

Бир, эки, беш, жети, төрт, сегиз, тогуз, үч.

78-көнүгүү. Куйидаги саноқ сонларни чама сонларга айлантириб ёзинг.

Отуз, алтымыш, жүз, миң, беш жүз, кырк беш, төрт миң.

79-көнүгүү. Ўзингиз билган сонлардан ўнтасини ёзинг.

80-көнүгүү. Қаве ичидаги сонларга зарур кўшимчаларни кўшиб, сўз бирикма тузинг.

(үч) нан, (алты) китеп, (миң) шаар, (беш) алма, (жүз) бала, (жети) бири.

Намуна: үчтөн нан.

81-көнүгүү. Куйидаги мақолларнинг маъносини тушунтириб беринг ва қандай сон ишлатилганлигини аниқланг.

«Алтооң ала болсон, астындагыны алдырасың, төртөөң төп болсон, төбөңдөгүнү аласың».

«Балам бар деп мактанба, топто бирөө жок болсо».

«Жети өлчөп бир кес». «Жетинин бири кызыр».

82-көнүгүү. Диктант ёзишга тайёрланинг.

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ

Чыңгыз Айтматов - дүйнөдөгү китеби эң көп окулган залкар жазуучу. Анын чыгармалары жүздөн ашуун тилге которулган жана алардын негизинде ондогон мыкты фильмдер тартылган. Ал 1928-жылы 12-декабрда Талас өрөөнүндөгү Шекер айылында туулган. Атасы Төрөкул,

апасы Нагима өз заманынын алдыңкы адамдары болушкан.

Жазуучу жашынан эле эки тилде сүйлөп чоңот. Ал чыгармаларын кыргыз жана орус тилинде жазат. Бул жөнүндө ал өзү мындай дейт: «Мен үчүн кыргыз жана орус тили оң кол, сол кол дегендей эле кеп. Кааласам орус тилинде жазам, кааласам кыргыз тилинде».

Биринчи анын атагын чыгарган чыгармасы «Жамийла» повести болгон. Андан кийин жазуучу «Кызыл алма», «Ак кеме», «Эрте жаздагы турналар»,

«Саманчынын жолу», «Гүлсарат» аттуу аңгеме жана повесттерди, «Кылымга тете күн», «Кыямат», «Кассандра тамгасы» романдарын жазды.

Чыңгыз Айтматов - көрүнүктүү коомдук ишмер, Лениндик, Мамлекеттик сыйлыктардын лауреаты, ондогон эл аралык сыйлыктардын ээси, көптөгөн чет өлкөлүк университет жана академиялардын ардактуу профессору жана академиги.

залкар	- машхур, атоқли
чыгармалары	- асарлари
которулган	- таржима қилинган
негизинде	- асосида
мыкты	- энг яхши
алдыңкы	- илғор
кеп	- сўз
кааласам	- хоқласам
атагын	- донгини
чыгарган	- чиқарган
көрүнүктүү	- таниқли
ишмер	- арбоб
эл аралык	- халқаро
сыйлык	- мукофот
ардактуу	- фахрий

Ушуну жакшы болсо, урмаг табасың.

83-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Айтматов Чыңгыз, дүйнөдөгү, окулган, залкар жазуучу, Талас өрөөнүндөгү, Шекер, Төрөкул, Нагима, өз заманынын алдыңкы адамдары, чоңоңт, атагын чыгарган, кааласам, көрүнүктүү ишмер, академиасынын, сыйлыктардын, ардактуу.

84-көнүгүү. Матндаги янги сўзларни тўғри талаффуз қилинг.

85-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

86-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Айтматов Чыңгыз ким? 2. Ал качан, каерде туулган? 3. Анын ата-сынын, апасынын атын ата? 4. Ата-энеси кандай адамдар болгон? 5. Ал жашынан канча тилде сүйлөп чоңойду? 6. Ал чыгармаларын кайсы тилде жазат? 8. Анын чыгармаларын кимдер сүйүп окушат? 9. Ал кандай чыгармалардын автору? 10. Чыгармалары канча тилге которулган? 11. Ал кандай сыйлыктардын ээси?

87-көнүгүү. Маттни куйидаги режа асосида қирғизча айтиб беринг.

1. Чыңгыз Айтматов - залкар жазуучу.
2. Чыңгыз Айтматовдун ата-энеси.
3. Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары.
4. Чыңгыз Айтматовдун алган сыйлыктары.

88-көнүгүү. «Менин сүйгөн жазуучум» деган мавзуда ўз фикрингизни ёзинг.

89-көнүгүү. Атоқли ўзбек ёзувчиларидан бири ҳақида сўзлаб беринг.

Синоним (Синоним)

90-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

Талаффузи, ёзилиши ҳар хил, аммо маъноси бир хил сўзлар синонимлар деб аталади. Масалан: адам, киши, инсан.

91-көнүгүү. Қуйидаги матнни ўқинг ва гапнинг маъносига мос келган сўзни қавс ичидаги сўзлардан танлаб қуйинг.

1. Менин (балам, уулум) шамдагай-да, (карылуу да, кубаттуу да, күчтүү да) ага эч ким тең келбейт, - деди. 2. Үчүнчү бала (жүгүрүп, чуркап) келип, энесинин (чакасын, челегин) алып, үйүнө (кетти, жөнөдү). 3. Суу жер астындагы жаракадан (тышка, сыртка) агып чыгат. 4. Жайында шаркыратмага миндеген (саякатчылар, туристтер, эс алуучулар) келишет. 5. Чыңгыз Айтматов - (дүйнөдөгү, ааламдагы, жер жүзүндөгү) китеби эң көп окулган жазуучу. 6. Жазуучу (кичинесинен, жашынан, бала чагынан) эки тилде сүйлөп (өстү, чонойду).

92-көнүгүү. Қуйидаги сўзларнинг синонимини топинг, уларнинг ёрдами билан дарак гап тузинг.

Карышкыр, дос, Ата Мекен, өлүм.

Танлаб олиш учун сўзлар: жанын берүү, ажал, Ата Журт, Ата конуш, курбу, бөрү, көк жал.

93-көнүгүү. Қуйидаги синонимларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

Байыртан-илгертен-эзелтен; анан-кийин; мурда-башта-илгери; жайгашкан-орношкон; абышка-чал-аксакал; унчукпады-сүйлөбөдү; ичет-жутат; өлүм-ажал; карышкыр-бөрү, көк жал, дос-курбу, курдаш; акырын-жай-шашпай; мелдеш-жарыш; өтүндү-суранды; топтоп-жыйнап; калкы-эли-тургундары.

94-көнүгүү. Қуйидаги мақолларни ўқинг. Ажратилган сўзларни синонимлар билан алмаштиринг.

1. **Мээнетин** катуу болсо, тапканың **таттуу** болот. 2. **Эр** эмгегин жер жебейт. 3. Адашсаң **элиң** менен адаш. 4. **Калк** айтса, **калп** айтпайт. 5.

Акмактын **ажалы** элден. 6. **Жалгыз** өгүз кош болбойт, **жаакташкан** дос болбойт. 7. **Кеңешип** кескен бармак оорубайт.

Синонимлар: ширин, өлүмү, баатыр, киши, эмгегин, макулдашып, тилдешкен, жалган, эл, адамдар, жуп, жеке.

95-көнүгүү. Матни үқинг. **Қора** ҳарф билан ёзилган сўзларнинг синонимини топинг.

1. **Калкы** алты жүз миңге жакын. 2. Ал деңиз деңгээлинен жети жүз элүү метр бийиктикте **жайгашкан**. 3. Аңгыча бир **абышка** эс алайын деп, ташка отура кетти. 4. Үчүнчүсү **унчукпады**. 5. Өпкө көлөмүнө жараша сүт **жутат**. 6. Аны казанга салып, **акырын** кайнатат. 7. Чынар курбусунан мелдеш тууралуу айтып берүүсүн **өтүндү**. 8. Мелдеште командалар кырктан упай **топтоп**, тең чыгышты.

96-көнүгүү. Куйидаги сўзларнинг синонимларини топинг.

Илгери, ага, дүйнө, абийир, бакыт.

АНТОНИМ (АНТОНИМ)

ЗАМАНА

1.
Чарчы, бөзгө жеткирбей
Зар кылгансың замана
Бирөөгө жок, бирөөгө
Бар кылгансың замана
Байларга кең, кедейге
Тар кылгансың замана
Кедейге кымбат, байга арзан

3.
Байың сүйлөп, кедейди
Тумчуктурган замана.
Кедейге байды кыйкыртып
Унчуктурган замана.
Бий, старчын, болушун
Кутурттурган замана.
Кедейди түлкү, байларды

2.
Мал болгонсуң замана.
Кара жарма кедейге
Бал болгонсуң замана
Байга буудай, кедейге
Чар болгонсуң замана
Кедейге туюк, байларга
Шар болгонсуң замана

чарчы

бөз

зар

бай

кедей

кен

тар

кымбат

арзан

буудай

чар

туюк

тумчуктурган

кыйкыргыш

унчуктурган

кутурттурган

чынар

чырпык

жырткы

жапыс

бийик

4.
Бүркүт кылган замана
Байды чынар, кедейди
Чырпык кылган замана
Байды жаңы, кедейди
Жырткы кылган замана
Кедейди жапыс, байларды
Бийик кылган замана.

(Токтогулдан)

- чорси
- бўз (тўқилган матонинг бир тури)
- ташна, зор
- бой
- камбагал, гадой
- кенг, кенгчилик, мўлчилик
- тор, етишмовчилик
- қиммат (сотиб олиш қийин)
- арзон (сотиб олиш енгил)
- буғдой
- доннинг майдаси, чори
- боши берк, чиқиб
кетадиган жойи йўқ
- диққи нафас қилган
- қичқиртириб, бақиртириб
- гапиртирган, сўзга
чечан қилган
- қутиртирган, ҳовлиқтирган
- чинор
- бутоқ, новда, шох
- йиртиқ, ямоқ
- паст
- баланд

бий	- ҳоқим
старчин	- юзбоши
болуш	- мингбоши

Заманга бақ - анан пагаранды как.
(Өзбек эл макалы)

97-көнүгүү. Қуйидаги сўз ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Чарчы, кең-тар, кымбат-арзан, кара жарма, буудай-чар, туюк-шар, тумчуктурган, кыйкыртып, унчуктурган, курчуттурган, түлкү-мал, чынар-чырпык, жаңы-жыртык, жапыс-бийик, бий, старчын, болуш.

98-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матнни ўқинг.

Бир сўз туркумидаги қарама-қарши, зид маънони билдирган сўзлар антонимлар деб аталади. Масалан: **жакшы-жаман, жаш-кары, алыс-жакын, келүү-кетүү.**

Антонимлар: ўзакдош ва ўзаклари ҳар хил антонимларга бўлинади: **адентүү-адепсиз, тартиптүү-тартипсиз, келдикетти, кара-ак.**

Айни бир ўзакдан қўшимчалар воситасида ясалган антонимлар **ўзакдош антонимлар** деб аталади. Масалан: **акылдуу-акылсыз.**

99-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Токтогул Сатылганов ким? 2. Эмнеге жетпей адам зар болот? 3. Акын замананы кимге тар да, кимге кең дейт? 4. Эмне үчүн замананы малга салыштырат? 5. Кедейге эмне бал сыяктуу сезилет? 6. Эмне үчүн бай кедейге кыйкырат? 7. Эмне үчүн кедей жапыс, бай бийик болот? 8. Эмне үчүн адамдардын бири бай, экинчиси кедей болот? 9. Сага ушул ыр эмнеси менен жакты, же жакпады?

100-көнүгүү. Матнини ўқинг, ундаги антонимларни кўчириб ёзинг.

101-көнүгүү. «Замана» шеърининг мазмунини қирғизча айтиб беринг.

102-көнүгүү. Қуйидаги сўзлардан антонимларни топиб, жуфт-жуфти билан ёзинг.

Бар, бийик, бай, кыйкыр, чырпык, жок, кымбат, чынар, жапыс, ун-чук, арзан, кедей.

103-көнүгүү. Қуйидаги мақолларни ўқинг, антонимларни топинг.

1. Эмгектен арыктасан, түшүмүнө семиресиң. 2. Жаман атты жакшы бакса, тулпар болот, жаман кушту жакшы бакса, шумкар болот. 3. Акылдуу элге тартат, акмак тууганына тартат. 4. Мал баккан ток болот, мал бакпаган ач болот.

104-көнүгүү. Ўзингиз билган бешта антонимни ёзинг.

105-көнүгүү. «Замана» шеърини ёдланг.

Кайталоо (Такрорлаш)

106-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг. Жавобингизни мисоллар билан исботланг.

1. Сон предметнинг нимасини билдиради?
2. Сон қандай сўроқларга жавоб бўлади?
3. -оо, -өө қўшимчаси санок сондан қандай сон ясайди?
4. Қирғиз тилида нечта жамловчи сон бор? Ўзбек тилидачи?
5. Чама сон деб қандай сонни айтамыз?
6. Чама сон қандай сўроққа жавоб бўлади?
7. Тақсим тўда сон деб қандай сонни айтамыз?
8. Тақсим тўда сон қандай сўроққа жавоб бўлади?

9. Сўз охиридаги к, п товушлари қачон г, б бўлиб ўқилади ва ёзилади?

10. Қандай сўзлар синоним деб аталади?

11. Қандай сўзлар антоним деб аталади?

107-көнүгүү. Тўғри талаффуз қилинг.

Үч, төрт, бирөө, экөө, алтоо, жетөө, жыйырмадай, отузга жакын, жүздөгөн, алты-алтыдан, кыркпыз, элүү-элүүдөн.

108-көнүгүү. Биринчи устунга жамловчи, иккинчи устунга чама, учинчи устунга тўда сонларни кўчириб ёзинг.

Он экиден, ондогон, экөө, ондон, сегиз-тогуз, үчөө, сегизден, төрт жүз-беш жүздөй, төртөө, он чакты, кырктан, алтоо, отуздан ашуун, кырка жакын, үчтөн-төрттөн.

109-көнүгүү. Қуйидаги сонларнинг тўғри ызилишини ўрганинг.

Сегиз-тогуз, төрт-беш, төрт жүз-беш жүздөй, он чакты, он экиден, беш-бештен, төрт-төрттөн, алтымышка жакын.

110-көнүгүү. Жадвални зарур сонлар билан тўлдириг.

Эсептик	бир	үч	төрт	беш	жети	он
Жандама						
Чамалама						
Топ						

111-көнүгүү. Биринчи устунга антоним, иккинчи устунга синоним сўзларни кўчириб ёзинг.

Күчтүү-кубаттуу, балам-уулум, бар-жок, жүгүрүп-чуркап, бай-кедей,

тышка-сыртка, кең-тар, кымбат-арзан, саякатчылар-туристтер, Ата Мекен - Ата Журт, сүйлө-сөйлөбө, дүйнөдөгү - ааламдагы, жапыс-бийик.

112-көнүгүү. Куйидаги антоним сўзларнинг ўзакдошларини биринчи устунга, ҳар хил ўзакдан ясалган антонимларни иккинчи устунга ёзинг.

Чоң-кичине, адептүү-адепсиз, жаман-жакшы, акылдуу-акылсыз, тартиптүү-тартипсиз, эрте-кеч, бактылуу-бактысыз, кымбат-арзан, балалуу-баласыз, кара-ак.

113-көнүгүү. Куйидаги сўзларда к, п товушларининг г, б бўлиб ўзгариш сабабини тушунтириб беринг.

бак-ы - багы	кап-ы - кабы
топ-ы - тобу	түп-ы - түбү
дарак-ы - дарагы	чөп-ы - чөбү

114-көнүгүү. Куйидаги сўзларда к, п товушларининг г, б бўлиб ўзгармаслик сабабини тушунтириб беринг.

дарак-лар - дарактар
бак-луу - бактуу
китеп-га - китепке
мектеп-тын - мектептин
сабак-ны - сабакты

115-көнүгүү. Куйидаги сўзларда к, п товушларининг г, б бўлиб ўзгармаслик сабабини тушунтириб беринг.

топ-ылда - топулда
чек-ылда - чекилде
чыйп-ылда - чыйпылда
чак-ылда - чакылда

116-көнүгүү. Куйидаги мақолларнинг маъносини тушунти-ринг. книнг г бўлиб ўқилишини исботланг. Антоним сўзларни топинг.

1. Адам эмгеги менен даңкталат.
2. Суу ичкен кудугуна түкүрбө.
3. Акылдуу бала элпек, акылсыз бала тентек.
4. Жакшы киши - үлгү, жаман киши - күлкү.
5. Ачуу-душман, акыл-дос.

117-көнүгүү. Куйидаги мисолларни диққат билан ўқинг, улоқларнинг канча қулоғи ва туёғи борлигини санаб беринг.

Бизде сексен улак бар,
Так секирген чунактар
Балдар санап берсеңер,
Канча аларда кулак бар?
Канча аларда туяк бар?

(К. Жунушев)

АРЫЗ

«Күн көрсөтпөдү бизге такыр
Карышкыр.
Карыбы, жашпы - аяганды билбейт,
Жеткенин жет кен жерде жейт
Жырткычты жазалоосун өтүнөбүз,
Жыйынтыгын күтөбүз».
Ушинтип арыз түштү Койдон Пилге,
Карышкырдын жырткычтыгы
белгисиз кимге?
Койдун сөзүнүн жалганы жок,
Пил окуду, анан ойлоп
Арызга жазды: «Жалган-чыны тек-
шерилсин,

Айыптууга катуу жаза берилсин,
Текшерүүгө Карышкыр жиберилсин».

(Борбугулов М.)

арыз	- шикоят, ариза
көрсөтпөдү	- кўрсатмади
такыр	- ҳеч
жашпы?	- ёшми?
аяганды	- аяганни
билбейт	- билмайди
жеткенин	- етганини
жыркычтыгы	- йиртқичлиги
жазалоосун	- жазоланишини
жыйынтыгын	- натижасини
күтөбүз	- кутамиз
ушинтип	- шундай қилиб
белгисиз	- номаълум
жалган	- ёлғон
текшерилсин	- текширилсин
айыптууга	- айбдорға
жаза	- жазо
жиберилсин	- юборилсин

118-көнүгүү. Юқорида берилган янги сўзларни тўғри талаффуз қилинг.

119-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

120-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Карышкыр эмне кылды? 2. Карышкыр кимдерди аяганды билбейт? 3. Ал кимдир бирөөнү аяйбы? 4. Кой кимди жазалоону Пилден өтүндү? 5. Карышкырдын жырткычтыгы чынбы? 6. Пил эмне деди? 7. Арызды текшерүүгө кимди жиберди? 8. Пилдин кылганы туурабы? 9.

Пил аркылуу кандай жетекчини сынга алып жатат? 10. Турмушта Пил сыяктуу адилетсиз, акылсыз жетекчилер кездешеби?

121-көнүгүү. Матнни ўқинг. Антоним сўзларни кўчириб ёзинг.

122-көнүгүү. Қуйидаги сўзларнинг синонимларини топинг.

Карышкыр, өтүнөбүз, белгисиз, жалган, чын, жиберилсин.

123-көнүгүү. Қуйидаги сўзларнинг антонимларини топинг.

Күн көрсөтпөдү, аяганды билбейт, жеткенин жейт, жазалоосун өтүнөбүз, күтөбүз, түштү, белгисиз, жок, окуду, ойлоп жазды, текшерилсин, айыптууга, катуу жаза берилсин, жиберилсин.

124-көнүгүү. Қуйидаги антоним сўзларнинг ўзакдошларини биринчи устунга, ўзаклари ҳар хил антонимларни иккинчи устунга ёзинг.

Мактоо-жаза, жиберилсин-жиберилбесин, айыпсыз-айыптуу, жумшак-катуу, ойлобой-ойлоп, бар-жок, окубады-окуду, белгилүү-белгисиз, түн-күн, жебейт-жейт, коркот-коркпойт.

125-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни синоним ва антонимларга ажратиб ёзинг.

Калп, жазаланбасын, туура, жебейт, бөрү, чын, жазалоосун, жалган, карышкыр, өтүнөбүз, белгилүү, жейт, суранабыз, белгисиз.

126-көнүгүү. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб гап тузинг.

Белгисиз, күтөбүз, айыптууга, жалган, жок.

127-көнүгүү. «Арыз» матнининг мазмунини қирғиз тилида сўзлаб беринг.

128-көнүгүү. Куйидаги мақолларнинг маъносини тушунтириб беринг.

1. Жоо аяган жаралуу.
2. Айыл ити ала болсо да, бөрү көрсө чогулат.
3. Дос эгиз, душман сегиз.

129-көнүгүү. Юқорида келтирилган мақоллар асосида савол-жавоб қилинг.

Этиштин терс формасы **Феълнинг бўлишсиз шакли**

СЫЛЫКТЫК

- Сылыктык деген эмне? -деп, Акматбек энесинен сурады.

Энеси төмөндөгүдөй жооп берди:

- Сакалдуу кишилер жолугат. Аларды атынан айтпа. Сен деп сүйлөбө, сиз деп айт. Ата же чоң ата деп сүйлө. Мага окшогон кишилерди эне, же чоң эне деп жүр. Өзүндөн улууларга одоно мамиле жасаба.

Каяша сүйлөбө. Урушпа. Тил ал. Аларга дайыма орун бошотуп бер. Бой көтөрбө. Ар дайым салам айт. Корсулдаба. Оюнду жай түшүндүр. Жөнү жок күлбө. Сүйлөшүп жаткан адамды ыңгайсыз абалга калтырба. Эч кимден жардамды аяба. Сөз талашпа. Бирөөнүн буюмун уруксатсыз алба. Башкалар менен ынтымактуу жүр. Бул сылыктык болот. Түшүндүрбү?

Акматбек:

- Түшүндүм, - деди. Акматбек ушул күндөн баштап энеси айткандай жүрдү. Элдин баары аны сылык бала деп макташат. Анын сылыктыгы башка балдарга үлгү болду.

сылыктык	- хуш феъллик
сакалдуу	- соқолли
окшогон	- ўхшаган
улууларга	- улуғларга, катталарга
одоно мамиле	- қўпол муомала
каяша	- гап қайтармоқ
урушпа	- уришма
бошотуп бер	- жой бер
салам айт	- салом айт
акырын айт	- шошмасдан айт
оюнду	- фикрингни
жөнү жок күлбө	- бекордан-бекорга кулма
ыңгайсыз	- ноқулай
абалга	- аҳволга
калтырба	- қўйма
аяба	- аяма
талашпа	- талашма
уруксатсыз	- рухсатсиз
түшүндүрбү	- тушундингми

Сиз деген-сыпык сөз, сен деген-сепек сөз

130-көнүгүү. Юқоридаги янги сўзларни тўғри талаффуз қилинг.

131-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

Бўлишсиз феъл бажарилмаган, бажарилмаётган ва бажарилмайдиган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан: барбады, барбайт, бармак эмес.

Бўлишсиз феъл ўзак феълдан - ба (вариантлари билан) -мас қўшимчаси воситасида ясалади. Масалан: иштебеди, иштебейт, иштемек эмес, кел-бейт, кел-мек эмес, кел-бе-ди.

132-көнүгүү. Матндан бўлишсиз феълларини кўчириб ёзинг.

133-көнүгүү. Феълларни бўлишсиз шаклида ёзинг.

Сурады, берди, жолугат, айт, жасап жатат, айта бермек, ырда, сурап турат, күлө бермек.

134-көнүгүү. «Эмес» тўлиқсиз феъл қўшимчаси воситасида феъл ясанг.

135-көнүгүү. Қуйидаги феъл ўзагидан - ба қўшимчаси воситасида бўлишсиз феъл ясанг.

Ук, улант, үйрөт, шылдыра, черт, туура, той, сүйлө, укта, сыйла, өт, жат, оку, иште.

136-көнүгүү. Қуйидаги сўзлар қандай иш-ҳаракатни билдиришини тушунтириб беринг.

Сүйлөбөдү, бара жатат, жыртмак эмес, айдабады, ырдап бербейт, бийлебеди, күлмөк эмес, сүрдөп турбайт, сүрөп турмак эмес, иштебеди, окумак эмес.

137-көнүгүү. Куйидаги ўзак феъллардан ҳар хил иш-ҳаракатни билдирган бўлишсиз феъл ясаб, жадвални тўлдириг.

Иш-ҳаракатлар феъл	Бажарилмаган	Бажарилмаётган	Бажарилмайдиган
Тур	Турбады	Тура албайт	Турмак эмес
Жат			
Отур			
Кел			
Кет			

138-көнүгүү. Матнинг мазмуни ҳақида қирғиз тилида савол-жавоб қилинг.

139-көнүгүү. Матнинг мазмунини қирғиз тилида сўзлаб беринг.

140-көнүгүү. Куйидаги мақолларнинг маъносини тушунтириб беринг.

1. Сиз деген сылык сөз, сен деген сенек сөз. 2. Сылыктыктын белгиси - алыш-бериш, ынтымактын белгиси - барыш-келиш. 3. Адепсиз бала таманга жабышкан чыла. 4. Адеби жок жигит жүгөнү жок атка окшойт. 5. Адеби жок катын кабанаак итке окшойт. 6. Адептүү алкыш алат, адепсиз каргыш алат. 7. Адепсизден алыс кач.

Көнүгүү иштөө

141-көнүгүү. Ажратиб ёзилган сўзларнинг ўрнига синонимларни кўйиб кўчириг.

1. Сакалдуу **кишилер** жолугат. 2. Сен деп **сүйлөбө**. 3. Оюнду **жай** түшүндүр. 4. Сүйлөшүп жаткан адамды **ыңгайсыз абалга** калтырба. 5. Анын сылыктыгы **башка балдарга** үлгү.

Синонимдер: оңтойсуз, бөлөк уул-кыздарга, адамдар, акырын, айтпа.

142-көнүгүү. Куйидаги сўзларнинг антонимларини топиб кўчиринг.

Сылыктык, сакалдуу, сен, сүйлө, улуу, бар, көтөрбө, корсулдаба, тез, ыңгайсыз, уруксатсыз, ынтымактуу, түшүндүңбү, баары макташат.

Антонимдер: түшүнбөдүңбү, эч ким, жай, ыңгайлуу, одонолук, сиз, кичүү, сакалсыз, сүйлөбө, бербе, корсулда, уруксат, жамандашат, көтөр, ынтымаксыз.

143-көнүгүү. Куйидаги нукталар үрнига «Сқлқтққ» деган матидан керакли феълни кўчириб ёзинг ва берилган лугатдан фойдаланиб, ўзбекчага таржима қилинг.

1. Ата, же чоң ата деп ..... 2. Өзүндөн улууларга одоно мамиле .....
3. Тил .... 4. Бой ..... 5. Дайыма салам ... 6. Жөнү жок ..... 7. Эч кимдин буюмун уруксатсыз .....

144-көнүгүү. Куйидаги синонимларни биринчи устунга, антонимларни иккинчи устунга териб ёзинг.

Сура-сураба, төмөндөгү-ылдыйдагы, айт-айтпа, жолугат-кезигет, сылыктык-одонолук, атынан-ысмынан, окшогон-окшобогон, саламдаш-амандаш.

145-көнүгүү. Биринчи устунга бўлишли, иккинчи устунга бўлишсиз феълларни кўчириб ёзинг.

Сурады, берди, жолугат, айтпа, сүйлөбө, айт, сүйлө, жүр, урушпа, бер, түшүндүңбү, үйрөнбө, болду, алба, сурамак эмес.

146-көнүгүү. «Эмес» сўзидан фойдаланиб бўлишсиз феъллар ясанг.

Түшүнмөк, айтмак, жолукмак, жүрмөк, урушмак, үйрөнмөк.

147-көнүгүү. «Замана» шеъридан феълларни кўчириб ёзинг, мазмунини қирғизча айтиб беринг.

148-көнүгүү. Қуйидаги шеърни ўқинг ва ундаги синонимларни топинг.

Карылардын оозунда

шекер,

шербет,

бал болгон.

Эр жигиттин оозунда

намыс менен

ар болгон.

Касиеттүү эне тил

аруу,

таза сезимдей

Кылым бойлоп келесин

кыргыз атын өчүрбөй.

СЫБЫЗГЫ

Кыргыз эли залкар «Манас» сыяктуу эпосторду гана жаратпастан, ондогон музыкалык аспаптарды да жараткан. Алардын бири - сыбызгы. Ал байыртан той-тамашаларда, оюн-зооктордо ойнолуп келатат.

Сыбызгынын үнү өтө назик, мукам. Ошондуктан эл ичинде «анын үнү тим эле сыбызгы», «сыбызгыдай сызылып» деген салыштырмалуу сөздөр кездешет.

Мурда сыбызгыны чогойнодон, камыштан, шилбиден, кызыл куурайдан жасашкан. Азыр аны жыгачтын көп түрлөрүнөн жасашат.

Сыбызгынын үн чыгаруучу тешиги - жетөө. Аны менен кыргыздын гана күүлөрү, обондору аткарылбастан, башка элдердин залкар күүлөрүн, обондорунда ойносо болот.

сыбызгы

- най (бургу, сибизги)

назик	- нозик
мукам	- наво
салыштырмалуу	- нисбатан
чогойнодон	- қуш қўнмасдан
камыштан	- қамишдан
шилбиден	- шилвидан, (учқат, бута ўсимлик)
кызыл куурайдан	- ичи кавак қамишшоядан
көп түрлөрүнөн	- ҳар хил турларидан

149-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Музыкалык аспаптар, сыбызгы, той-тамашаларда, оюн-зооктордо, өтө назик, мукам, эл ичинде, анын үнү, сыбызгыдай сызылып, салыштырмалуу, чогойнодон, камыштын өзөгү, шилбиден, кызыл куурайдан, залкар күүлөрү, обондору.

150-көнүгүү. -ба қўшимчасидан фойдаланиб, бўлишсиз феъллар ясанг.

Бар, ойно, кездеш, жаса, турат, аткар, болот.

151-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Кыргыз элинин кандай музыкалык аспаптарын билесиң? 2. Алардын бири кайсы? 3. Ал байыртан бери кайсы жерлерде ойнолуп келатат? 4. Сыбызгынын үнү кандай? 5. Сыбызгыны мурда эмнеден жасашкан? 6. Азыр сыбызгыны эмнеден жасашат? 7. Сыбызгынын үн чыгаруучу тешиги канчоо? 8. Эмне үчүн сыбызгыда көптөгөн элдердин күүлөрү менен обондорун аткарса болот?

152-көнүгүү. Қуйидаги сўз ва сўз бирикмаларининг маъносини тушунтириб беринг.

Той-гамашалар, оюн-зооктор, «анын үнү тим эле сыбызгы», «сыбызгыдай сызылып», залкар күүлөр.

153-көнүгүү. Матндаги феълларни кўчириб ёзинг.

154-көнүгүү. «Эмес» сўздан фойдаланиб, бўлишсиз феъллар ясанг.

Болмок, турмак, кездешмек, бармак, ойномок, аткармак.

155-көнүгүү. Матннинг биринчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

156-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

157-көнүгүү. «Мага жаккан кўргүздкн музққалқк аспабқ» деган мавзуда ўз фикрингизни ёзинг.

158-көнүгүү. Ўзбек чолғу асбобларининг бири ҳақида ҳикоя қилинг.

159-көнүгүү. Диктант ёзишга тайёрланинг.

Қайталоо (Такрорлаш)

160-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг. Жавобингизни мисоллар билан исботланг.

1. Феъллар нималарни билдиради?
2. Феъллар қандай сўроқларга жавоб бўлади?
3. Содда феъл нечта сўздан ташкил топади?
4. Қўшма феъл нечта сўздан ташкил топади?
5. Бўлишли феъл қандай иш-ҳаракатни билдиради?
6. Бўлишсиз феъл қандай иш-ҳаракатни билдиради?.
7. Бўлишсиз феълларнинг ҳосил бўлиш йўлларини айтиб беринг?

161-көнүгүү. Куйидаги феълларнинг антонимларини топинг.

1. Мен эшикти жаптым, ал эшикти ачты. 2. Мен жогору чыksam, ал төмөн түшөт. 3. Төө десең, бээ дейт. 4. Оозуна ак ит кирип, кара ит чыгат.

162-көнүгүү. Жадвални бўлишсиз феъллар билан тўлдириг.

Сураган	сүйлөгөн	болгон	алган	келген	деген
сурабаган					
сураган эмес					
сураган жок					

163-көнүгүү. Куйидаги феълларнинг синонимларини топинг.

Жүгүр, сүйлөдү, кезикти, бакты, күйдү, күлдү, сакайды, аткарылды.

Синонимдер: айыкты, кайтарды, жанды, чурка, жолукту, айтты, жылмайды, орундалды.

164-көнүгүү. Мақолларнинг маъносини айтиб беринг ва ундаги антоним сўзларни топинг.

1. Иштүүнүн иши бүтөр, ишсиздин күнү өтөр. 2. Жакшы бала тил алчак, жаман бала уялчак. 3. Көп билген аз сүйлөйт, аз билген көп сүйлөйт.

165-көнүгүү. Куйидаги сўзларга қарама-қарши маънода айтилган сўзларни топинг.

Кең, кара, дос, бармак, тур, күн, улуу, арзан, суук, узун, чоң, сүйрү, кач, отур, бас.

166-көнүгүү. Куйидаги феълларга - ба қўшимчасини қўшинг.

Бар, кел, ал, оку, жаз, иште, ук, тур.

Намуна: Бар - барба

ЭКИНЧИ ЧЕЙРЕК (ИККИНЧИ ЧОРАК)

Кайталоо (Такрорлаш)

167-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг. Жавобингизни мисоллар билан исботланг.

1. Сон нималарни билдиради?
2. Жамловчи сон деб нимага айтилади?
3. Жамловчи сон аточ кайси кўшимча ёрдамида ясалади?
4. Чама сон деб нимага айтилади?
5. Чама сон кандай йўллар билан ясалади?
6. Тўда сон деб нимага айтилади?
7. Тўда соннинг ясалиш йўлларини айтинг.
8. К, П товушлари қачон г, б га ўтади?
9. К, П товушлари қачон г, б га ўтмайди?
10. Синонимлар билан антонимларнинг фарқи нимада?
11. Антонимларнинг турларини айтинг.
12. Бўлишсиз феъл қандай иш-ҳаракатини билдиради?
13. Бўлишсиз феълларнинг хосил бўлиш йўлларини айтиб беринг.

168-көнүгүү. Тўғри талаффуз қилинг

Бир, экөө, бешөө, жетөө, ондон, алтыдан, миң, миллион, үчүнчү, отуздай, онко-чоңко, булбулдай, абышка, олобо.

169-көнүгүү. Биринчи чоракда ўтилган матилар мазмунини эсга туширинг ва саволларга жавоб ёзинг.

1. Бишкектин аянты канча? 2. Шаарда канча улуттун өкүлдөрү жашайт? 3. Орточо койдун өпкөсүнө канча литр сүт багат? 4. Өпкө канча саатта бышат? 5. Шайыр окуучулар клубунун ар бир командасында канчадан окуучу катышат? 6. Силерде ошондой клуб барбы? 7. Абшыр-Сай деңиз деңгээлинен канча метр бийиктикте турат? 8. Жылкынын кайсы сезимдери жакшы өнүккөн? 9. Саяпкер деген ким?

170-көнүгүү. «Арыз» масалини ёддан айтиб беринг.

171-көнүгүү. к, п товуши билан битган сўзларни эсга туширинг ва г, б бўлиб айтилишини ёзинг.

172-көнүгүү. Куйидаги сўзларнинг синонимини топинг.

Сулуу, абышка, эл, тамак, жылуу, курбусу, жылкы, жыйна.

173-көнүгүү. Куйидаги сўзларнинг антонимини топинг.

Кара, муздак, укта, өйдө, бийик, отур, тур, чоң.

174-көнүгүү. «Сылыктык» матнининг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

Этиштин 1-жак менен жакталышы
(Феълнинг 1-шахс билан тусланиши)

КАТ

Мен бир шар жасап, ал аркылуу космоско учтум. Бирок менин шарымда кемчиликтер болгондуктан, болжогон жериме жетпей, суюк абанын арасында жогорулап баратам. Жарык да жок, караңгылык. Менден башка эч бир жан жок. Мен 25-майда космоско учтум эле, андан бери канча күн өткөнүн билбейм. Себеби мага күндүн чыкканы же батканы билинбейт.

Ошондуктан Жер менен байланышуу үчүн кат жазып таштоого туура келет.

Мына, шар менен дагы эле көтөрүлгөндөн көтөрүлүп, учуп бара жатам. Жерге ыргыткан катымдан гана үмүт кылам. Катымдын да жерге жеткенин же жетпегенин билбейм. Шарды жарайын дейм, бирок корком. Аңгыча калың караңгылыктын арасынан кулагыма бир дабыш угулду. Тыңшап, баамдасам, мурун шар менен космоско учурулган итим. Мына, итим экөөбүз жакын учуп баратабыз.

Дагы бир аз жакындасам эле, аны өз кабинама түшүрүп алам.

(К. Эсенкожоев)

болжогон

суюк

жарык

караңгы

жан

жок

батканы

чыкканы

байланышуу үчүн

таштоо

көтөрүлгөндөн

көтөрүлүп

ыргыткан

үмүт

жарайын десем

корком

тыңшап

- мўлжаллаган

- суюк

- ёруғ

- қоронғи

- жон, одам, киши

- йўқ

- ботгани

- чиққани

- боғланиш учун

- ташламоқ

- юқорилагандан

- юқорилаб

- ташлаган (ирғитган)

- умид

- ёрай десам

- қўрқаман, юрагим дов

бермайди

- тинглаб

Үзүмбөгөн үмүт, үмүтөз шайган

175-көнүгүү. Куйидаги сўз ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Шар, ал аркылуу, шарымда кемчиликтер болгондуктан, болжогон жериме жетпей, суюк абанын арасында, жарык да жок, караңгылык, күндүн чыкканы же батканы билинбейт, жер менен байланышуу үчүн, кат таштоого туура келет, көтөрүлгөндөн көтөрүлүп катымдын жеткенин же жетпегенин билбейм, шарды жарайын дейм, корком, калың караңгылыктан дабыш угулду, тыңшап байкасам, мурда учурулган итим, экөөбүз жакын учуп баратабыз, өз кабинама түшүрүп алам.

176-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риюя қилиб матни ўқинг.

Феълнинг шахсларда ўзгарилиши феълнинг тусланиши деб аталади. Қирғиз тилида учта (грамматик) шахс бор: 1-мен (биз); 2- сен (сиз) силер (сиздер); 3-ал (алар). Феълнинг 1 шахс бирлик ва кўплик сонларда тусланиши. Ми-соллар: (Мен) оку-й-м(мын); (Биз) оку-й-буз; (Мен) оку-ду-м; (Биз) оку-ду-к.

177-көнүгүү. Матндаги феълларнинг фақат 1-шахс бирлик ва кўпликдаги шакллари эзинг.

Намуна: учтум, учуп баратабыз .....

178-көнүгүү. Матндан фойдаланиб, феълларни 1-шахс бирлик ва кўпликда тусланг.

Феъллар	учту	билбей	корк	баамдаса	жакындаса	укта	ойно
Бирлик	учтум						
Кўплик	учтук						

179-көнүгүү. Кўп нуқталар ўрнига феълларининг тўлиқ ва қисқарган шахс кўшимчаларини кўшиб ёзинг.

	оку ...		оку ...
	иште ...		иште ...
1. Мен	бийле ...	2. Биз	бийле ...
	ырда ...		ырда ...
	сүйлө ...		сүйлө ...
	күлө ...		күлө ...

180-көнүгүү. Кўп нуқталар ўрнига берилган шахс кўшимчаларидан фойдаланиб, тегишли шахсларни кўйинг.

1. .... телевизор көрдүм.
2. .... мектепке барабыз.
3. .... кат жаздым.
4. .... китеп окуйбуз.
5. .... шаарга бардым.
6. .... киного киребиз.

181-көнүгүү. Феъллар қайси шахсга тегишли эканлигини айтыб беринг.

... Кулунумду кулпунтуп,
Өстүрөмүн, таптаймын.
Өзүм минип жулкунтуп,
Элдин чегин сактаймын ...

182-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Ким шар жасап, космоско учту? 2. Эмне үчүн мен болжогон жериме жетпедим? 3. Космосто менден башка ким бар эле? 4. Мен качан космоско учканмын? 5. Эмне үчүн Жерге кат жаздым? 6. Эмне үчүн шарды жарбадым? 7. Караңгылыктын арасынан эмне угулду? 8. Ал эмненин дабышы болчу? 9. Мен итим менен кантип учуп бараттым? 10. Мен итими эмне кылгым келди? 11. Бул кимдин чыгармасы?

183-көнүгүү. Ҳикоянинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

Көнүгүү иштөө

184-көнүгүү. Қуйидаги шеърлардан 1-шахсдаги феълларни топинг.

Шашылбай жай жүрөмүн
Чычкандан түшөт жүрөгүм.
Тил алгыч, элпек баланы
Мингизип алып жүрөмүн.

А мен болсо, мышыкмын
Өз ишиме бышыкмын.
Арам тамак чычканды
Эгин уурдап чыкканда,
Бурдап жечү кызыкмын.

Мен коенмун, коенмун
Коркуу жактан оенмун
Көлөкөмдөн элендейм
Безер жолду белендейм
Муруттарым бириндейт
Колу-бутум дирилдейт
Көзүм чыгат тостоюп,
Бөгүп калам мостоюп.

185-көнүгүү. Ажратиб ёзилган феълларга сўроқ бериб, қайси шахсда эканлигини аниқланг.

1. Мен жазып жатам. 2. Айгул ырдады. 3. Сен мектепке бардың. 4. Биз силер менен сүйлөшөбүз. 5. Сиз шаарда жашайсызбы? 6. Силер

конокко барасыңарбы? 7. Алар ырдап жатат. 8. Сиздер тоого чыга-сыздар.

186-көнүгүү. Кўп нукталарнинг ўрнига 1-шахсдаги феълларни топиб ёзинг.

1. Мен шар .... 2. Аны менен космоско .... 3. Суюк абанын арасында жогорулап .... 4. Шарды жарайын .... , бирок ... 5. Кулагыма бир дабыш .... 6. Итими өз кабинама тушүрүп ....

187-көнүгүү. Қуйидаги феълларни 1-шахснинг тўлиқ шаклида ёзинг.

Учтум, кетпейм, билбейм, келем, дейм, баамдайм, тыңшайм, жакындайм, ойнойм, ырдайм, тартам, барам, турам.

188-көнүгүү. Қуйидаги феълларни 1-шахс кўплик шаклидан бирлик шаклига айлантйриб ёзинг.

Баратабыз, угабыз, жазабыз, көрөбүз, ырдайбыз, сызабыз, таштайбыз, чыгабыз, келебиз, жашайбыз, сайрандайбыз.

Намуна: баратабыз - баратам

189-көнүгүү. Шеърни ўқинг, 1-шахсдаги феълларни оғзаки ажратиб беринг.

ЭЖЕКЕМДЕЙ БОЛОМУН

Эжекемдин өрнөгүн
Эмгегинен көргөнмүн
Даңкы кыйын экен деп,
Далай көңүл бөлгөнмүн.
Эжекемдин өрнөгүн
Орденинен көргөнмүн.

Ай ушундай болсом деп,
Артык көңүл бөлгөнмүн.
Эжекемдин өрнөгүн
Кайратынан көргөнмүн.
Кызылчасын казышып,
Кыйла жардам бергенмин.

(И. Исаков.)

ЧЫНДЫК

Касым атасына:

- Мугалим бизди чындыкты сүйлөгүлө,-деди. Чындыкты кантип үйрөнөбүз?

- Чындыкты үйрөнүү кыйын эмес. Сен дайыма саат жетиде турушун керек. Бирок сен жетиде эмес, сегизде туруп калдың. Силер мектепке барганыңарда мугалим:

- Силер саат жетиде турдуңарбы?-деп сурады.

Балдар:

- Ооба, - деп жооп беришти. Сен да «ооба» дедиң. Бирок сен чындыкты айткан жоксуң. Сен сегизде тургансың. «Мен сегизде турдум» десең чындык болмок.

Сен бетиңди, колуңду жууй элек элең.

Эжең:

- Касым, бети-колуңду жуудуңбу?-деп сурап калды. Сен «ооба» дедиң. Бирок «бети-колумду жууй элекмин» десең чындык болмок.

- Туурасын айтыш керек экен ээ, ата?-деди Касым.

- Ооба, туурасын айтуу, ал чындык болот, - деди атасы.

чындык

- ҳақиқат

кыйын эмес

- қийин эмас

турдуңарбы

- турдингларми?

туурасын

- тўғриси́ни (ҳақ гапни)

**Чын айтыш, зыян тап - акыры жетесиш, мураңка,
калп айтыш, пайда тап - акыры каларсың, ултқа**

190-көнүгүү. Куйидаги сўзларни ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Мугалим чындыкты сүйлөгүлө деди, кыйын эмес, дайыма жетиде турушун керек, сен сегизде туруп калдың, мектепке барганыңарда, жетиде турдунарбы, сен чындыкты айткан жоксун, сегизде турдуң, чындык болмок, бети-колунду жуудунбу, бети-колумду жууй элекмин, туурасын айтыш керек экен.

191-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

190
191
192
193
194
195

Иш-ҳаракатнинг II шахс томонидан бажарилиши феълнинг II шахс билан тусланиши деб аталади. Масалан: Сен китеп оку-ду-ң. Сиз китеп оку-ду-нуз; Силер китеп оку-ду-ңар; Сиздер китеп оку-ду-нуздар.

192-көнүгүү. Матндан феълларни кўчириб ёзинг. Улар қайси шахсда турганлигини тушунтиринг.

193-көнүгүү. Куйидаги гаплардаги нуқталар ўрнига мос келган II шахсдаги феълларни қўйинг.

1. Сен саат жетиде .... керек. 2. Силер саат сегизде мектепке .... 3. Сиз китепти ..... 4. Сен бети-колунду .... 5. Силер дептерге ....

194-көнүгүү. II шахс феъллари қандай сўроқларга жавоб беради? Фикрингизни мисоллар билан исботланг.

195-көнүгүү. Куйидаги предмет ҳаракатини билдирган сўзларни намунадагидек ўзгартириб ёзинг.

Окуйсун, жазасын, ойнойсун, чертесиң, ырдайсың, күлөсүң, тура-сың, барасың, тартасың, сыйлайсың, чуркайсың, жатасың.

Намуна: окуйсун - окуйсуз; окуйсунар - окуйсуздар

196-көнүгүү. Ұйыдаги феъллар қайси шахседа эканлигини аниқланг.

1. Мен мектепке бардым. 2. Сен магазинге бардың. 3. Биз шаарга барабыз. 4. Сиз уктадыңыз. 5. Силер кино көрдүңөр. 6. Сиздер ырдаңыздар. 7. Мен ырдаганмын. 8. Сиздер көргөнсүздөр.

197-көнүгүү. Нуқталарнинг ўрнига тегишли шахс қўшимчаларини қўйиб ёзинг.

1. Сен саат сегизде тура ... 2. Силер мектепке барды ..... 3. Сиз чындыкты айтты ... 4. Мен туура дей... 5. Биз келди.... 6. Сен жакшы окуй... 7. Сиз биздикине келе.....

198-көнүгүү. Нуқта ўрнига тегишли кишилик олмошини қўйиб қўчиринг.

1. ... радио укту. 2. .... тоого чыктыңар. 3. ... ойнодуңуз. 4. .... ишке бардым. 5. ...китеп сатып алдыңыздар. 6. ...телевизор көрдүк. 7. ....чынчылсыз. 8. .... калпычысың.

199-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Касым атасына эмнени айтты? 2. Чындыкты үйрөнүү кыйынбы? 3. Эмне үчүн сен саат жетиде турдум десең чындык, ал эми саат сегизде десең чындык болбойт? 4. Сен бети-колунду жуубай туруп, мен бети-колумду жуудум десең, ал чындык болобу? 5. Чындык деген эмне? 6. Чындыкты айтпаса эмне болот? 7. Калп айтканда эмне болот? 8. Чындыкты айткан адамды ким дейбиз? 9. Калп айткан адамды ким дейбиз?

200-көнүгүү. Ұйыдаги мақоллар қандай одам бўлишга ўргатади?

1. Сөз чынынан бузулбайт. 2. Ак ийилет, бирок сынбайт. 3. Калптын казаны кайнабайт. 4. Туура сөз тууганга жакпайт. 5. Туура бийде тууган жок, туугандуу бийде ыйман жок. 6. Калп кырына чыкканда, чындык чырқырап четке чыгат. 7. Чындык абдан ачуу.

201-көнүгүү. «Чындык» матнининг мазмунини қирғиз тилида сўзлаб беринг.

Көнүгүү иштөө

202-көнүгүү. Ўтган дарслардан «эмне кылдың?», «эмне кылдыңар?» сўроқларига жавоб берадиган ўнта сўзни хотирланг ва ёзинг.

203-көнүгүү. Қуйидаги «эмне кылдыңыз», сўроғига жавоб берган сўзларни чап томонга, «эмне кылдыңыздар» сўроғига жавоб берган сўзларни ўнг томонга устун билан ёзинг ва улардан фойдаланиб гап тузинг.

Ойнодуруздар, ырдадыңыз, келиңиздер, отурдуруз, көрдүңүздөр, бардыңыз, турдуруздар, окудуруз, жүрдүңүздөр, иштедиңиз, түшүнүңүздөр.

Намуна: Сиздер ойнодуруздар.

204-көнүгүү. Қуйидаги гаплардаги нуқталар ўрнига мос келган предмет ҳаракатини билдирган сўзларни қўйинг.

1. Мен шаарга .... 2. Сиз комуз .... 3. Силер тоого .... 4. Биз мектепке .... 5. Сиз гүл .... 6. Сиздер телевизор ....

205-көнүгүү. «Чындык» матнидан 2-шахсни билдирган феълларни устун билан кўчириб ёзинг ва чизиқча қўйиб уларни намунадагидек ўзгартиринг.

Намуна: турдуң - туруңуз; турдунар - туруңуздар

206-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни намунадагидек ўзгартириб ёзинг.

Китеп, гүл, топ, мектеп, алма, дептер, даары, чынар.

Намуна: китеп - китебиң; китебиңиз, китебиңер - китебиңиздер; китеп - китебим; китебибиз

207-көнүгүү. Куйидаги сүзларга сүрөк беринг.

Угасың, ичесиң, кетемин, тартасыз, чегесиздер, келесиз, жатасыз-дарбы, чертебиз, турасызбы, карындашым, кыздарыбыз.

Намуна: угасың - угасыңбы

208-көнүгүү. Матндан феълларни топиб, нечанчи шахсда эканлигини аниқлаб беринг.

КЕЛГИЛЕ, ОЙНОЛУ

Күчтүү ашып алдыга
Күчү жоктор калалы
Төрт аяктап марага
Күчүк болуп баралы.

Жөн жарышсак балким мен
Коем сага жеткирип.
Кел чуркашып көрөлү,
Жалгыз буттап секирип.

Шамал менен жарышып,
Шамдагайлар биз элек.
Ким бат чуркайт көрөлү,
Эки аяктап тизелеп.

КАРКЫРАЛАР УЧУП БАРАТЫП УКТАЙТ

Орнитологдор каркыралардын моюндарына кичинекей, өтө сезгич магнитофон тагышкан. Ал жүрөктүн согушун текширип, аны жерге билгизип турган. Каркыралар учканда, жүрөгү тез-тез каккан. Ал эми уктаганда жүрөктүн согушу басаңдаган.

Каркыралар учканда моюнун алдыга созот. Буттарын артка сунат. Канаттарын тез-тез күүлөп серпет. Уйкуга киргенде анын мойну шылкыят. Буттары жыйрылат. Канаттары сейрек сермелет. Алар катарынан калбас үчүн кезектешип укташат.

Ал уктаганда көзүн кадимкидей жумат. Кулагы ойгоо болуп, угуу сезими абдан жогорулайт. Уктаган каркыраны калгандары ортого алышат. Уктабагандары «тырс-тырс» деген үн чыгарышат. Бул уктаган каркыра үчүн атайын белги болот. Ал үндөн учуунун багытын жана бийиктигин гана баамдабастан, канатты кантип кагууну да сезет. Алар он-жыйырма минута укташса, мурдагы калыбына келип калышат.

Каркыралар 20-27 күн талбай уча алышат.

каркыралар

сезгич

тагышкан

жүрөктүн согушун

текширип

билгизип турган

басаңдаган

созот

- турналар

- сезгир

- тақишган (боглаб кўйишган)

- юракнинг уришини

- назорат қилиб

- хабарлаб турган

- сустлашган

- чўзади

артка	- кетига
сунат	- узатади
канатын серпет	- қанотини қоқади
шылкыят	- шалпаяди, бўшашади
жыйрылат	- йиғилади
багытын	- йўналишини
баамдабастан	- фаҳхламай, сезмай
кагууну да сезет	- қоқишни ҳам сезади
мурдагы калыбына	- аввалги ҳолатига
талбай	- толиқмай, чорчамай

Адамдын билгенинен билбегени көп

209-көнгүү. Қуйидаги сўзларни ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

Орнитологдор, каркырлардын, моюндарына кичинекей, өтө сезгич магнитафон, тагышкан, жүрөктүн согушун, билгизип, тез-тез каккан, уктаганда жүрөктүн согушу басаңдаган, моюнун алдыга созот, күүлөп серпет, моюну шылкыят, буттары жыйрылат, кезектешип укташат, орто-го алышат, тырс-тырс үн чыгарат, атайын белги, баамдабастан, кантип кагууну да сезет, калыбына келет, талбай уча алат.

210-көнгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

Иш ҳаракатнинг III шахс томонидан бажарилиши феълнинг учинчи шахс билан тусланиши деб аталади. Масалан: Ал китеп окуйт. Ал китеп окуду. Алар китеп окушат. Алар китеп окушту (окуду). Анара жакшы сүйлөйт. Агай англисче билет. Атам менен апам мектепте иштешет (иштейт).

211-көнгүү. Матндан феълларни кўчириб ёзинг.

212-көнүгүү. Матндаги «эмне кылды?» сўроғига жавоб бўлган феълларни биринчи устунга, «эмне кылышты?» сўроғига жавоб бўлган феълларни иккинчи устунга кўчириб ёзинг.

213-көнүгүү. Нуқталар ўрнига мос феълларни қўйиб, гап тузинг. Феълнинг шахсини аниқланг.

1. Ал жүрөктүн согушун ... 2. Алар кезектешип ... 3. Ал уктаганда көзүн ... 4. Алар уктаганын ортого ... 5. Каркыралар 20-27 күн талбай ....

Қўйиш учун сўзлар: уча алышат, укташат, текшерет, көзүн жу-мат, алышат.

214-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Орнитологдор каркыраларга эмне кылышты? 2. Магнитофон аркы-луу эмнени билишкен? 3. Качан каркыралардын жүрөгүндө өзгөрүүлөр болот? 4. Каркыралар учканда кандай абалда болушат? 5. Уктагандачы? 6. Уктаган каркыранын сезүү органдарында кандай өзгөрүүлөр болот? 7. «Тырс-тырс» деген үндү эмне үчүн чыгарышат? 8. Ал үндөн каркыра эмнелерди туят? 9. Каркыралар учуп баратып канча минута укташат? 10. Алар канча күн талбай уча алышат?

215-көнүгүү. Матннинг режасини тузинг ва мазмунини қирғизча сўз-лаб беринг.

216-көнүгүү. Қуйидаги сўзларга мос келган шахс кўшимчасини қў-шиб ёзинг ва уларга сўроқ беринг.

Оку, иште, көр, ук, сез, тур, жет.

Қуйиш учун сўзлар: -ды, -ты, -ду, -ди, -ту, -дү.

Көнүгүү иштөө

217-көнүгүү. Қуйидаги феълларнинг ҳар бирига биттадан гап тузинг. Феъллар кайси жойларда туришини аниқланг.

Ырдады, бийлешти, учту, чакырышты, тарттым, отурдун, иштедиңиз, баратабыз, уктадынар, аласыңар.

Құйиш учун сўзлар: силер, мен, алар, сен, биз, сиздер, ал, сиз.

218-көнүгүү. Қуйидаги феъл шахсларини ўзгартириб, жадвални тўлдириңг.

Жактар	Жекелик			Көптүк		
Фешл сўзлар	1	2	3	1	2	3
Оку	Окуйм	Окуйсун	Окуду	Окуйбуз	Окуйсунар	Окушат
Жаз						
Бас						
Жат						
Тур						

219-көнүгүү. Феъллар қайси шахсда эканлигини аниқланг.

Санайбыз, келди, тердим, жедиңиз, угушту, сездиң, уктуңуздар, барасың, көрүңуз, ырдады, тарттыңыз, дедиңер, келишти.

220-көнүгүү Шеърни кўчириб ёзинг. Феълларнинг тагига чизинг ва уларнинг қайси шахсда эканлигини аниқланг.

Тилиңе кулдук кылам, энем-атам,
 Кечиргин, мен тараптан болсо катам!
 Сен айткан, сен сүйлөгөн ушу тилде,
 Мен жашап, мен да сүйлөп келе жатам.

(А.Токомбаев)

221-көнүгүү Мақолларнинг маъносини айтиб беринг ва гаплардаги феълларни топиб тагига чизинг.

- 1) Жакшы сөзү менен сооротот (юпатади), жаман токмогу менен бйлатат.
- 2) Жылуу-жылуу сүйлөсөн, жылан ийинден чыгат.
- 3) Сулуулукту көздөн издебе, сөздөн изде.

222-көнүгүү Эшитган эртакларингиздан биттасини сўзлаб беринг ва ундаги феъллари эслаб ёзинг.

223-көнүгүү Куйидаги берилган гаплардаги нуқталар ўрнига мос келган феъллари кўйинг.

1. Биз республикабыз менен ... 2. Дүйшөнкул Шопоков Мекен үчүн курман ... 3. Мен гүлдөрдү жакшы ... 4. Ал кагаздан гүл ... 5. Жайлоога ... 6. Сизге узун өмүр ....

Кўйиш учун сўзлар: каалайм, болгон, көрөм, сыймыктанабыз, баргым келет, жасады.

ОРУНДУУ ЖООП

Алтынай жай бою жайлоодогу жылкычы чоң атасыныкында жүрүп, кечээ келди. Бир аз чоңоң түшүптүр. Сүйлөгөн сөздөрү да орундуу болуп калыптыр. Ал келгенде короодогу балдар биринен сала бири суроо жаадырышты.

- Алтынай, сен кайда барып келдиң?
- Тоого бардым, чоң атам менен жылкы кайтардым.
- Ал жакта эмне көрдүң, эмне үйрөндүң?
- Баарын көрдүм, баарын үйрөндүм.
- Андай болсо, жылкынын баласын эмне дейт?-деди Алмаз.
- Ошону да билбейсиңби, аны кулун дейт,-деди Алмазды жактырбай.

- Төөнүн баласын эмне дейт?
  - Төөнүн баласын бото дейт, чоңураагын тайлак дейт.
  - Карышкырдын баласын эмне дейт?
  - Аны бөлтүрүк дейт.
  - Түлкүнүн баласынчы?
  - Аны бачки дейт.
  - А поезддин баласын эмне дейт?
- Алтынай бир аз ойлонуп туруп:
- Поезддин да баласы болмок беле, ал оюнчук болот, -деди.
- Балдар анын орундуу жообуна күлүп калышты.

(У. Кадыркулова)

жай бою	- ёз бўйи (ёз давомида)
чоноё түшүптүр	- каттайиб
орундуу	- ўринли
болуп калыштыр	- бўлиб қолибди
короодогу	- ховлидаги
жаадырышты	- ёғдиришди
жылкы кайтардым	- йилқи (от) боқдим
жактырбай	- ёқтирмасдан
бото	- бўта (бўталоқ)
тайлак	- той, тойча
бөлтүрүк	- бўри боласи
бачки	- тулкининг боласи

224-көнүгүү. Юқорида берилган янги сўзларни тўғри талаффуз қилинг.

225-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Алтынай жай бою кайда жүрдү? 2. Ал кандай кыз болуп калыптыр? 3. Ал келгенде короодогу балдар эмне дешти? 4. Тоодо Алтынай эмне кайтарды? 5. Жылкынын баласын эмне дейт? 6. Төөнүн баласын

эмне дейт? 7. Карышкырдын баласынчы? 8. Түлкүнүн баласын эмне дейт? 9. Поезддин баласы болобу? 10. Балдар Алтынайдын сөзүнө эмне үчүн күлүштү? 11. Алтынайды акылдуу кыз десек болобу?

226-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча айтыб беринг.

227-көнүгүү. Матндаги феълларни күчириб ёзинг. Қайси шахсда эканлигини аниқланг.

228-көнүгүү. Мақолларнинг маъносини тушунтириб беринг.

1. Жакшы кыз - жакадагы кундуз, жакшы уул - көктөгү жылдыз. 2. Көп жашаган билбейт, көптү көргөн билет. 3. Көрө-көрө көсөм болот, сүйлөй-сүйлөй чечен болот.

229-көнүгүү. «Мен билген акылдуу адам» мавзусида ҳикоя ёзинг ва у киши ҳақида сўзлаб беринг.

БАЛА МЕНЕН АҚЫЛМАН

Бир күнү акылман арабага түшүп келе жатыптыр. Ал арабасын токтото калып энкейип караса, жолдо кичинекей бала шаар жасап, ойноп жатат. Акылман:

-Балам, арабага жол бербейсиңби? - деди.

Бала акылмандын баш-аягына карап туруп:

-Чоң ата, мен шаар салып жатпаймынбы. Шаар арабага жол бербейт.

Араба шаарды айланып өтүшү керек го, -дейт.

Акылман абдан таң калат. Арабадан түшүп келип:

-Балам, жашыңа караганда акылың көп экен,- деди.

Анда бала:

-Эмне үчүн андай дейсиз? Коендун бөжөгү үч күндөн кийин жүгүрүп

кетет. Жети жашка келгиче, мен кантип бир нерсени билбейин,-дейт.

Акылман жылмайып:

-Мен сага бир нече суроо берейин. Жооп берсең, бир нерсе билериңе ишенейин, -дейт.

Жооп берүүгө даярмын, -дейт бала.

акылман	- донишманд, доно
араба	- арава
эңкейип	- энгашиб
баш-аягына карап	- бош-оёгига қараб
таң калат	- ҳайрон қолади
жашыңа караганда	- ёшига қараганда
коендун бөжөгү	- қуённинг боласи
жылмайып	- жилмайиб
ишенейин	- ишонч ҳосил қилай,ишонай
даярмын	- тайёрман

230-көнүгүү. Қуйидаги сўз ва ибораларни тўғри талаффуз қилинг.

1. Акылман, арабага түшүп, токтого калып, эңкейип, кичинекей бала, ойноп жатыптыр, баш-аягына, чоң ата, жол бербейт, таң калат, жашына караганда, коендун бөжөгө, келчиге, билбейин, жылмайып бир нече суроо, ишенейин, жооп берүүгө даярмын.

231-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоа қилиб, маттни ўқинг.

Сўзловчининг иш-ҳаракатига нисбатан майлини билдирган феъллар - феъл майли (этиштин ыңгайлары) деб аталади.

Феъл майллари иш-ҳаракатнинг ростдан бўлганини, бўлаётганлигини, бўлишини ва шунингдек сўзловчининг буйруғини, илтимосини, шартини, истак ва ниятини билдиради.

Масалан: бардым, барам, бар, отур, тур, барса, келсе, болсо, барайын, баргай эле, баралы, бармакчымын, келмекчи.

232-көнүгүү. Матндан феълларни кўчириб ёзинг.

233-көнүгүү. Қуйидаги феълларга қўшимчаларни қўшиб намунадагидек жадвални тўлдириг

Намуна:

Қўшимчалар	-сын	-гын	-гыла	-са	-гай эле	-мак эле	-макчы
Феъл сўзлар							
Бар	Барсың	Баргын	Баргыла	Барса	Баргай эле	Бармак эле	Бармакчы
Кел							
Отур							
Тур							

234-көнүгүү. Нуқталар ўрнига мос феълларни қўйиб, гап тузинг.

1. Көп ..., көптү ..... 2. Шаарга .... 3. Ал бүгүн киного .... 4. Сен.... 5. Биз кечигип .... 6. Бишкекти ... 7. Кат ..., ал ...

Қўйиш учун феъллар: жазсам, көргөн элем, окуйсун, бармак эле, окуса, билет, сүйүнөт, калмак болдук, баргай элем.

235-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Бир күнү ким арабага түшүп келе жатыптыр? 2. Ал эмне үчүн арабасын токтотту? 3. Акылман баладан эмнени суранды? 4. Бала акылманга эмне жооп кайтарды? 5. Акылман балага таң калып, ага эмне деди? 6. Бала ага кандай жооп берди? 7. Акылман эмне деди? 8. Баланын жообун айтыңыз?

236-көнүгүү. «Бала менен акылман» эртагининг мазмунини қирғиз тилида сўзлаб беринг.

БАЛА МЕНЕН АКЫЛМАН

II

- Кандай сууда балык болбойт? Кандай тоодо таш болбойт? Кандай жыгачта бутак болбойт? Ушуларга жооп берчи? - дейт акылман.

- Булактын суусунда балык болбойт. Кум дөбөдө таш болбойт. Чирик жыгачта бутак болбойт,-деп бала жооп берет.

Бала акылманга суроо берет:

- Чоң ата, асманда канча жылдыз бар?-дейт.

- Айланайын балам, бизден ыраак нерсени сураганың кандай? Бизге жакын турган нерседен сура.

- Андай болсо сиздин кашыңызда нече тал кыл бар?-деп сурайт.

Кичинекей баланын акылына акылман абдан таң калып:

- Балам окууну көп оку. Акылын дагы арбыйт. Өмүрүн узун болсун!-деп баланын шаарын айланып өтүптүр.

(Кыргыз эл жомогу).

жыгачта

- ёгочда

кум дөбөдө

- кум тепада

чирик жыгач

- чириган ёгоч

айланайын

- ўргилай, айланай

ыраак нерсени

- йироқдаги нарсени

кашыңызда

- қошингизда

кыл

- қил (тук, мўй)

арбыйт

- кўпаяди

237-көнүгүү. Юқорида берилган янги сўзларни тўғри талаффуз қилинг.

238-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матнни ўқинг.

Иш-ҳаракатнинг ростдан бўлганини, бўлаётганини, бўлишини аниқлашнинг феъллар аниқлик феъли деб аталади. Аниқлик феъли шахсни сон ва замонда билдиради. Масалан: **Китепти оқуп жатам. Сен китеп оқугансын. Ал китеп оқуйт. Биз китеп оқуп жатабыз. Силер (сиздер) китеп оқугансыңар (оқугансызлар). Алар китеп оқушат (оқуйт).**

239-кўнүгүү. Қуйидаги феълларни намунадагидек қилиб жадвални тўлдириңг.

Укта	Уктайм	Уктайсың	Уктайт	Уктайбыз	Уктайсыңар	Укташат
Черт						
Иште						

240-кўнүгүү. Қуйидаги аниқлик феъли билан гап тузинг.

Тиштедим, уялам, таранды, барыптыр, жатат.

241-кўнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Акылман балага кандай суроолорду берди? 2. Баланын жообун айтыңыз? 3. Бала акылманга биринчи эмне деген суроону берет? 4. Акылмандын жообун кайталаңыз? 5. Баланын акылманга берген экинчи суроосу кандай? 6. Акылмандын жообун айтыңыз? 7. Эмне үчүн акылман баланын шаарын айланып өттү?

242-кўнүгүү. Қуйидаги мақолларнинг маъносини тушун-тиринг.

1. Акыл баштан, асыл таштан. 2. Ар ким өзүн эр ойлойт. 3. Жакшы таап сүйлөйт, жаман каап сүйлөйт. 4. Акылдуунун сөзү кыска, айта салса нуска. 5. Ата-энеңди сыйласаң, өз балаңдан жакшылык көрөсүң.

243-көнүгүү. Нуқталар үрнига тегишли феълни кўйиб ёзинг.

1. Алтынай жайлоодон кечээ .... 2. Бир аз чоңоң ... 3. Балдар Алтынайга суроо ... 4. Тоодо жылкы ... 5. Ал жакта эмне ... 6. Баарын .., баарын .... 7. Балдар анын орундуу жообуна ...

Кўйиш учун феъллар: күлүп калышты, түшүптүр, көрдүм, үйрөндүм, келген, жаандырышты, кайтардым, көрдүң, үйрөндүң.

244-көнүгүү. «Бала менен акылман» эртагининг 1-бўлимидаги от феъл шаклидаги гапларни кўчиринг.

Намуна: акылман келе жатыптыр ...

245-көнүгүү. Берилган аниқлик феълени мос келтириб жойлаштиринг.

Карап турдум, күлдү, жылмайды, жүгүрөм, жактырдым, ойлонуп жатам, жуудуң, тарандыңар, кетесиздер, келишет, баратат, барышат.

Болуп жаткан

Болгонун

Боло турганын

246-көнүгүү. Куйидаги феълларнинг бирлигини чап томонга, кўплиги ўнг томонга устун билан ёзинг.

Билбейм, ишенебиз, берди, даярсыңар, билесиздерби, келишти, болбойт, бураба, өткөн, айланышты.

247-көнүгүү. «Бала жана акылман» эртагининг режасини тузинг. Режа асосида матннинг мазмунини ҳикоя қилиб беринг.

248-көнүгүү. Феълларни топинг, уларнинг тагига чизинг ва қандай иш-харакатни билдирганини аниқланг.

КҮЧҮК

Күнү-түнү короо сактаган,
Эшиктин алдын таптаган.
Акылдуу деп абыдан,
Адам аттуу мактаган,
Күчүк деген мен болом,
Ээсинин тузун актаган.

ЧЫЧКАН

Ак эмгекке кол салган,
Туңгуюктап жол салган.
Кампадан эгин ташыган,
Уурулук менен башынан,
Ошон үчүн чыйылдап,
Мышыкты көрсөм жашынам.

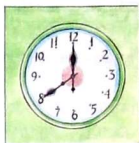
ТАБЫШМАКТАР

Он эки үйдү кыдырып,
Күндүр - түндүр айланат.
Чыкылдаса бир тынбай,
Артта он эки ай калат.

Көркөмүн карап суктанып,
Көргөндөн чыкпас сүйбөгөн.
Капырай шумдук кайсы куш,
Адамча таптак сүйлөгөн.

Үшүдүм деп үй салбайт.
Суу болдум деп кайгырбайт.
Жамынчысы үстүндө,
Андан такыр айрылбайт.

Жер алдында төлдөгөн,
Төлүн өзү бөлбөгөн.
Топурактын ичинде,
Тумчукпаган, өлбөгөн
Бул эмне?

ЖАҢЫЛМАЧТАР

Апам алмадан үчтү үздү,
Алмуруттан үчтү үздү.
Жетпегендерин күбүсө,
Жерге баары түз түштү.

Эл тегирменге келди,
Эртең менен
Эntenдегенде эмне деп,
Элге тең мен келдим

Баштаса эле
Кашка кой баштасын,
Айланып өтөт
Адырдын аз ташын.
Кайтарбасаң да болот,
Кашка койдон башкасын.

249-көнүгүү. Топишмоқлардан ва тез айтишлардан феълларни кўчириб ёзинг.

250-көнүгүү. Қуйидаги иш-ҳаракатнинг ҳозир бўлаётганини кўрсатган шаклида ёзинг.

Масалан: Уктап жатам, уктайм.

Кыдырып жатат, айланып баратасың, суктанып турат, кайгырып жатамын, учуп баратат, тердеп отурат.

251-көнүгүү. Қуйидаги иш-ҳаракатнинг келажакда бўлишини билдирган феълларни, иш-ҳаракат бўлиб ўтганлигини кўрсатган шаклига айлантйриб ёзинг.

Төлдөйт, бөлбөйм, өлбөйсүн, үзбөйт, күбүйсүн, келем, түшөм.

252-көнүгүү. 3-синфда ўтган топишмоқларни эсланг, улардан учтасини айтиб беринг.

253-көнүгүү. Диктант ёзишга тайёрланинг.

Көнүгүү

254-көнүгүү. «Кат» матнидан «Эмне қылдым?» сўроғига жавоб бўлган сўзларни териб ёзинг.

255-көнүгүү. Қуйидаги гапларни кўчиринг. Феълларни топиб, қайси шахсда турганлигини аниқланг.

1. Силер саат жетиде турдунарбы? 2. Карқыралар 20-27 күн тынбай уча алышат. 3. Шарды жарайын дейм, бироқ корком. 4. Чирик жыгачта бутак болбойт. 5. Сен жакшы окугансың.

256-көнүгүү. «Карқыралар учуп баратып уктайт» матнининг 1-2-абзацини ўзбекчага таржима қилинг.

257-көнүгүү. Қуйидагиларни билиб олинг.

1. Жылкы баласы туулгандан бир жашка чейин кулун делет. 2. Ал эки жашында тай, үч жашында кунан, төрт жашында бышты тай болот. 3. Андан ары: бир асый, эки асый, үч асый деп саналат. 4. Уй баласы туулганда музоо делет. 5. Бир жашары-торпок, эркеги - тайторпок, ургаачысы-тайкунаажын. 6. Эки жашында: эркеги - кунан ноопас, ургаачысы - кунан кунаажын. 7. Үч жашында: эркеги-бышты, ургаачысы-бышты кунаажын. 8. Төрт жашында: эркеги-асый ноопас, ургаачысы-асый кунаажын: андан ары чоң уй.

Кайталоо (Такрорлаш)

258-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг. Жавобингизни мисоллар билан исботланг.

1. Феълнинг тусланиши деб нимага айтамыз?
2. Феълда нечта шахс бор?
3. Феълнинг I шахс билан тусланиши деб нимага айтамыз?
4. Шахс бирлик ва кўплик кўшимчаларини мисоллар билан айтиб беринг.
5. Феълнинг II шахс билан тусланиши деб нимага айтамыз?
6. Феълнинг III шахс бирлик ва кўплик кўшимчаларини айтинг.
7. II шахснинг силлик, шаклини айтиб беринг.
8. Феълнинг III шахс билан тусланиши деб нимага айтамыз?
9. Майл деган нима?
10. Майл иш-ҳаракатнинг қандай ҳолларини билдиради?
11. Қирғиз тилида нечта феъл майллари бор?
12. Ижро майли деб нимага айтамыз?
13. Ижро майли нимани билдиради?

259-көнүгүү. Тўғри талаффуз қилинг.

Касым, Алтынай, акылман, орнитолог, каркыра, магнитафон, шылкыят, кулун, бото, тайлак, бөлтүрүк, оюнчук.

260-көнүгүү. Феълнинг I шахси билан учта дарак гап тузинг.

261-көнүгүү. Феълнинг II шахси билан учта дарак гап тузинг.

262-көнүгүү. Феълнинг III шахси билан учта дарак гап тузинг.

263-көнүгүү. Кўчиринг, ижро майлидаги феълнинг тагига чизинг.

1. Ч. Айтматов 1928-жылы туулган. 2. Алтынай - акылдуу кыз. 3. Касым үлгүлүү бала болду. 4. Каркыралар учуп бара жатат. 5. Ал бардык суроолорго жооп берет. Мен шаарга барам.

ҮЧҮНЧҮ ЧЕЙРЕК (УЧИНЧИ ЧОРАК)

**Биринчи жарым жылдыкта өтүлгөн материалдарды
кайталоо жана бышыктоо**

(Биринчи ярым йилликда ўтилган

**материалларни такрорлаш ва мустаҳкамлаш) **

264-көнүгүү. Қуйидаги саволларга жавоб беринг. Жавобингизни мисоллар билан исботланг.

1. Соннинг семантик гуруҳлари қайсилар?
2. Соннинг морфологик воситаларидан лексик воситаларини ажратиб беринг.
3. Синонимиянинг турларини атанг.
4. Луғавий синонимия қандай бўлинади?
5. Грамматик синонимия қандай бўлинади?
6. Антонимиянинг нечта тури бор?
7. Феълнинг грамматик категориялари қайсилар?
8. Бўлишли феъл қандай иш-ҳаракатни билдиради?
9. Бўлишсиз феълларнинг ҳосил бўлиш йўлларини айтиб беринг.

265-көнүгүү. Каникулни қандай ўтказганингиз ҳақида сўзлаб беринг.

266-көнүгүү. Ўқинг. Феълларга сўроқ беринг. Ҳаракат қайси шахс томонидан бажарилганини тушунтиринг.

1. Мен 25-майда космоско учтум.
2. Жер менен байланышуу үчүн кат жазып таштоого туура келди.
3. Касым, бети-колунду жуудуңбу?

4. Туурасын айтуу чындык болот. 5. Угуу сезими абдан жогорулайт. 6. Алар 10-20 минутада мурдагы калыбына келишет.

267-көнүгүү. Нуқталар ўринга мос келадиган феъллардан бирини кўйиб кўчиринг.

1. Жерге ыргыткан катымдан гана .... 2. Катымдын да жерге жеткенин, же жетпегенин ... 3. Бирок сен чындыкты айткан .... 4. Уктаган каркыраны ортого .... 5. Жооп берүүгө ... 6. Акылман .... 7. Кичинекей баланын акылына акылман абдан таң .....

Фойдаланувчи сўзлар: жылмайды, алышат, кылам, даярмын, билбейм, калды, жоксуң.

268-көнүгүү. Аниқлик майли феълидан фойдаланиб учта дарак гап ва учта сўроқ гап тузинг. Сўроқларга жавоб беринг.

269-көнүгүү. Биринчи ва иккинчи чоракда ўрганган топишмоқ, мақоллардан синфдошларингизга айтинг, улар жавобини, маъносини топишин, тушунтиришин.

270-көнүгүү. Пойтахтимиз Бишкек ҳақида нималар биласиз? Қисқача сўзлаб беринг.

Буйрук ыңгай (Буйруқ майли)

АДЕПТУҮЛҮККӨ ЖАШТАЙЫҢДАН ҮЙРӨН

«Тамакка оозунуп кол салба. Суюк тамакты эки жакка үйлөбө. Тарелкага колунду салба, бутунду эки жакка сунба, оозунду колуң менен аарчыба жана оозундагыны жутмайынча суюк нерсени уурттаба.

Сөөмөйүңдү оозуна салып, тиштеринди чукулаба жана сөөк кемирбе, бычак менен тазалап же.

Нанды төшүнө такап кеспе. Өз алдыңдагыны алып жегин, ар кимдин алдынан алба.

Тамакты шоркуратып ууртаба, тамак ичип жатканда, башыңды тырмаба. Оозундагыны жутпай туруп сүйлөбө. Тамакты түз отуруп же. Дасторконду вилка же бычак менен чийгилебе, столду же тарелканы койгулаба. Тынч жана түз, унчукпай, кыймылдабай отур!»

Балдар, бул эрежелерди эсиңерге туткула, адептүүлүккө ушул жаштан көнгүлө!

(«Жашоо-тиричиликтин көрсөтмөлөрү»)

оозунуп - навбатсиз
аарчыба - артма
ууртаба - хўплама
чукулаба - кавлама
чийгилебе - чизма

жутмайынча - ютмагунча
сөөмөйүндү - кўрсаткич бармоқни
кемирбе - кемирма
шоркуратпа - хўрриллатиб
туткула - ёдда тутинг

Өзүң бинбесең, бингегенди ук, айтыканын аякар

271-көңүгүү. Куйидаги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Тамакка, оозунуп, суюк тамакты, чачыратып үйлөбө, колунду салба, эки жакка, колун менен аарчыба, жутмайынча, сөөмөйүндү, тиштериңди чукулаба, сөөк кемирбе, алдынан алба, шоркуратып, тырмаба, бычак менен чийгилебе, кыймылдабай отур, эсиңерге туткула, адептүүлүккө, үйрөнгүлө.

272-көңүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб матни ўқинг.

Буйруқ майли харакатнинг бажарилиши учун уч шахснинг бирига буйруқ беради, ёки истак-илтимос қилади. Масалан: отур, сүйлө, баргын, айтчы.

Буйруқ майли қуйидагича ясалади: 1. Асосий феъллар буйруқ майлни ҳосил қилади. М.: ук, тап, айт. 2. Бошқа сўз

туркумларидан ясалган феъллардан ҳам буйруқ майли ясалади. М.: сана, иште, камчыла. З. -сын, -гыла қўшимчалари ёрдамида ҳам буйруқ майли ясалади.

273-көнүгүү. Матндан буйруқ майлини билдирган феълларни кўчириб ёзинг. Улар қандай сўроққа жавоб беришини аниқланг.

274-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Адептүүлүккө кайсы жаштан үйрөнүш керек? 2. Тамакка оозунуп кол салса, эмне болот? 3. Суюк тамакты үйлөсө болбойбу? 4. Тарелкага кол салсан, жаныңдагылар сени ким деп түшүнөт? 5. Бутунду эки жакка сунсаң сенин ким экендигиң билинет? 6. Оозунду колуң менен аарчысан эмне болот? 7. Сөөмөйдү оозго салса болбойбу? 8. Тишке эт тыгылып калса, эмне кылуу керек? 9. Сөөктү кантип тазалоо керек? 10. Нанды кантип кеспеш керек? 11. Тамакты каерден алып жеш зарыл? 12. Тамакты кантип ууртташ керек? 13. Тамактануу мезгилинде кантип отуруу керек? 14. Айтылган кеңештерди эмне кылуу керек?

275-көнүгүү. Матндаги янги сўзлардан фойдаланиб, одоб-ахлоқнинг яна бошқа қоидаларини қирғизча сўзлаб беринг.

276-көнүгүү. Матннинг тўртинчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

277-көнүгүү. Баргын, тап, сана, ырдагыла, оку, бийле деган феъллар ёрдами билан олтита дарак гап тузинг.

Көнүгүү

278-көнүгүү. Қуйидаги жадвални буйруқ майли билан тўлдириг. Буйруқ майлидаги феълларга савол беринг, улар қандай ясалганини тусунтиринг.

Кўшимчалар Фешл сўзлар	-сын	-гын	-гыла	-ыңыз	-ыңыздар
Бил	билсин	билгин	билгиле	билиңыз	билиңыздер
Жолук					
Сүйлө					
Бас					
Ойно					

279-көнүгүү. Куйидаги гапларни ўқинг. Буйруқ майлидаги феълни кўчиринг.

1. Алтын алба, алкыш ал. 2. Укпайт деп ушак айтпа, көрбөйт деп ууру кылба. 3. Ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө. 4. Ата-эненин акысы менен урматын сактай бил. 5. Улууну урмагга, кичүүнү ызатта.

280-көнүгүү. Куйидаги буйруқ майлидаги феълларни ўзак ва кўшимчага ажратинг.

Айткын, урсун, жуткула, чабыңыз, алыңыздар, салсын, көргүн, сына, ойло, кезик, куралдан, намыстан, уяткарыңыз, кызарсын, жашынсын, жашарган, өткөргүлө, токтотсун.

281-көнүгүү. Нуқталар ўрнига керакли буйруқ майлидаги феълларни кўшиб ёзинг.

1. Адегенде ой... , андан кийин иш... . 2. Окуунун сапаты үчүн күрөш... . 3. Жоо кеткенден кийин, кылычыңды ташка чап... . 4. Баланы бак... , жоону чап... . 5. Атты камчы менен айда... , жем менен ай... . 6. Ак көңүл бол... .

282-көнүгүү. Қавс ичидаги отларга тегишли кўшимчаларни кўшиб, буйруқ майлини тузинг.

Китепти (сан), кызды (сын), баланы (муш), Сайрага (жол), сен (намыс), көпүрөдөн (от), сен (жаш), ал (байы).

Намуна: Китепти сана (санасын, санагын, санагыла, санаңыз).

283-көнүгүү. Куйидаги феълларни буйруқ майлига айлантириб ёзинг ва уларга сўроқ беринг.

Жарабай калды, жыгылып кетти, качыра баштады, кирди, талашты.

284-көнүгүү. Куйидаги сўзлар қатнашган гапларни матидан кўчириб ёзинг ва берилган лугатдан фойдаланиб, ўзбек тилига таржима қилинг.

1. Тамакка оозунуп кол .... 2. Тамакты шоркуратып.... 3. Дасторконду бычак менен .... 4. Адептүүлүккө ушул жаштан...

285-көнүгүү. Буйруқ майли деганимиз нима? Улар қандай йўл билан ҳосил қилинади? Мисоллар билан исботланг.

АТАНЫН КЕҶЕШИ

Илгери бир карыя жашаган экен. Анын жалгыз уулу болуптур. Ата-сы уулуна мындай дейт:

- Балам, жашоонун сырын бил. Сенин алдыңдан эл кыя өтпөй саламдашсын. Ар бир айылда бирден үйүң болсун. Өтүгүң күндө жаңырып турсун.

Уулу атасынын сөзүн ойлонуп угат да:

- Ата, ар бир айылга үйдү кантип салам? Күндө өтүктү кайдан, кантип алам? Канткенде алдыман эл кыя өтпөйт?

Карыя күлөт:

- Анын жарасы женил, балам. Ар бир айылда күйүмдүү досун болсо, үйдүн болгону ошол. Өтүгүң күндө жаңырып турсун десең, кечкисин тазалап кой. Ишке таң заардан жөнө. Ошондо сени көргөн эл алдыңдан кыя өтпөй, ийменип салам берет.

жашоонун сырын

- яшашнинг сирини

жаңырып

- янгилаиб

күйүмдүү

- күйимли

ийменип	- тортиниб
кыя өтпөй	- қарамасдан ўтмай
жарасы жеңил	- яраси енгил
таң заарынан	- тонг саҳардан

Сөз ақығы элде, кеп асығы жерде

286-көнүгүү. Матнини ўқинг. Ундаги буйруқ майлларининг ҳосил бўлиш йўлларини айтиб беринг.

287-көнүгүү. Қуйидаги саволларга диалог тарзида жавоб беринг.

1. Илгери ким жашаган экен? 2. Анын канча уулу болуптур? 3. Ата-сы - уулуна эмне дептир? 4. Эл сага кандай мамиледе болсун? 5. Өтүгүн күнүгө кандай болсун? 6. Уулу эмне дептир? 7. Карыя эмне үчүн күлүптүр? 8. Ар бир айылда үйүң болсун деген эмне? 9. Өтүгүн күнүгө жаңырап турсун дегендин мааниси кандай? 10. Эмнеликтен кээ бир адамдын алдынан эл кыя өтпөйт?

288-көнүгүү. «Атанын кеңеши» матнининг мазмунини қирғизча айтиб беринг.

289-көнүгүү. Нуқталар ўрнига мос буйруқ майлидаги феълларни топиб ёзинг.

1. Балам, жашоонун сырын ... 2. Сенин алдыңдан эл кыя өтпөй ... 3. Ар бир айылда бирден үйүң ... 4. Өтүгүн күндө жаңырып турсун. 5. Ишке таң заардан ... 6. Өтүгүн күндө жаңырып ..., десен, кечкисин тазалап ...

290-көнүгүү. «Атанын кеңеши» матнини ўзбек тилига таржима қилинг.

291-көнүгүү. Сизнинг отангиз қандай маслаҳатларни беради, шу ҳақда гапириб беринг.

Шарттуу ыңгай (Шарт майли)

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТОКОЙЛОРУ

Ар бир элдин сыймыктана жана мактана турган нерселери болот. Индия эли чайы менен мактанса, кыргыз эли токойлору менен сыймыктанат. Себеби биздин жерде карагай жана арча токойлору жүздөп саналат. Жыгачтан алынган продуктылар бардык жерде пайдаланылса, анын калдыктарынан түрдүү дары-дармектер, боектор, жибек, самындар жасалат. Жүздөгөн жылдар мурда жыгачтан курулган имараттар бүгүнкүдөй болуп турса, кирпичтен тургузулгандар бат эле урап түшөт.

Токойлордун башкы көркү болуп эсептелген грек жаңгагы эле 27 миңге жакын гектар аянтты ээлейт. Түшүмдүү жылдары бул токойдон 1,5 миң тонна жаңгак жыйналса, ал эми мистеден жүз миң тонна түшүм алынат. Илимпоздордун маалыматына караганда грек жаңгагынын 70 % ти май, 19 % белок экен. Грек жаңгагын кимдер гана баалабайт !

Жыл сайын миндеген гектар жерлерге жаңгак жана мисте отургузулат. Бул жерибиздин дагы кооз, дагы бай болушун шарттайт.

Карагайлары, арчалары, жемиштери менен кыргыз токойлору элибизге кызмат кыла бермекчи.

сыймыктана	- фахрлана
мактана	- мақтана
токойлору	- ўрмонлари
калдыктарынан	- қолдиқларидан
тургузулгандар	- қурилганлар
башкы көркү	- дастлабки кўрки
түшүмдүү жылдары	- серхосил йиллари
илимпоздордун	- олимларнинг
отургузулат	- экилади

Токой жердин көркү, элдин байлыгы

293-көнүгүү. Матндаги янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз килинг.

294-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, маттни ўқинг.

ТОҶ Бошқа бирор ҳаракатнинг бажарилиши учун шарт бўлган ҳаракатни, пайт ва истак маъноларини ифодалайди. Масалан: **окусам, окусаң, окуса, окусак, окусаңыз. Шарт майлини - са қўшимчаси ҳосил қилади.**

295-көнүгүү. Қуйидаги гапларни ўқинг. Шарт майлидаги феълни топинг.

1. Ким көп окуса, көптү билет. 2. Келин келет, қыз кетет, токсон чыкса, муз кетет. 3. Күн чыкса, қызуу турмуш башталат. 4. Мени да аясаң боло. 5. Бөрү қарыса да бир койлук алы бар. 6. Жакшы кишиге туш келсе, көңүл курсант болот.

296-көнүгүү. Жадвалдаги феълларга шарт майлининг қўшимчасини қўшиб, гап тузинг ва уни тўлдириг.

Кўшимчалар		-са + 1, 2, 3
Фешллар	-са	шахс кўшимчалари
Иште	Ким иштесе, ал тиштейт	Ал иштесе, тиштейт
Кўлсө		
Ырдашат		
Бийле		
Сана		
Кама		

297-көнүгүү. Нуқталар ўрнига шарт майлининг кўшимчаларини кўшинг ва уларга сўроқ қуйинг.

1. Атасы кел..., бир жактан, атын алып байла... 2. Бүгүн кет... кайра келбейсиз. 3. Бар .... бар, кел ... кел. 4. Ал кел..., мен барбайм. 5. Кыш чык... жумуш жеңилдеп калар. 6. Тузду мээнет чырма... даты чыгып кор болот.

298-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Ар бир элдин кандай нерселери болот? 2. Индия эли эмнеси менен мактанат? 3. Кыргыз эли эмнеси менен сыймактанат? 4. Биздин жерде кандай токойлор бар? 5. Жыгачтан алынган продуктылар кайсы жерлерде пайдаланылат? 6. Жыгачтын калдыктарынан эмнелер жасалат? 7. Жыгачтан курулган имараттар көпкө чыдайбы? 8. Эмне үчүн кирпичтен курулган имараттар эрте урап калат? 9. Токойлордун башкы көркү деп кайсы жемиш эсептелет? 10. Грек жаңгагынын аянты канча? 11. Түшүмдүү жылдары грек жаңгагы канча түшүм берет? 12. Жаңгактын составында эмнелер бар? 13. Эмнеликтен жыл сайын жаңгактын жаңы көчөттөрү отуругузулат? Бул аракет эмнени шарттайт? Биздин элге токойлор кандай кызмат көрсөтөт?

Көнүгүү

299-көнүгүү. Шарт майли дегани нима? Шарт майлидаги феълга бир неча мисол келтиринг.

300-көнүгүү. Шарт майлининг кўшимчалари кўшилган феъллар қандай маънони билдиришини тушунтиринг.

1. Эгер мен кат таанысам, сенин катыңды окубайт белем. 2. Улук болсоң, кичик бол, бийик болсоң, жапыс бол. 3. Тоят көп болсо, мал кыштан семиз чыгат. 4. Күрөк кайда болсо, баштык ошондо. 5. Акылдуунун сөзү кыска, айта салса нуска. 6. Жакшы болуп бар болсоң, кимдер келбейт кашына.

301-көнүгүү. Куйидаги сўзларни ўқинг. Шарт майлидаги феълни чап томонга, буйруқ майлидаги феълни ўнг томонга ёзинг.

Чапкыла, барса, жуткун, келсе, тур, алыңыз, барсаң, аткар, күтсө, узар, жөтөлсө, ардан, ойло, өлсө.

302-көнүгүү. «Кыргызстандын токойлору» матни куйидаги режа буйича айтиб беринг.

1. Сыймактануу. 2. Токой жөнүндө. 3. Жыгачтын баалуулугу. 4. Грек жаңгагы. 5. Токойлордун элге кылган кызматы.

303-көнүгүү. Қирғиз эли ўрмонзорларидан бошқа нималари билан фахрланиши ҳақида сўзлаб беринг.

304-көнүгүү. Шарт майлини қатнаштириб бир нечта гап ёзинг.

305-көнүгүү. Буйруқ майли ва шарт майлининг қондасини, ҳосил бўлиш йўлларини айтиб беринг.

ЗАЛКАР АКЫН

Кыргыз адабиятында элибиз сүйгөн, ардактаган жазуучулар көп. Проза ышкыбоздору Ч. Айтматовго таасирленсе, драманы урматтоочулар Т. Абдымомуновго, ыр андуулар А. Осмоновго таазим кылышат. Себеби алар-

дын чыгармалары качан, ким жөнүндө жазылбасын, окурманды тамшандырат. Чейрек кылым мурда жазылса да, бүгүнкү күн үчүн маанилүү.

Кыргыз акындарынын туу чокусу аталган Алыкул абдан аз жашады. Болгону 35 жыл өмүр сүрдү. Бирок элине өлбөс ырларын калтырды. Өмүр, өлүм, жашоо жөнүндө көп ойлонуп, алар тууралуу көп жазды.

Мен турмушта сараң, ач көз эмесмин,
Өктөө кылып, «ай, аз бердин» дебесмин.
Байлык, үй-жай, ден соолуктан ардактуу,
Мага берсе, эки сабак ыр берсин. -

деп табияттан тилегени бир гана ыр болгон. Адамдарды суктандырган ыр гана болсо деген. Ал тилеги аткарылды. Тилегениндей чыгармалары окурманды таңдандырса, жекече турмушу, ден соолугу окурманды муңайтты. Жашоосу аз калганын билсе да, өкүнбөдү. Өлүмдүн келери чындык болсо да, андан коркпоого, бир күн жашаса да, адамча жашоого чакырды.

Мүрөктүн суусу жөн суулардай шылдырап,
Агып жатса мал кечпес жашыл аралда.
Көк арчадай өңдөн азбас болсо деп,
Өзүм ичпей, ичирер элем адамга.

Кандай сонун ниет! Алыкул - залкар акын!

Бир кем дүнүйө

проза ышкыбоздору	- проза шайдолари
ыр жандуулар	- шеър шинавандалари
тамшандырбай	- тамшантирмай
өлбөс ырларын	- үлмас шеърлар

окто кылып	- таъмагарлик қилиб
күйүнттү	- куюктирди
өндөн азбас	- рангини йўқотмас
таасирленсе	- таъсирланса
таазим кылышат	- таъзим қиладилар
туу чокусу	- энг чўққиси
сараң	- нокас
таңдандырса	- ҳайрон қолдирса
мүрөктүн суусу	- замзам суви
залкар	- улкан

306-көнүгүү. Матнини ўқинг, ундаги янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

307-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Кыргыз адабиятында эл сүйгөн, ардактаган жазуучулар барбы? 2. Проза ышкыбоздору кимди урматтайт? 3. Драманы сүйүүчүлөрчү? 4. Ыр жандууларчы? 5. Эмне үчүн кээ бир жазуучулардын чыгармалары окурмандарды тамшантат? 6. Качанга чейин ал чыгармалар өз маанисин жоготпойт? 7. Кыргыз акындарынын туу чокусу ким? 8. Ал канча жашады? 9. Ал эмнелер жөнүндө көп ойлонуп, көп жазды? 10. Табияттан тилегени эмне эле? 11. Окурмандарды күйүнткөн эмне болду? 12. Ал окурмандарды эмнеге чакырды? 13. Анын адамзатка деген каалоосу, ниети кандай эле?

308-көнүгүү. Матндан шарт майлидаги феълни чап томонга, буйрук майлидаги феълни ўнг томонга устун шаклида кўчириб ёзинг.

309-көнүгүү. Ўзингиз билган ўзбек шоирлари, ёзувчиларининг исм ва фамилияларини ёзинг.

310-көнүгүү. Матнининг биринчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

311-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча айтиб беринг.

312-көнүгүү. Ўзингиз билган қирғиз шоирлари, ёзувчиларининг исм ва фамилияларини айтинг.

313-көнүгүү. Сиз севган ёзувчи тўғрисида баён ёзинг.

Каалоо-тилек ыңгай (Истак майл)

ЖОРУ КАНТИП ЖОРУ БОЛГОН

Илгери бир мүнүшкөр болгон экен. Ал бир кушту таптаптыр. Кушу табына жете электе маңдайына бүткөн жалгыз уулу:

-Ата, кушунузду бере турсаңыз экен? Бир ирет аң уулап, кызыгына батсам экен,-дептир.

-Балам, куш табына келишине он күнчө убакыт бар. Чыдай тур, дейт. Эркелиги башынан ашкан уулу ага макул болбойт да, атасы үйдө жокто, кушту уурдап чыгат. Аны колуна кондуруп, атын желдирип жөнөйт. Кырга чыгат. Айланага көз чаптырат. Караса бир калтар кетип баратыптыр. Шаша-буша куштун томогосун шыпырат. Куш асманга атырылып чыгып, айланага көз жиберип, эмнегедир нааразы болгонсуп, катуу шаңшып алат да кайта эрке баланы качырып сала берет.

Атасы үйүнө келип, кушунун жок экенин көрүп: «Аттиң ай! Эми куш баланын өзүн албагай эле» - деп, шаша чаап барса, куш баланын боорун жеп, көзүн оюп, төшүнө конуп отурган экен. Кайгыга баткан мүнүшкөр: «Эми болору болду, боесу канды уулумдун кунун куштан алайын» - деген ойдо болот.

Кушту бүт жөндөмүн жумшап таптайт. Табына келгенде айылдагы жигиттерди ээрчитип, аң уулоого чыгат. Бүркүт көзүнө эмне көрүнсө, ошону ала берет. Качан баланын куну бүттү дегенде, куштун тырмактарын мүнүшкөр чаап салат. «Эми сен кыраан куш болбой, жору болуп калгай элең» деп каргап коет. Ошондуктан кээде:

Мен жорумун, жорумун,
Болгон куштун зорумун.

Жалгыз тырмак айынан
Бардык куштун корумун, -

деп ууккан ызага туттугуп, муңканып калат имиш.

мандайына	- пешонасига
эркелиги башынан ашкан	- эркалиги хаддан ошган
кыраан куш	- бургут
туттугуп	- тутилиб
муңканып	- жуда хафа бўлиб
табына келтирип	- тобига келтириб
желдирип	- елдириб, тез
шаңкылдап	- шаңггиллаб
ууккан ызага	- азоб-укубатга

Азгыгыга азгы жуунайыт

314-көнүгүү. Матни ўқинг. Янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Мүнүшкөр, кушту таптаптыр, мандайына бүткөн жалгыз уулу, ан уулап, кызыгына батсам, он күнчө, чыдай тур, башынан ашкан, макул болбой, үйдө жокто, кондуруп, желдирип, калтар шаша-буша, томогосун, атырылып, шаңшып алат, качырып сала берет аттиң, өзүн албагай эле, боорун жеп, көзүн оюп, кайгыга баткан, бүт жөндөмүн, табына келгенде, эмне көрүнсө, күнү бүттү, куштун тырмактары, чаап салат, кыраан куш, жору болуп, зорумун, корумун, ууккан ызага туттугуп, муңканып.

315-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб матни ўқинг.

УУКУ Иш-ҳаракатнинг бажарилиши учун бўлган истакни-тилакни билдирувчи феъл истак-тилак майли дейилади. Бундай ҳолатда иш-ҳаракатнинг амалга ошиши ёки ош-

май қолиши сўзловчига аниқ бўлмайди: Масалан: барайин, алалы, жөнөйлүк келгей эле, барсам экен, баргысы келди.

Истак-тилакнинг кўрсатқичлари: - айын, -алы, -айлык, - гай, -эле, -са, -экен, -гы, -жак таандик кўшимчалар.

316-көнүгүү. Матндан истак-тилак майлдаги феълни кўчириб ёзинг.

317-көнүгүү. Матннинг иккинчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

318-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

319-көнүгүү. Кимдир бировнинг қарғишига қолган нарсалар ҳақида сўзлаб беринг.

Көнүгүү

320-көнүгүү. «Жору кантип жору болгон?» матнидан фойдаланиб, қуйидаги сўзларга ўзбек тилидаги айтилиши ва маъноси мос сўзларни топинг.

Мүнүшкөр, табына жете электе, маңдайына, аң уулап, убакыт, чыдай тур, желдирип, көз чаптырып, калтар, томогосу атырылып, эмнегедир, эрке бала, боорун жеп, көзүн оюп, тармактары, кыраан куш, ууккан ыза, муңкануу.

321-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Илгери мүнүшкөр эмне кылыптыр?
2. Мүнүшкөрдүн маңдайына жалгыз бүткөн баласы качан кушун сураптыр?
3. Кушту баласы эмне кылмакчы экен?
4. Эмне үчүн мүнүшкөр баласына кушту бербей коет?
5. Бала качан кушту уурдап качат?
6. Кушту бала эмнеге кое берет?
7. Эмне үчүн куш ачуу шаңшып алат?
8. Атасы качан катуу өкүнөт?
9. Атасы эмне үчүн коркту?
10. Атасынын корккону туура келдиби?
11. Мүнүшкөр эмне максатта бардык жөндөмүн топтоп кушту таптай баштады?
12. Куш табына келген соң, атасы эмне кылды?
13. Баланын куну

бўтту деп эсептеген соң, атасы кушка эмне деди? 14. Жорунун ырын жатка айтып бер. 15. Жору кантип капа болот?

322-көнүгүү. Қуйидаги гапларни ўқинг. Буйрук, истак-тилак майлини билдирган сўзларни ўзак ва қўшимчаларга ажратиб ёзинг.

1. Абыке, Көбөш алты арам, илгертен сени көргүм жок. 2. Жаркырап алтын чолпонум, Семетейим келсе экен. 3. Салмактуу сөздөн айтайлык, аман-эсен кайтайлык. 4. Барба деди барайын, келбе деди келейин. 5. Көптөн бери энсеген, көргөй элем элимди. 6. Эртең менен кырманга жөнөйлүк.

323-көнүгүү. Берилган истак-тилак майлини билдирган сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Алалык, окугай элең, жашасаңыз экен, уксаңыз экен, баргыңыз келди, көргүң жок, окусам болду.

324-көнүгүү. Қуйидаги жадвални истак-тилак майли билан тўлдириг.

Қўшимчалар Фешл сўзлар	-айын	-алы	-айлык	-гай эле	-са экен
Жаз	жазайын	жазалы	жазайлык	жазгай эле	жазса экен
Сүй					
Тап					
Оқу					
Сүйлө					

325-көнүгүү. Ўзбек тилидаги истак-тилак майли ҳодисасини айтинг ва мисоллар келтиринг.

326-көнүгүү. Эрка бола ҳақидаги ўзингиз ўқиган ўзбек халқ эртақларидан бирини қирғизча сўзлаб беринг.

КЫРГЫЗДЫН ТУЃУЧ СҮРӨТЧҮСҮ

Гапар Айтиев өз элине ченемсиз кызмат кылды. Ал кичинесинен бирдемени окшоштуруп жасай коюуга шыктуу болгон. Сабатын ачмак үчүн 1927-жылы Кыргыз агартуу институтунун тарых-география факультетине окууга кирет. Бул анын тагдырындагы бурулуш болот. Сүрөт мугалими В.В. Образцов кичинекей кыргыз баланын сүрөткө шыктуулугун байкайт. Ага сүрөт өнөрү жөнүндө түшүнүк берип, ынтаасын ого бетер арттырмак болот.

Дүйнөлүк сүрөтчүлөр тууралуу маалымат берет. «Тынбай эмгектенсең, сен да ошолордой сүрөтчү болосуң»-дейт.

1934-жылы республикалык биринчи сүрөт көргөзмөсүнө үйрөнчүк болуп катышат. Ошондо анын «Колхоз катчысы - Имангазы», «Атанын портрети» деген иштери көрүүчүлөрдүн, такшалган сүрөтчүлөрдүн жакшы пикирине ээ болот. Бул Гапардын «сүрөтчү болсом» деген каалоо-тилегинин кабыл болушуна ишеним арттырат. Ошентип, Гапар Айтиевдин максаттуу, үзүрлүү, түйшүк кызыгына тунган өмүрү текке кетпейт.

ченемсиз кызмат	- холис хизмат
сабатын ачмак үчүн	- саводхонликка эришиш учун
сүрөткө шыктуу	- расм чизишга мойил
үйрөнчүк	- ўрганувчи, янги ўрганаетган
такшалган	- тажрибали
үзүрлүү эмгек	- самарали меҳнат
түйшүк кызыгы	- меҳнат қизғин
бирдемени окшоштуруп	- бирор нарсани ўхшатиб

Саргара жортеоц, кызара бортеоц

327-көнүгүү. Куйидаги истак-тилак майлининг кўшимчаларини берилган сўзларга кўшиб, гап тузинг.

-гы-жак, -са-жак, -гай-эле, -айылык, -алы, -са экен, -айын. Тур, укта, кел, ырда, бийле, жара, жет, семир.

328-көнүгүү. Куйидаги саволларни бирингиз ўқинг, иккинчигиз уларга жавоб беринг.

1. Гапар Айтиев ким? 2. Ал кимге ченемсиз кызмат кылды? 3. Ал кичинесинен кандай болуп чоңойгон? 4. 1927-жылы кандай максатта, кайсы факультетке кирет? 5. Окууга кирүү ага эмне алып келди? 6. Ким анын шыгын байкайт? 7. В.В.Образцов эмне үчүн кичинекей кыргыз баласына көңүл бурат? 8. Дасыккан сүрөтчү Гапарга кандай кеңеш берет? 9. 1934-жылы эмне болот? 10. Гапар ага ким болуп катышат? 11. Көргөзмөгө кайсы иштери менен катышат? 12. Кимдердин жылуу пикирине ээ болот? 13. Качан Гапар келечекте таланттуу сүрөтчү болоруна ишенет? 14. Гапардын өмүрү кандай өттү?

329-көнүгүү. Куйидаги матнни ўқинг. -айши кўшимчаси орқали тузилган истак-тилак майлини топинг.

Ай айланып жыл келет
Айтпай кантип турайын.
Күлүктүн оозун бурайын
Күн айланып, ай келет,
Күйбөй кантип турайын

Күмүшүн ырдын терейин
Күйүтүм айтып берейин.
Алтынын ырдын терейин,
Арманым төгүп берейин.

(Жеңижок)

330-көнүгүү. Куйида берилган гаплардаги нуқталар ўрнига мос келган сўзларни куйинг.

1. Чолпонбай максатына ... .. 2. Эртең менен кырмандан эрте ...
... 3. Куттуктоо катыңызды ... .. 4. Кантип илинди ... .. 5. Сенин ке-

регине ... .. 6. Китепти ... .. 7. Шаарга ... болду. 8. Тилегимди кудай ... .. 9. Ырдап ... ..

Фойдаланувчи сўзлар: берсем экен, жетсе экен, бере көр, жөнөгөй эле, барсам, алсам экен, албайын, жарайын, окусам болду.

331-көнүгүү. Ўзбек халқининг рассомлари ҳақида сўзлаб беринг.

332-көнүгүү. Баён ёзишга тайёрланинг.

Кайталоо (Такрорлаш)

333-көнүгүү. Қуйидаги буйруқ ҳаракатини билдирган сўзларни намунадагидек ўзгартириб ёзинг.

Ойно, башта, кезик, намыстан, өткөр, жашар, жашы.

Намуна: ойноюн-ойнойлук-ойноғой эле-ойносом экен-ойноғум келди.

334-көнүгүү. Қуйидаги сўзларга сўроқ беринг ва улар ҳаракатнинг нимасини билдиришини тушунтиринг, бажарилган иш-ҳаракатни билдирса, чап томонга, бажарилмаганини билдирса, ўнг томонга устунча қилиб ёзинг.

Бардым, барса экен, бардың, келгей эле, турду, сурамак, окудум, сүйлөйүн, сураса, иштеди, чыкмак, жазамын, окугула.

335-көнүгүү. Буйруқ майлини билдирган сўзлар қандай сўроққа жавоб беради? Фикрингизни мисоллар билан исботланг.

336-көнүгүү. Қуйидаги эмне кылса? -сўроғига жавоб берган сўзларни чап томонга, эмне кылсам экен? сўроғига жавоб берган сўзларни ўнг томонга устун билан ёзинг, улар қайси майлга киришини тушунтиринг.

Барса, болсом экен, келсе, жүрсө, жүгүрсөм экен, сүйсө, жетсем экен, ыйлабасам экен, урса, берсе, чыгарылбасам экен.

337-көнүгүү. Истак-тилак майли асосида бир-бирингиздан майл кўрсаткичлари, майл парадигмалари маъноси ҳақида сўранг.

338-көнүгүү. Ўтган дарслардан эмне кылайын? эмне кылалы? сўроқларига жавоб берадиган ўнта сўз эсланг ва ёзинг.

339-көнүгүү. Шарт майли истак-тилак майлдан фарқланишини тушунтириб беринг.

340-көнүгүү. Қуйидаги мақол қайси майлни билдириб туради ва қандай одам бўлишга ўргатади?

Акылдуу мактанса, ишти тындырат.

Акмак мактанса, бутун сындырат.

Максат-ниет ыңгай (Мақсад-истак майли)

КАРГА ЭМНЕГЕ КАРКЫЛДАЙТ

Илгери-илгери эшек да, карга да адамча сүйлөшчү экен. Эшектин бир туугандары карганыкына караганда көп болгон дешет. Күндөрдүн биринде эшек токойдо сайрандап жүрсө, алдынан карга учуп чыгат. Карга эшекти сынамакчы болуп, алдына конот да:

- Эшек, бир туугандарыңдын бири да калбай карышкырга жем болду, дейт.

Чоочуп кеткен эшек аябай ачуу үн менен:

- А-а-аа!-деп чаңырып жиберет. Ал ушунчалык ачуу чаңыргандыктан, карга коркуп кетип:

- Калп, карк!-деп калганын айта албай каргылдана түшөт.

Эшек анын «калп» деген биринчи сөзүн угуп калып:

- Ии-ии, -деп, басылып калат. Башка сөз айтмакчы болот, бирок тили күрмөөгө келбейт. Карганын алдамак болгон амалы экөөнө тең аябай катуу таасир этип, акылдарынан адашып калышыптыр. Карга «карк, карк» деген экинчи сөзүнөн башкасын бүт унутуп, ушул гана сөздү билип калыптыр. Ал эми эшек болсо «а-аа-ааа, ии-ии» деген ачуу айкырыктан

башкасын унутуптур. Ошентип, карганын сынамакчы болгон оюнунун аягы ушинтип бүтүптүр.

(Ж. Саалаев)

сайрандап жүрсө	- сайр қилиб
жем болду	- ем бўлди
чаңырып жиберет	- қичқириб юборади
күрмөөгө	- тили келмай
сынамакчы	- синамоқчи
ачуу үн менен	- аччиқ товуш билан
каргылдана	- бўғилиб
амалы	- айёрлиги

Ойноп сүйлөсөң да, ойноп сүйлө Ойнопбой сүйлөгөн, оңгобогон оорууга жолугат

341-көнүгүү. Матни ўқинг. Янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

342-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матни ўқинг.

Иш-ҳаракатнинг бажариши ва бажарилмай қолиши учун сўзловчининг мақсадини, ниятини билдирган феъл мақсад-ният майли дейилади. Масалан: жазмак, окумакчы, сүйлөмөкмүн, айтмаксыз, барышмак.

Мақсад-истак майлининг кўрсатқичлари: -мак, -макчы, кўшимчаларидан кейин: эле, экен, тургай, беле сўзлар кўшилади. Масалан: ойномок эле, ойномок тургай ж.б.

343-көнүгүү. Матндан мақсад-ният майлларидаги феълларни кўчириб ёзинг. Уларга қандай сўроқ берилишини тушунтириб беринг.

344-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Илгери-илгери эшек менен карга эмне кылчу экен? 2. Кимдин тугандары көп болгон? 3. Эшек кантип жүрсө, карга аны сынамак болот? 4. Эшекти сынаш үчүн карга кандай сөз айтат? 5. Эшек чочуп кетип эмне дейт? 6. Эмне үчүн карга коркуп кетет? 7. Корккон карга канча сөздү араң айтат? 8. Эшек карганын кайсы сөзүн гана угуп калат? 9. Эшек дагы сүйлөмөк болот, бирок сүйлөй албай калат, эмнеге? 10. Эмнеликтен эшек да, карга да сүйлөбөй калышыптыр? 11. Карганын сынамак болгонун аягы кантип бүтү?

345-көнүгүү. Куйидаги гаплардаги нукталар ўрнига матндан мос келган сўзларни кўйиб ёзинг.

1. Карга эшекти.... болуп, алдына конот. 2. Башка сөз .... болот, бирок тили күрмөөгө келбейт. 3. Ошентип, карганын ... болгон оюнунун аягы ушинтип бүтүптүр.

346-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча сўзлаб беринг.

347-көнүгүү. Матннинг иккинчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

Көнүгүү

348-көнүгүү. Куйидаги шарт майлини мақсад-ният майлига айлан-тириб ёзинг.

Барса, тартса, жөтөлсө, кетсек, окусаңар, тартсам, кечикпесеңер, иштесеңиздер, келсеңиз, ойнобосо, бербесе.

Намуна: бармак, -бармакчы, -бармак экен, -бармак турсун.

349-көнүгүү. Жадвалдаги узун чизиқдан кейин унинг қайси майл эканини топинг. Майлларнинг қоидаларини ҳосил қиладиган қўшимчаларини айтинг.

Этиштин ыңгайлары

Жат, жуткун, чапкыла, алыңыз
кечиксе, барсак, күтсө, келсе,
көрөйүн, алалы, жөнөйлүк, келгей эле,
сатмак, айтмакчы, жазмак беле,
жазып жатам, окуйбуз, иштедик

350-көнүгүү. Куйидаги нукталар үрнига мос келадиган сўзларни кўйиб ёзинг.

1. Тилин кесип ....., тирүүлөй корго ....
2. Ал шаарга .. соода-сатык ...
3. Сагын Акматты доскага ....
4. Айша тууралуу сөз ...

Фойдаланиш учун сўзлар: козгомок, алышмак, бармак, салышмак, чыгармак, жүргүзмөк.

351-көнүгүү. Мақсад-ният майл сўзлар қандай сўроққа жавоб беради. Фикрингизни мисоллар билан исботланг.

352-көнүгүү. Мақсад-ният майлидаги асосида бир-бирингиздан унинг кўрсаткичлари, маъноси ҳақида сўзланг.

353-көнүгүү. Куйидаги ҳаракатни бажариш мақсадини билдирган сўзларни намунадагидек ўзгартириб ёзинг.

Бармакмын, келмекчисин, жазмак, турмакпыз, сүйлөмөксүз, отурмак, ырдамаксыздар.

Намуна: барайын-баралы-баралык-баргай эле-барса экен.

АК ШУМКАР

Ак шумкар кушун чуктамак,
Ак чатыр кирип уктамак,
Жанына бычак бүлөмөк,
Жайында кушу түлөмөк.
Аргымак атын ойнотмок,
Адырага тайган жойлотмок

Ак дарыя бойлотмок
Ак шумкар салып ойнотмок.
Көк ала моюн каз алмак.
Суксурга кушун ыргытмак,
Сур жорго минип жылжытмак
(Жеңижок)

түлөмөк - туламоқ, аргымак атын - арғумоқ, отини
адырга - адирга көк ала моюн - қўқ, ола бўйин
ыргытмак - ирғитмоқ, жылжытмак - силжитмоқ,

354-көнүгүү. Матнини ўқинг. Янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

355-көнүгүү. Қуйидаги сўзларга сўроқ беринг.

Ойнотмоқ, жазамын, ыргыткыла, түлөсө, уктамакмын, ыйлагым келди, өнмөгү аз, канатмак.

356-көнүгүү. Қуйидаги гапларни берилган сўзлардан мос келгани билан тўлдириңг.

1. Керез, Кычан, Атай-үчөө, Майрыктыкына сөзсүз ... 2. Конок келсе, кой сойдурбай ... 3. Бурулча ордуна туруп, кымыз ... болуп, ашкана жакка басты. 4. Бала ак кемени көрүп, ушинтип .. эле. 5. Бир таарынса, .. кыйын.

Фойдаланиш учун сўзлар: жазылмагы, мактанмак, кеңешмек, урушмак, токтошмоқ, тырышмак, куймакчы.

357-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни намунадагидек ўзгартириб ёзинг.

Ук, иштеги, айтса, өссүн, келиңиз, сатмак, саткай эле.

Намуна: Угуп жатам-угамын-уктум-угуп жатасың-угасың-уктун-угуп жатат-угат-укту-угуп жатасыз, -угуп жатасыздар.

358-көнүгүү. Қуйидаги матнини ўзбек тилига таржима қилинг.

1. Гапар - кыргыз сүрөт өнөрүнүн баштоочусу. 2. Бала чагы абдан оор өткөн. 3. Талыкпаган эмгек менен тилегине жеткен.

359-көнүгүү. Баён ёзишга тайёрланинг.

360-көнүгүү. Майл нима? Майл нималардан иборат? Фикрингизни мисоллар билан исботланг.

361-көнүгүү. Куйидаги гаплар даги феъл майлларининг турини аниқланг ва тушунтириб беринг.

1. Чоң бешимден калба. 2. Кер кашка канчалык ылдам басса да, аран эле буту кыбырагансыйт. 3. Бишкекке баргым, аралап жүрүп көргүм келет. 4. Камал каникул убагында балдарына бармак болду. 5. Мен аны ошол замат байкабай калыптырман.

362-көнүгүү. Куйидаги гаплардаги феъллардаги ўзак ва қўшимчага ажратинг. Ундаги феъл қайси майлда эканлигини айтиб беринг.

1. Аңгыча ай да батыптыр. 2. Бурулча үйдүн ичин желдетмекчи болду. 3. Булар да биздин оюбузга кошулгай эле. 4. Тыягынан жыйнаса, быягынан чачат. 5. Атыңа мин, тоону карай өрдө.

363-көнүгүү. Куйидаги сўзларни ўзак ва қўшимчага ажратинг. Майл кўрсаткичларини айтиб беринг.

Таштагын, койгуласам, билишпеген эле, калмакчымын, окудуң, калыптырмын, бармак, болгой элем, түшүнсө, ойно.

364-көнүгүү. Учинчи чоракда ўтилган матнлардан бирини сўзлаб беринг.

365-көнүгүү. Учинчи чоракда ўрганган сўзлардан фойдаланиб, ўзингиз мустақил баён ёзинг.

ТӨРТҮНЧҮ ЧЕЙРЕК (ТҮРТИНЧИ ЧОРАК)

Кайталоо (Такрорлаш)

366-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг. Жавобингизни мисоллар билан исботланг.

1. Майл деб нимага айтамыз? Унинг нечта тури бор?
2. Буйруқ майлининг маъносини, кўшимчаларини айтыб беринг.
3. Истак-тилак майлини ясовчи кўшимчалар қайсылар?
4. -са кўшимчаси қайси майлни ҳосил қилади?
5. Мақсад -ният майли деб нимага айтамыз?
6. Қирғиз тилида феъл майллари нечта?

367-көнүгүү. Тўғри талаффуз қилинг.

Жөнөкөй элек, ичиңиз, жүргүзмөкчү, сурандыңыз, кетсек, жөтөлсө, көрөйүн, жөнөйлүк, окусам экен, алышмак, айткын.

368-көнүгүү. Ўқинг. Феъл майлларига сўроқ беринг. Иш-ҳаракат қайси шахс томонидан бажарилганини айтинг.

1. Тамакты түз отуруп же. 2. Адептүүлүккө жаштайыңдан үйрөн. 3. Ким көп окуса, көптү билет. 4. Ач көздүн өзү тойсо да, көзү тойбойт. 5. Онунчу классты жакшы бүтүрүп, сүйгөн кесибиме ээ болгон элем. 6. Мен жакшы окумакчымын. 7. Сен класста отурасың.

369-көнүгүү. Нуқталар ўрнига мос келган феъл майлларини кўйинг.

1. Нанды төшүнө такаш ... 2. Тамак ичип жатканда башыңды .... 3. Кетмен чапмак - ..., кой айдамак ... 4. Мен энемдин бир тилегин ... 5. Күлүктөн күлүк чыкса, төрт аягы ... 6. Сен класста ...

Фойдаланиш учун сўзлар: отурасың, кеспе, чыкса тыбырайт, алмак-салмак, бармак-келмек, аткарсам экен, тырмаба.

370-көнүгүү. Кўчиринг. Феъл майлларини турларга ажратиб тагига чизинг.

1. Көп убакыт өттү. 2. Бүткөн боюм салмактанып, бутум шилтөөгө жарабай калды. 3. Ат болбосун кунаның, ак сакал чалга кыз берген, атама жетсин убалым. 4. Чың ден соолукка жана узун өмүр сүрүүгө аракеттен. 5. Манапты мээнет чырмаса, түбү менен кор болот. 6. Душманына кор болот, өз тууганын кордосо. 7. Тилин кесип алышмак, тирүүлөй көргө салышмак, арманда өттү көп өмүр, андагы турмуш табышмак. 8. Чолпонбай боору менен алга жылып, болжогон жерине жетсе экен.

371-көнүгүү. «Өнөрлүү өлбөйт» деган мавзуда баён ёзинг.

ОШ КЫРГЫЗ ДРАМА ТЕАТРЫ

Ош Кыргыз драма-театры - Кыргызстандагы чоң театрлардын бири. Ал шаардын дал ортосунан орун алган. Театр-шаардын көркүнө көрк кошкон жайлардын бири.

Театр мезгил талабына ылайык жаңыланып жана жасалгаланып турат. Анын ичи кенен жана жарык. Бир жолку көрсөтүүгө жети жүзгө жакын көрөрман кирет.

Ал 1972-жылы уюштурулган. Бирок кыска мөөнөт ичинде театр тарыхына зор салым кошту. Анткени Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисттери: Д. Байтобетов, М. Алышпаев, Н. Мамбетова, Г. Каныметова, эң мыкты режиссерлор: И. Рыскулов, А. Дыйканбаев, эң таланттуу сүрөтчү А. Конушбаев эмгек жолун так ушул театрдан башташкан.

Алардын койгон спектаклдери, жараткан образдары, тарткан сүрөттөрү көрүүчүлөрдүн эч качан эсинен чыкпайт.

Театрдын репертуары абдан бай. Түрдүү улуттардын чыгаан драматургдарынын спектаклдери тынымсыз коюлуп турат. Журтчулугубуз ар бир жаңы спектаклди чыдамсыздык менен күтүп алат.

Театр өнөрпоздору-элибиздин сыймыгы жана байлыгы. Биз аларды колдоого жана шыктындырууга милдеттүүбүз.

ылайык - лойиқ

көрөрман - томошабин

чыгаан - илғор

чыдамсыздык - сабрсизлик

көрсөтүүгө - күрсатувга

салым - ҳисса

өнөрпоздору - санъаткорлари

372-көнүгүү. Матнини ўқинг. Янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

373-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Ош Кыргыз драма-театры Кыргызстандагы кандай театрлардан? 2. Ал шаардын каеринен орун алган? 3. Театр шаарга эмне кошуп турат? 4. Театр мезгилге жараша эмне болуп турат? 5. Анын ичи кандай? 6. Бир жолку көрсөтүүгө канча адам кире алат? 7. Ал качан уюштурулган? 8. Кыска убакытта театр тарыхына кандай салым кошту? 9. Кимдер эмгек жолун ушул театрдан башатаган? 10. Эмнелер театр көрүүчүлөрүнүн эсинен чыкпайт? Театрдын репертуары кандай? 11. Кимдердин чыгармалары коюлат? 12. Журтчулугубуз эмнелерди чыдамсыздык менен күтүп

алат? 13. Театр өнөрпоздору элибиздин эмнеси? 14. Биз өнөрпоздорду эмне кылууга милдеттүүбүз?

374-көнүгүү. Матннинг биринчи ва иккинчи абзацларини ўзбек тилига таржима қилинг.

375-көнүгүү. Қуйидаги саволларга қирғизча жавоб беринг. Фикрингизни мисоллар билан исботланг.

1. Матндаги қайси актерларини биласиз? 2. Унинг қайси спектаклда ва кинода ўйнаган роли сизга ёқади? 3. Нима учун? Қайсилари ёқмайди? 4. Нима учун? 5. Сизга қайси касб эгаси ёқади?

376-көнүгүү. Қуйидаги сўزلарни маъносига қараб, ўз ўрнига қуйинг ва гап тузинг.

1. Алар чыдамсыздык менен жаңы спектаклди күтүп журтчулугубуз ар бир. 2. Жайлардын шаардын көрк театр кошкон бири көркүнө. 3. Көрсөтүүгө жолку кирет бир жакын көрөрман беш жүзгө жакын. 4. Жана өнөрпоздору сыймыгы театр байлыгы элибиздин. 5. Уюштурулган 1972-жылы ал.

377-көнүгүү. Матндан феълларни кўчириб ёзинг. Қайси майлга киришини тушунтиринг.

378-көнүгүү. «Мен келечекте ким болгум келет» деган мавзуда баён ёзинг.

Байламта (Боғловчи)

КЫРГЫЗ САЛТЫ

Кыргыз эли - байыртан көп балалуу жана көп туугандуу болууну жактырган эл. Ар бир үй-бүлөнүн кеминде төрт, болбосо 11-12 баласы

болот. Бир балалуу үй-бүлө өмүр бою кайгырып өтөт. Ошундуктан кыргызда баланын урматына арналган каада-салттар көп.

Наристе жарыкка келгенден ата-энеси карындан май томкоруп, талкан жасап, элге жентек берип, ат коет. Жентек жегендер бөбөккө бактаалай каалайт жана бата берет.

Ал үч, беш же жети күндүк болгондо, бешикке салуу салты өтөт. Адатта муну келиндин төркүнү өткөрөт. Таята-таенелери же таяке-таженелери (ата-энеси болбосо) бешик жасайт. Тага журту жээнине белек алып келет жана энчи бөлүп берет.

Бешикке салынган балага энеси бешик ырын ырдайт. Бешик ыры баланы сооротуу, же уктатуу үчүн ырдалгандай туюлат. Чындында ал аркылуу эненин балага арналган мээрим да, каалоо-тилеги да, кубанычы да айтылат. Ошондой эле анда наристенин ата-бабасынын эрдиктери жана жомок-дастандары баяндалат.

Бешик ырынын көздөгөн максаты чоң. Ал баланы ымыркайынан Ата Журтка, ата-энеге, ары кайрымдуу, ары күйүмдүү, ары намыстуу болууга тарбиялайт.

Андан кийин кыркын чыгаруу, чачын алдыруу, тушоосун кесүү сыяктуу каада-салттар улана берет.

өксүп - ачиниб

наристе - норасида

таята - бобо

таяке - тоға

төркүнү - қариндош-уруғи

ымыркайынан - гўдаклигидан

каада-салт - урф-одат

томкоруп - тўнтариб

бешикке салуу - бешикка солиш

таене - катта буви, буви

тажене - янга, келинойи

санжыралуу - шажарали,

зурриёдли, зотли

Баланы жашынан, келинди башынан тарбиятайт

379-көнүгүү. Луғатдаги янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг ва матни ўқинг.

380-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матнини ўқинг.

Сўз билан сўзни, гап билан гапни бир-бирига боғлаб бириктирув вазифасини бажарганлар боғловчилар дейилади. Масалан: Биздин класс чоң, ары жылуу, ары жарык. Звонок болду да, сабак башталды.

Боғловчилар иккига бўлинади: тенг боғловчи ва эргаштирувчи боғловчи.

Тенг боғловчилар учга бўлинади: бириктирув, зидлов, айирув; эргаштирувчи боғловчилар ўзаро: аниқлов, шарт, чақирувга бўлинади.

381-көнүгүү. Матндан боғловчиларни кўчириб ёзинг.

382-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Кыргыз эли байыртан эмнени жактырган эл? 2. Ар бир үй-бүлөдө канчадан бала болот? 3. Канча балалуу үй-бүлө өмүр бою өксүп өтөт? 4. Кыргызда кимге арналган каада-салттар көп? 5. Наристе төрөлгөндөн башталган каада-салт кайсы? 6. Жентек жегендер эмне кылышат? 7. Бешикке салуу салты качан башталат? 8. Адатта аны кимдер өткөрөт? 9. Бешикти кимдер даярдайт? 10. Келиндин төркүндөрү дагы эмнеге милдеттүү? 11. Бешик ыры кимге арналат? 12. Ал эмнеге ырдалгандай туюлат? 13. Чындыгында бешик ырынын мазмуну кандай? 14. Бешик ырынын максаты эмне? 15. Мындан башка дагы кандай каада-салттар бар?

383-көнүгүү. Матнини қуйидаги режа бўйича айтиб беринг.

1. Наристеге арналган каада-салттардын көп болуу себептери. 2. Жентек. 3. Бешикке салуу. 4. Бешик ыры.

384-көнүгүү. Матндан боғловчилар қатнашган гапларни ажратинг ва уларнинг фарқловчи белгилари тўғрисида сўзлаб беринг.

385-көнүгүү. Куйидаги боғловчиларни кўшиб гап тузинг.

Менен, бирок, же, болбосо, себеби, эгер, жана, анткени.

386-көнүгүү. Кўчиринг. Болбосо, менен, жана, же, арщ деган боғловчилардан мосини гап маъносига қараб кўп нуқталар ўрнига ёзинг, тиниш белгиларини қўйинг.

1. Бир ... эки балалуу үй-бүлө өмүр бою өксүп өтөт. 2. Ар бир үй-бүлөнүн кеминде төрт ... 11-12 баласы болот. 3. Тага журту жээнине кийим-кече, белек алып келип, энчи болуп берет. 4. Чынында бешик ыры аркылуу эненин балага арналган мээримини .. каалоо-тилеги ... кубанычы ... айтылат. 5. Баланы ата-энеге .. кайрымдуу ... күйүмдүү .. намыстуу болууга тарбиялайт. 6. Кыркын чыгаруу ... чачын алдыруу сыяктуу каад-салттар улана берет.

387-көнүгүү. Қаве ичидаги боғловчилар орқали қатор турган гапларни ўзаро боғланг. Уларнинг орасига тегишли тиниш белгиларини қўйиб кўчиринг.

1. Жол алыс. Күн суук (ары). 2. Күн бүркөлдү. Жаан болгон жок (бирок). 3. Жаз келген. Аба ырайы суук эле (менен). 4. /йдегү гүл жакшы өстү. Бөлмө жарык эле (себеби). 5. Алайдын жери от келет, малы семиз болот (да). 6. Айдай бала-чакалуу, жалгыз бой оокатка тың (ары, ошентсе да).

388-көнүгүү. Куйидаги гапларни ўқиб чиқинг. Нима учун айрим боғловчилардан кейин ёки улардан олдин тиниш белгиси қўйилганлигини сўзлаб беринг.

1. Малыбыз семиз, ары көп. 2. Асан да, Айша да, Акмат да келди. 3. Ал ордуна турду да, башкалардан мурда эшикке чыкты. 4. Зуурада эмне жазык, же ал мурда азык камдабаса. 5. Айгүл жана Асел - окуунун отличниктери.

389-көнүгүү. Куйидаги гапларни ўқинг, нима учун боғловчиларга ти-
ниш белги қўйилмаганлиги ҳақида сўзлаб беринг.

1. Асан менен Акмат келди. 2. Күз келген менен картошка казы-
ла элек. 3. Аба-ырайына караганда жаан же шамал болот. 4. Мектепти
бүтсөм окууну улантам же иштейм. 5. Асан бойлуу жана толук.

390-көнүгүү. Боғловчилардан олдин ва кейин вергул қўйиб гап тузинг.

391-көнүгүү. Диктант ёзишга тайёрланинг.

БАКЕН КЫДЫКЕЕВА

Кыргыз эли таланттуу уул-кыздарга бай. Алардын бири - Бакен Кыдыкеева. Ал 1923-жылы Аламүдүн районундагы Төкөлдөш айылында туулган. Кичинесинен оюн-зоокко жакын жана шайыр кыз болгон. Атасы Кыдыке китеп окуганды билген, ары сабаттуу, ары маданияттуу адам эле.

Кыдыкенин үйүнө залкар комузчу Карамолдо Орозов да, таңшыган акын Калык Акиев да, эл шайырлары

Шаршен Термечиков менен Куйрукчук да келип турушчу. Ошондуктан алардыкында кызыктуу аңгемелер менен тамашалуу сөздөр айтылып, комуздун үнү шаңкылдап турчу.

1936-жылы Бакен кыргыз театрынын алдындагы жаштардын театрдык студиясына артистка болуп алынат. Ммүрүнүн акырына чейин Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрында артист болуп эмгектенди. Бул жылдардын ичинде жүздөгөн жаркын образдарды жаратты. «Отеллодогу» Дездемона менен Король Лирдин улуу кызы Гонерильянын, А.Островскийдин «Добулундагы» Катерина менен Ч.Айтматовдун «Бетме-бетиндеги» Сейденин образдарын жаратты.

Бакен Кыдыкеева театралдык искусство менен кино искусствонун жаралышына жана өнүгүшүнө зор салым кошкон. Анын кинофильмдердеги түзгөн образдары миллиондогон кино сүйүүчүлөрдүн урматтоосуна ээ.

Актрисанын үзүрлүү эмгеги үчүн Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлык жана СССРдин эл артисткасы деген ардактуу наамдар, ордендер жана медальдар ыйгарылган.

оюн-зокко	- базм, томошага
таңшыган	- ёқимли
эл шайырлары	- халқ шоирлари
сүймөнчүлүгү	- ёқимтойлиги
ардактуу наамдар	- улуғ номлар
залкар	- маҳобатли, улкан
шаңкылдап	- жаранглаб
тамашалуу сөздөр	- ҳазил-мутойибалар
таланттуу	- истеъдодли

392-көнүгүү. Матндаги янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

393-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Кыргыз эли кимдерге бай? 2. Алардын бири ким? 3. Ал каерде качан туулган? 4. Ал кичинесинде кандай кыз эле? 5. Анын атасы Кыдыке кандай киши болгон? 6. Алардыкына кимдер келишчү? 7. Ошондуктан алардын үйүндө эмнелер болуп турчу? 8. Бакен качан артист болуп кирет? 9. Ал кайсы жерлерде эмгектенет? 10. Ал канчалаган образдарды жаратты? 11. Кимдердин ролун аткарган? 12. Ал эмнелердин жаралышына жана калыптанышына салым кошкон? 13. Анын үзүрлүү эмгегин баалап, өкмөт кандай сыйлыктарды берген?

394-көнүгүү. Матндаги боғловчилар қатнашган гапларни кўчириб ёзинг ва улар боғловчининг қайси турига киришини аниқланг.

395-көнүгүү. Матнни куйидаги режа буйича айтиб беринг.

1. Бакендин үй-бүлөсү. 2. Бакендин бала чагы. 3. Артисттик чеберлиги. 4. Үзүрлүү эмгектин натыйжасы.

396-көнүгүү. Кўчириг. Жана, ары, да, менен, себеби, анткени, болбосо, эгер деган боғловчиларни гап маъносига қараб нуқталар ўрнига ёзинг.

1. Бакен таланттуу ..., аны эч ким урматтамак эмес. 2. Ал театралдык искусство ... киноискусствого бирдей салым кошту. 3. Кыдыке китеп окуганды билген, ... сабаттуу, ... маданияттуу адам эле. 4. Алардын үйүнө К. Орозов ... К. Акиев ... Ш. Термечиков .. көп келишчү. 5. ... Бакен жаркын образдарды жаратпаса ардактуу наамдар ыйгарылмак эмес. 6. Бакен өмүрүнүн акырына чейин артист болуп эмгектенди, ... ал өз кесибин абдан сүйчү. 7. Ордендер ... медалдар ыйгарылган. 8. Театрга көп баргыла, .. ал маданияттын очогу болот.

397-көнүгүү. Диктант ёзишга тайёрланинг.

Бөлүкчө (Юклама)

СОҢКӨЛ

Соңкөл - Кыргызстандагы Ысык-Көлдөн кийинки чоң көл. Ал эң бийик тоолордун арасынан орун алган. Узундугу - 29, туурасы - 18 километр. Көлдүн терең жери - 22 метр. Жалпы аянты 287 чарчы километр. Көлдүн түбү абдан тегиз. Ага ондон ашык суу куят. Андан Нарындын куймасы Кажырты суусу агып чыгат.

Соңкөлдүн суусу тузсуз жана абдан муздак. Ноябрьдын башынан тонуп, май айында эрийт. Муздун калыңдыгы бир метрге жетет.

Көлдүн пайда болушу орто эсеп менен 4 миң жылга барабар. Анда балыктын көптөгөн түрү өстүрүлөт. Анын жетөө гана өзүнүкү, калгандары башка жактан алынып келинген. Канаттуулардын отузга жакын түрү аны мекендейт.

Бир гана өкүнүчтүү жери көлдө параходдор жүрбөйт. Лагерь, курорт, санаторийлер, эс алуу үйлөрү курулбайт. Анткени суунун температурасы жайында араң эле 11-12 градус жылуу болот.

(КСЭ)

канаттуулардын	- паррандаларнинг
бетегелүү	- ёввойи
эң мыкты	- энг яхши
өкүнүчтүү	- ачинарлиси

398-көнүгүү. Қуйидаги сўзлар ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

Соңкөл, эң чоң, бийик тоолордун, терең жери, түбү, куят, Нарындын куймасы, Кажырты, тузсуз, абдан муздак, тонуп, эрийт, калыңдыгы, пайда болушу, миң жылга, өстүрүлөт, өзүнүкү, мекендейт, абасы салкын, жери кооз, эң мыкты, жайлоонун, чөбү, сиңимдүү, өкүнүчтүү жери, жүрбөйт, эс алуу үйлөрү, араң эле.

399-көнүгүү. Қуйидаги сўзларни ва сўз бирикмаларининг маъносини ўқитувчининг ёрдами билан тушунтириб беринг.

Куймасы, чөбү бетегелүү, абдан сиңимдүү, өкүнүчтүү жери.

400-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб маттни ўқинг.

ТОҒОҒОК Айрим сўзларга ва гапларга қўшимча маъно берувчи ҳамда хизмат қилувчи сўзлар юкламалар дейилади. Масалан: гана, абдан, ото, бейм, го, ыя, эч, так.

Қирғиз тилидаги юкламаларнинг турлари: сўроқ, кучайтирув, аникловчи, чегараловчи, гумон, танувчи юкламалар.

401-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Кыргызстандагы Ысык-Көлдөн кийинки көл кайсы көл? 2. Ал каерден орун алган? 3. Узундугу, туурасы, тереңдиги канчалык? 4. Көлдүн түбү кандай? 5. Ага канча суу куят? 6. Кайсы суу агып чыгат? 7. Соңкөлдүн суусу кандай? 8. Ал качан тоңот да, качан эрийт? 9. Муздун калыңдыгы канча? 10. Көл качан пайда болгон? 11. Балыктын канча түрү өстүрүлөт? 12. Балыктын канча түрү өзүнүкү? 13. Канаттуулар мекендейби? 14. Соңкөл жайлоосу кандай? 15. Анда кайсы жердин малы жайлайт? 16. Жайлоонун чөбү эмне үчүн малга сиңимдүү? 17. Соңкөлдүн өкүнүчтүү жагы кайсылар?

402-көнүгүү. Матндаги юкламаларни кўчириб ёзинг ва уларнинг турини аниқланг.

403-көнүгүү. Матнининг мазмунини қирғизча қисқа сўзлаб беринг.

Көнүгүү

404-көнүгүү. Кўчиринг. Кўп нуқталар ўрнига қуйидаги юкламалардан мосини қўйинг. Эч, го, ыя, ээ, гана, нак, эн.

1. ... ушу эки сезим аны бийлеп алды. 2. Ал ... бийик тоонун ортосунан орун алган. 3. Сабакка келесинби ... ? 4. Чогулуш кечки саат беште бүтөт .... 5. Андан бир ... суу агып чыгат. 6. Болжолу төрт миң жыл мурда пайда болгон ... 7. Эми бизге ... ким тоскоол кылбайт.

405-көнүгүү. Эле, өнчөй, дагы, бейм, дагы, тим эле, өтө юкламаларини қатнаштириб гап тузинг. Юкламалар сўзга қандай маъно беряпти? Тушунтиринг.

406-көнүгүү. Гаплардагы юкламаларни топиб кўчиринг.

1. Ал өтө оор басырыктуу, токтоо жана нускалуу адам. 2. Билими боюнча эч кимден калышпайт. 3. Кечиккенине караганда келбейт окшойт ээ? 4. Армандуу адам дал ушундай термелет. 5. Сабакты бүт бешке окуган мен элемин. 6. Атаң кедей болсо көрөт элем сени да.

407-көнүгүү. Қуйидаги юкламаларнинг ичидан кучайтириш маъноси ни берган юкламаларни чап устунга, сўроқ юкламани ўнг устунга ёзинг.

Да, го, өтө, ээ, дагы, бейм, абдан, өңчөй, ыя, белем, чымкай, нак, как, чылк, гана, эч, түк, жөн эле, куду, аябагандай.

408-көнүгүү. Сўзга аниқ маъно берувчи юкламаларни териб ёзинг. Улар иштирокида тўртта гап тузинг.

Гана, дал, ээ, куду, ыя, дагы, эч, так, как, өтө, абдан, нак, деле, тим эле, дале, чымкый, го, бейм, белем.

409-көнүгүү. Қуйидаги юкламаларнинг ичидан гумон ва чегаралов маъносини берган юкламаларни териб ёзинг.

Дагы, ээ, го, бейм, нак, эле, эч, белем, нак, как, ото, гана, тим эле, дегеле, да.

410-көнүгүү. Ўтилган дарслардаги сўзлардан фойдаланиб, луғат диктант ёзинг.

КЫРГЫЗСТАНДЫН КЕН БАЙЛЫКТАРЫ

Биздин республикада аябагандай кен байлыктар көп. Алар элибизге табият тартуулаган нак байлык. Алардын эң көрүнүктүүлөрүн төрт топко: күйүүчү заттар, металлдар, металл эместер, жер астындагы суулар жана баткактар деп бөлөбүз.

Күйүүчү заттардан эң көп таралганы - көмүр. Анын запасы боюнча Кыргызстан Орто Азияда эң алдыңкы орунду ээлейт. Көмүр элге абдан керектүү экени белгилүү.

Металлдардан кыргыз алтыны менен сурмасын, сымабы менен коргошунун кимдер билбейт. Алар элибиздин экономикасын арттырууда зор кызмат кылууда жана дагы кызмат кылмакчы.

Металл эмес кендерден курулуш материалдары менен кооз таштарын эле алалычы. Эмне деген керемет. Алардан жасалган имараттар тим эле адамдын көз жоосун алат. Шаарлардын көркүнө көрк, сулуулугуна сулуулук, кооздугуна кооздук кошот.

Жер алдындагы суулары менен баткактарына сөз жок. Аларды эңсеп төгөрөктүн төрт бурчунан адамдар келишет. Дарылыгы менен касиеттүүлүгүнөн шыпаа таап, чаңкап келгендер ыраазы болуп кайтышат.

**кен байлыктардын
көз жоосун
сулуулугуна
көрүнүктүүлөрүн**

- фойдали қазилмаларнинг
- қамаштиради
- гўзаллигига
- таниқлиларини, кўзга
кўринганларини

Жер байлыгы - эл байлыгы

411-көнүгүү. Луғатдаги янги сўзлар билан сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

412-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Биздин республика кандай байлыктардын ээси? 2. Кен байлыктарды элибизге ким тартуулаган? 3. Аларды канча топко бөлөбүз? 4. Кен байлыктардын бөлүнүшүн ата? 5. Көмүр кайсы кен байлыкка кирет? 6. Көмүрдүн запасы боюнча Кыргызстан Орто Азияда канчанчы орунда? 7. Көмүр күндөлүк турмушта кандай керектелет? 8. Металлдардан кайсылар элге көп кызмат кылмакчы? 9. Металл эмес кендерденчи? 10. Кыргызстандын жер алдындагы дары суулары менен баткактарын эңсеп кимдер келишет? 11. Чаңкап чаалыгып келгендер кантип эли-жерине кайтат?

413-көнүгүү. Матни куйидаги режа бүйича айтып беринг.

1. Кен байлыктар. 2. Күйүүчү заттар. 3. Металлдар. 4. Металл эмес-тер. Суулар жана баткактар.

414-көнүгүү. Матндаги юкламаларни кўчириб ёзинг ва улар юкламаларнинг қайси турига киришини аниқланг.

415-көнүгүү. Кўчиринг. Дагы, нак, тим эле, эле, аябагандай абдан, өтө, гана юкламалардан мосини кўп нуқталар ўрнига қўйинг.

1. Күйүүчү заттардын .. көп таралганы - көмүр. 2. Ал элге ... керектүү экени белгилүү. 3. Алар элибиздин экономикасын арттырууда зор кызмат кылууда жана ...кызмат кылмакчы. 4. . Биздин республика ... кен байлыктардын ээси. 5. Алардан жасалган имараттар ... адамдын көз жосун алат. 6. Шаардын көркүнө көрк, сулуулугуна сулуулук, кооздугуна кооздук ... кошот. 7. Алар элибизге табият тартуулаган ... байлык. 8. Кен байлыктардын айрымдарын ... атадык.

416-көнүгүү. Баён ёзишга тайёрланинг.

АЙ, КҮН ЖАНА КОРОЗ

Илгери Күн, Ай, Короз үчөө бир тууган экен.

/чөө асманда чогуу жашаптыр.

Бир күнү Күн адатынча жумушка кетет да, Ай менен Короз үйдө калат. Кечинде Ай Корозду «сыртка барып, чайнекти алып кел», -деп жумшайт. Бирок жалкоо Короз «Аябай чарчап турам, кааласаң өзүң бар», -деп моюнун толгоп коет. Ошондо Айдын аябай ачуусу келип, тил албаган

инисин таажысынан кармап, жерге ыргытып-тыр. Кечинде Күн үйүнө келип, Короздун жоктугун көрөт. Иниси Айдан такып сурап киргенде, ал Күнгө болгон окуя жөнүндө айтып берет:

Күндүн ачуусу келип:

-Эгер сен биз менен чогуу жашоону каалабасаң, мен да сени менен чогуу жашай албайм. Бүгүндөн баштап түнкүсүн асманды сен кайтарасың, а мен ишке күндүз гана чыгам. Короз инибиз эми бизге кайрылып келбейт, сен аны келгис кылып кууптурсуң. Бирок ар качан таң менен асманга чыкканымда, ал дагы ойгонуп, менин нурларыма кубанат. Канаттарын каккылап, мага салам айтып кыйкырат. Сен көрүнгөн кезде Короз күркөсүнө жашынып, сени менен учурашпайт,-дейт.

Күн чыкканда Короз дароо ойгонуп:

-Куку-кукуук! Ку-ку-ку-куук!-дегени, -мен мында-мын, мен мында-мын!-дегени тура. Кечинде түнөгөнгө шашканы өзүн таарынткан бир тууганы Ай менен жолугушкусу келбегени экен.

чогуу

таажысынын

кайрылып келбейт

нурларыма

- бирга

- тожисидан

- қайтиб келмайди

- нурларимга

күркөсүнө	- товукхонасига
жалкоо	- ялков
ыргытыптыр	- иргитибди
кууптурсун	- қувлаб юборибсан
каккылап	- қоқоқлаб
таарынткан	- хафа қилган

Ақындун ақылына, ақысыз кучуно ишенет

417-көнүгүү. Матни ўқинг, луғатдаги янги сўзларни ва сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

418-көнүгүү. Қирғизча талаффузга риоя қилиб, матни ўқинг.

Сўзларни келишиклар бўйича бошқариб, гап бўлақларини боғлаш учун хизмат қилган сўзлар кўмакчилар дейилади. Масалан: **жөнүндө, көздөй, чейин, кийин ва бошқалар.**

Келишикдаги сўзлар билан айкашишига қараб тўртка бўлинади: Бош келишигини талаб қилувчи: **менен, тууралуу, аркылуу, боюнча;** жўналиш келишигини талаб қилувчи: **караганда, жараша, чейин, карата;** тушум келишигини талаб қилувчи: **көздөй, карай, карата;** чиқиш келишигини талаб қилувчи: **көрө, ары, бери, мурун, соң.**

419-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Илгери кимдер бир тууган экен? 2. Алар каерде жашаптыр? 3. Бир күнү Күн кайда кетет? 4. Ай Корозду эмнеге жумшайт? 5. Короз кандай болгон? 6. Эмне үчүн Ай инисин таажысынан кармап ыргытыптыр? 7. Күн үйүнө качан келет, эмнени инисинен такып сурайт? 8. Күн эмнеге ачууланат? Эмне үчүн Күн Ай менен жашагысы келбейт? 9. Короз кандай чечим кылат? 10. Короз эмнеге кайгырат? 11. Короз Күндү сагынарын кантип билдирет дейт? 12. Короздун таң атар менен кыйкырганынын себеби эмне? 13. Эмне үчүн Короз кеч кирер менен күркөсүнө шашат?

420-көнүгүү. Матннинг учинчи абзацини ўзбек тилига таржима қилинг.

421-көнүгүү. Матни қуйидаги режа бўйича айтиб беринг.

1. Бактылуу турмуш. 2. Жалкоолуктун айынан. 3. Корозду издөө. 4. Таарыныч. 5. Кусалык.

422-көнүгүү. Матни ўқиб, кўмакчили гапларни кўчиринг. Кўмакчи-бирикма қайси келишиқда келганини айтинг.

Көнүгүү

423-көнүгүү. Қуйидаги кўмакчилардан фойдаланиб, гап тузинг.

Аркылуу, кийин, чейин, боюнча, карай, көздөй, сон, сыяктуу, карата, дейре, мурун.

424-көнүгүү. Қуйидаги кўмакчили бирикмалар қайси келишиқда эканлигини изоҳланг.

1. Телефон аркылуу сүйлөштүк. 2. Мындан мурун андай иштер болгон эмес. 3. Күзгө чейин ушунда турабыз. 4. Айшадан көрө сен кал. 5. Жаш бала сыяктуу эркеледи. 6. Мектепти көздөй жол тартты. 7. Шаарга чейин алыс. 8. Менден кийин сүйлө.

425-көнүгүү. Кўп нукталар ўрнига зарур кўмакчиларни кўйиб кўчиринг.

1. Ала-Тоону ... жол кетет. 2. Сен ... сүйлөштүк. 3. Ошко ... кырк километр. 4. Сенден ... Салия келди. 5. Шаар ... издеп таппадым. 6. Согуштан ... катташып турабыз. 7. Чейрекке ... чогулуш болду. 8. Мектепке ... бирге бардык.

Фойдаланиш учун кўмакчилар: чейин, көздөй, боюнча, туура-луу, дейре, мурун, кийин, карата.

426-көнүгүү. Нуқталар ўрнига қавс олдида берилган кўмакчига маънодош кўмакчи қўйиб гапларни кўчиринг.

1. Айша мектепти карай (...) кетти. 2. Кыштакка дейре (...) көп болсо, бир километр. 3. Сиз жөнүндө (...) ою түз. 4. Чогулуштан соң (...) тарап кетишти. 5. Мектепти көздөй (...) жол бар.

Фойдаланувчи кўмакчилар: кийин, тууралуу, көздөй, чейин, карата.

427-көнүгүү. Кўчиринг. Кўмакчили бирикмалар қандай маъно билдирганини тусунтиринг.

1. Адам-адам менен адам. 2. Биз жөнүндө сөз айтылдыбы? 3. Тур-сунбек алдын көздөй чечкиндүү кадам шилтеди. 4. Тынчтык үчүн күрөш башталды. 5. Вокзалга карай жол тартыңыз. 6. Күндөгүгө караганда бүгүн эрте ойгонду. 7. Кышка чейин ушунда турабыз.

БУРАНА

Архитектуралык мурастар - элдин өткөн тарыхы жөнүндө маалымат алуунун бир жолу. Токмок шаарынын түштүгүндө жайгашкан Бурана мунарасы - андай мурастардын бири. Анын курулушу тууралуу ХХ кылымдын орто чендерине чейин маалымат болгон эмес.

Алтымышынчы жылдардагы археологиялык казуулар анын ХІ кылымда салынганын далилдеди. Бул ата-бабаларыбыз коргонуу курулуштарын, турак үйлөрдү кантип курганын билүүгө мүмкүндүк түздү. Анда имараттарга кирпичтерди көп колдонгондуктан, аларды жарым шар, тегерек формада салышып-

тыр. Ошондуктан Бурананын пайдубалы сегиз кырдуу, өзү тегерек келип, улам бийиктеген сайын ичкерип курулуптур. Кирпич менен атайын кооздолгон алкактары бар. Кире бериши абдан кооздолгон. Бийиктиги 21,5 метр.

Баласагундун салынган убагы жөнүндөгү жазма даректердеги маалыматтар мунаранын курулушуна дал келет. Бул Токмок шаарын Баласагун деп божомолдоого мүмкүндүк берет.

Бурана жетимишинчи жылдары кайрадан калыбына келтирилген.

архитектуралык курулуштар	- архитектура ёдгорликлари
коргонуу курулуштары	- калъа курилишлари
турак үйлөр	- турак жойлар
жарым шар	- ярим шар
пайдубал	- пойдевор
алкактары	- халқалари
ичкерип	- ингичкалашиб
жазма даректер	- ёзма ёдгорликлар

428-көнүгүү. Луғатдаги янги сўзлар билан сўз бирикмаларини тўғри талаффуз қилинг.

429-көнүгүү. Саволларга жавоб беринг.

1. Элдин өткөн тарыхы жөнүндө маалымат алуунун бир жолу кайсы?
2. Бурана каерде жайгашкан? 3. Анын курулушу тууралуу маалыматтар качан белгилүү болду? 4. Кайсы жылкы археологиялык казуулар анын XI кылымда курулганын аныктады? 5. Бул биздин ата-бабаларыбыздын эмнесин аныктады? 6. Эмне үчүн имараттар жарым шар, тегерек формада салыныптыр? 7. Бурананын сырткы көрүнүшүн сүрөттө? 8. Бурананын бийиктиги канча метр? 9. Эмнеликтен Токмокту Баласагун шаары болсо керек деп божомолдошот?

430-көнүгүү. Матннинг мазмунини қирғизча айтиб беринг.

431-көнүгүү. Нуқталар ўрнига мос келган кўмакчиларни қўйинг.

1. Анын қурулушу ... ХХ кылымдын орто чендерине ... маалымат болгон эмес. 2. Архитектуралык мурастар - элдин өткөн тарыхы ... маалымат алуунун бир жолу. 3. Қурулуш материалына ... имараттын сырткы көрүнүшү тандалган. ... имараттар жыгачтан салынган.

432-көнүгүү. Қирғизистондаги архитектура ишлари ҳақида нималар биласиз? Қисқача сўзлаб беринг.

433-көнүгүү. Ўтилганларни такрорлаб, диктант ёзишга тайёрланг.

Кайталоо

434-көнүгүү. Тўртинчи чоракта ўтилган матнлардан бирини сўзлаб беринг.

435-көнүгүү. Қуйидаги гаплардаги ажратилган ёрдамчи сўзлардан боғловчиларни ўнг томонга, кўмакчиларни чап томонга ёзинг.

1. Айгүлгө караганда Асел кичирээк. 2. Бактылуу менен баалашпа, таалайлуу менен талашпа. 3. Суу биздин өмүрүбүз жана жашообуз. 4. Асан менен Айша - окуунун отличниктери. 5. Мен да барам. 6. Гүлдөр да, чөптөр да куурады. 7. Шаарды карай жөнөштү. 8. Мзүң билбесең, билгенди ук.

436-көнүгүү. Қуйидаги гаплардан юкламаларни териб ёзинг.

1. Ок дагы жырткычтын үстүнөн өтгү. 2. Акбараны көздөй чуркады. 3. Булар да Акбара кандай боздосо, так ошондой боздошту. 4. Мен гана келдим. 5. Ал абдан таарынды. 6. Мен эле сүйлөйм. 7. Эч ким ырдаган жок. 8. Баары биз тууралуу сүйлөдү.

437-көнүгүү. Олган билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш учун саволларга жавоб беринг.

1. Кўмакчини фарқловчи белгилар қайсилар?
2. Кўмакчилар микросистемасидаги группачаларни айтинг.
3. Кўмакчилар қандай маънони билдиради?
4. Боғловчиларни фарқловчи белгилар қайсилар?
5. Боғловчиларнинг турларини айтинг.
6. Боғловчиларнинг вазифаси ва маъноси тўғрисида сўзланг.
7. Юклама деб нимани айтамыз?
8. Юкламаларнинг маъно турлари қайсилар?
9. Айирув юкламалар қайсилар, айтинг?

438-көнүгүү. Олган билимларингиз асосида ёрдамчи сўзларни ёдга туширинг, уларнинг қоидаларини айтиб беринг.

439-көнүгүү. Ёрдамчи сўзларнинг мустақил сўз туркумларидан фарқини айтинг.

440-көнүгүү. Ўтилганларни такрорлаб, диктант ёзишга тайёрланг.

АҢГЕМЕЛЕР

ЭМНЕ ҮЧҮН ТИЛ БИРӨӨ

Гулнар чоң энесинен бирдемелерди сурай бергенди жакшы көрөт.

Бир жолу ал энесинен минтип сурап калды:

- Чоң эне эмне өчөн кулагым экөө, көзүм да экөө, колум да экөө, бутум да экөө. Ал эми тилим бирөө эле.

- Анткени, чүрпөтайым, - деп жооп берди чоң энеси:

- Улуу кишилердин сөзүн көп уксун, кулагына түйүп алсын деп эки кулак берген, ата-энесине көбүрөөк жардамдашсын, көбүрөөк иш кылсын деп эки кол, эки бут берген. Ал эми азыраак сүйлөп, көбүрөөк иш кылсын деп, бир гана тил берген. Мына, эмне үчүн тил бирөө эле болуп калганын билдиңби!

(Б.Сарногоев)

ТОКТОГУЛГА БАЛАЛАЙКА САТЫП БЕРҮҮ

Жол боюнда бир коргонго токтогондо Токтогул надзирателден от жагып жылынуу өчөн уруксат алды да, Сары деген жигитти отунга жумшады. Сарынын артынан бир күзөтчү кошо кетти. Бир убакта Сары отун алып келип, алоолонтуп жагып жиберди. Токтогул отко жакын келип:

- Жакшы кылбадыңбы, Сары! Келгиле бери, отко жылыналык, - деди. Жалбырттаган жалынды тегеректей отурушту. Чай кайнатып ичүүгө да уруксат алып, Токтогул жолдошу Сары экөө сууну көздөй басты. Жол менен араба кетип бара жаткан экен. Арабанын үстүнөн Токтогул кичинекей эски балалайканы көрө койду.

- Ушул балалайкаңды мага саткының!-деп орус жигитке жабышты. Алардын кейпин көрүп, кийими жупуну, мүнөзү токтоо орус жигит балалайкасын сатууга макул болду. Акча чогултуп, өч сомго балалайка сатып алышты. Токтогул абдан сөйөндө. Балалайканын кулагын толгоп-толгоп күүгө келтирип, кадимкидей черте баштады. Черткенде да толкунданып кошуп чертти.

Токтогулдун ыры менен күүсүнө берилип, түрмөдөгүлөрдүн көңүлү көтөрүлдү. Токтогул элди, журтту, айдалып бара жаткан туткундарды кошуп ырдады.

(С.Сасыкбаев)

АПЕНДИ КАЗАН САТЫП АЛГАНДА

Илгери Апенди казан сатып алайын деп базарга барган экен. Казанды алып келе жатса, жамгыр жаап, жол тайгак болуптур. Апенди асманды карап: «А кудай, ушул белден аман-эсен чыксам, кудай кылып, ушул казан менен бир атала кылып берейин», деп жалынат.

Жолго чыккандан кийин: «Эми мындан баягы ылдый эмеспи» кудайы кылуунун эмне кереги бар деп кетип баратса, тайгаланып жыгылып кетип, казаны сынып калат, анда Апенди ордуна турбастан: «А кудай, мен тамаша кылсам, сиз чыны менен эле жыгып, казанымды сындырдыңызбы? Мындай тамашаны билбесениз, кудай болуп эмне кыласыз?» деп кете берген экен.

КАРЫШКЫР МЕНЕН ЭЧКИ

(Тамсил)

Карышкыр борчукта оттоп жүргөн эчкини көрүп, шилекейин чуурлутту. Бирок борчукка чыгууга мүмкүн эмес эле. Анан эчкиге:

-«Төмөн келип оттобойсуубу! Жери да түз, чөбү да ширин», - дейт. Эчки ага: «Рахмат, карышкыр, сен мени тойсун деп чакырбай эле, өз курсагыңдын камын жеп жатпайсыңбы», - деди.

(Л. Н. Толстой)

ЭКИ БИР ТУУГАН

Илгери-илгери бир аял эки уулуна эки жерди бөлүп берет. Балдары ал жерге эгин эгип, бак тигип жайлай иштешет. Уулдары түн ичинде уктап жатканда энеси экөөнүн башында дайыма эки чолпон жанып турганын көрчө экен.

Жай өтөп бышыкчылык күз да келет. Баягы уулдар эгинин оруп-жыйып, оп майдалап, бастырып, сапырып, тазалап, кызыл данын эки жерге үйүп коюп, үйлөрүнө келет. Энеси мал союп, чечкор жасайт.

Түн ичинде уулдар кезектешип кырманды карамакчы болушат. Алды менен кичүүсү келип ары басып, бери басып жүрүп, агасынын эгининен ташып, өзүнүкүнө кошуп коет.

Түн ортосу оогон кезде кырманга улуусу келет. Караса инисинин кызылы көбөйүп калган. Анда агасы:

- Инимди Баба Дыйкан колдогон экен. Ошондуктан мунун эгини көбөйгөн тура. Кичүүсүнтүп тигини алып, муну минт деп көп жумшачу элем. Ошол эмгегин Баба Дыйкан билген экен. Эмгеги акталыптыр деп, тау атарда үйгө келип, инисинин жанына уктаганы жатып калат.

Кырманды караганы энеси келсе, улуу уулунун эгини кыбыр-тыбыр этип кыймылдап, бир даны эки дан болуп улам көбөйүп олтуруп кичүү баласынын эгинине жетип, ага да дан чачырайт. Дан чачыраган сайын кичүү уулунун эгини улам азая баштайт. Ошондо эгиндин көбөйүшү токтоп тымып калат.

Шашып-бушуп аял үйүнө келсе, уулдары дале уктоодо. Улуу баласынын башында мурдагысындай эле чолпон жанып, кичөөсөнөн башында бир кара ит өрөп турганын көрүп, чочуп кетет. Балдары ойгонуп:

- Балам эмне иттик кылдыү эле, жашырбай айт, - деп кичүүсүнө кайрылат.

Кичүү уулу түндө агасынын эгинин ташып, өз эгинине кошуп койгонун жашырбай айтып берет.

- Балам, түндө сен кандай иш кылдың эле, жашырбай айт,-деп улуусуна кайрылат. Улуусу көргөн билгенин, ойлогон ойлорун айтат. Анда аял өзү барып кырмандан көргөндөрүн кичөө уулунун башынан үрүп

турган итти көргөнүн балдарына айтат.

Мына ушундан кийин аялдын кичүү баласы ичи тардыгын коюп,
тынч оокатын кылып калган экен.

(Кыргыз эл жомогу)

Ы Р Л А Р

ЭЛДЕШТИРИП КОЁЛУ

Бир заманда ит, мышык,
Ынак курбу болгон дейт.
Чокой тигем итке деп,
Мышык тери чойгон дейт.
Ага-буга шылтоолоп,
Алдап тикпей койгон дейт.

Ит ошондо мышыкка
Душман болуп калган дейт.
Бүтүрдүм деп мышыктын
Бүткөнү жалган дейт.
Ал терини чычкандар
Эбак кыркып салган дейт.

Уяты жок мышыкты
Кулагынан чоёлу.
Эби келсе ит менен
Элдештирип коёлу.
Кылымдарга таарыныч,
Кете берсе болобу?

(Ж. Мамытов).

ШИРЕНКЕДЕГИ КОҢУЗ

Ширенкенин ичинде,
Кара коңуз дыңылдайт.
Токтоп калса, бир чертсе,
Кайра күчөп зыңылдайт.

Айтса арманы жанды жейт:
Айталаада апалап
Кызым ыйлап калды, -дейт.
Баары тыңшап уккан,-дейт

Балама мен базарга
Барамын деп чыккам,-дейт
Карып калган энем-дейт,
Куймак куюп берем-дейт.

Каалап калсаң келем-дейт.
Айран жасап жатам-дейт,
Арып калган атам-дейт.
Арабасын базарга
Айдап барып сатам-дейт.

Коң бер - деп зар ыйлайт,
Баласы үйдө калбаган.
Мендей болуп жалынбайт.
Эмчекке сүт толду-дейт.
Эркелетип кызымды
Эмизээр кез болду,-дейт.

(А. Өмүрканов).

ТАЙТАЛАШ

Эртең десем - бүгүн дейт,
Токто десем - жүгүр дейт.
Ысык десем - муздак дейт,
Шаар десем - кыштак дейт.
Жайлоо десем - жака дейт,
Балык десем - бака дейт.
Узун десем - кыска дейт,
Ойгон десем - укта дейт.

Чылым десем - мүштөк дейт,
Бүтгү десем - бүтпөйт дейт.
Талашкандан чарчабас,
Мына ушундай тайталаш.

(Т. Самудинов).

КИМ ЭМНЕДЕН КОРКОТ?

Чычкан коркот - мышыктан,
Аяз коркот - ысыктан.
Чырпык коркот - улактан,
Кургакчылык - булактан,
Караңгылык - чырактан.
Торпок коркот - таяктан,
Токон коркот - сабактан.

(М. Жангазиев)

УРБАЙ ЖҮР КУШТУН БАЛАСЫН

Чыйырчык, торгой баласын
Жыгачтан жетип аласың.

Уйпалап, уруп ыргытып,
Уясын отко жагасың,

Уятсыз кандай баласың,
Урбачы куштун баласын.
Уясын ээлеп таятынып,
Учууга ал да жарасын.

Ойлонуп өзүн карасаң,
Ошол да сендей балапан.
Кайрымсыз бала дейбиз биз,
Канатын кайрып канаткан.
Апасын сезсең анын да,
Алардын жүргөн камында.
Билишсе ыйлап сыздашат,
Билип жөр ошол жагын да.

(Ж. Абдыкалыков)

КИРПИ

Кирпи-кирпи тикенек
Сени балдар биле элек.
Билген менен кээ балдар,
Пайдаң барын сезе элек.

Алдырбайсың түлкүгө,
Тиштетпейсиң күчүккө.
Ийнең менен саясың,
Сугалактын тилине.

Уу жыланды жеңесиң,
Үйүнө алып келесиң.
Жашылчаны кайтарып,
Жакшы багып бересиң.

Кирпи-кирпи ак жибек
Тикен дейбиз билбесек,
Огороддо курт болбойт,
Жардамдашып иштесек.

Кирпи-кирпи көк жибек,
Качпайсыңбы тийбесек.
Капустабыз көп болот,
Дос болушуп иштесек.

(Т. Байгабылов)

ТУУРАБЫ?

Сууга келип таранчы,
Суулап чачын таранчу.
Кичинекей көлмөнү,
Күзгү кылып каранчу.
Карга муну билиптир,
«Карк, карк» этип күлүптүр.
Таранчыны шылдындап,
«Таз болот» - деп жүрүптүр.

Сууга келип таранчы,
Суулап чачын таранчу.
Кичинекей көлмөнү,
Күзгү кылып каранчу.

Кабар тарап кетиптир,
Көк жоруга жетиптир.
Тааранчыга чакалай,
«Чыгат» -деп ал чечиптир.

Сууга келип таранчы,
Суулап чачын таранчу.
Кичинекей көлмөнү,
Күзгү кылып каранчу.

Таранчынын жоругун
Кимиң кандай жорудун?
Айткандары туурабы
Карга менен Жорунун?

(А. Рыскулов)

Ж А Ы Л М А Ч Т А Р

Бир түп тыт,
Бир түп түрп.
Түрп тытты түртөт,
Тыт түрпү түртөт.

Жогор жактан сел келет,
Сегиз серке тең келет.
Куйругун кумга малып келет,
Сакалын сууга салып келет.
Маң - маң кашка коюм,
Бешөө беш башка коюм.
Тиши ушак коюм,
Буту тушак коюм.

Жылкы жыйырмага чыкпай картаярбы?
Картайган жылкынын сөөгү аркаярбы?
Картайган картаң жылкыны,
Картайган киши кайтарабы.
Кулалы деген куш имиш,
Аны томоголомок кыйын иш имиш.

Кырк кыл куйрук,
Кырк кызыл куйрук.
Кырк кыл куйрук ичинде,
Ылгый кызыл куйрук.

Жалаярда бар дейт го бир Тайкарбай,
Менин айткан тайкарбайым бай Тайкарбай.
Сенин айткан тайкарбайың кай Тайкарбай?
Такыр жерге коюнду жай, Тайкарбай.

Сен эмне мага олураясың?
Олураярыңа олурай.

Кудаяр менин кудаң эле,
Кудаяр мени кудалай албады,
Же кудаярды мен кудалай албадым.

Жаш кайышты токмоктошпойсуздарбы?
Жаш бүркүттү томоголошпойсуздарбы?

Ал арал да марал,
Бу арал да марал.
От экен маралга да арал,
Оттосун аралга да марал.
Аттап барып алты кучак отун алдым,
Алты котур нарга артып алдым.

Белестеги беш кашка кой,
Бешөө беш башка кой.
Беш аласы кунан кой,
Беш аласы дөнөн кой.

*(«Кыргыз балдар поэзиясынын
антологиясы» деген китептен)*

ТАБЫШМАКТАР

Беш бир тууган бар эле,
Баары бирдей жаш эле.
Ичинде бирөө баш эле,
Баарынан бою пас эле.

Бассам басат,
Жатсам жатат.
Чапсам чабылбайт,
Көмсөм көмүлбөйт,
Караңгыда көрүнбөйт.

Үй ичинде уялайт,
Бирин - бири кубалайт.
Чыйылдашып ар дайым,
Бирин - бири табалайт.

Ыргытат жерди тиштеп,
Тыныгат иштеп - иштеп.
Жөнөөрдө жумушка,
Шап эле ийинге минет.

Тору тайды жетелеп,
Тоого чыгам энтелеп.
Тоодон ыргып мен минем,
Типтик ылдый желдирем.
Мзүн жыйнаткан,
Бекем байлаткан.
Шиштен башканы минбейт,
Короого чыкса бийлейт.

Сонун сарай ичинен,
Чыга келет шарт этип.
Күндүз дебей, түн дебей,
Күлүп берет жарк этип.

Айнекке жатып бир чүрөк,
Көрүп өт дейт мөлтүрөп.
Аптапта бою узарат,
Аязда бою кыскарат.

Карасаң кардай,
Жеп көрсөң балдай.
Жаралбайт бирок.
Мээнетке канбай.

Мойну узун бою пас,
Жону менен боору таш.
Баш, куйругун, төрт бутун,
Катып алат тийсе кас.

Кудам кудукка түштү,
Курсагы борсоң түштү.
Эки бети кызара түштү.

Окшош - окшош тегерек,
Бирин - бири жетелеп.
Кубалашып жол тартат,
Арткысы такыр жете элек.

Өзү өлчөп өз боюн,
Жазып алган боюна.
Жакшы билет кызматын,
Кармай билсең колуна.

Алысты жакын кылат,
Жакынды алыс кылат.
Каалагандай көрө аласың,
Көз алдыда чагылдырат.

Чаң жугузбай барктайбыз,
Бассак ансыз баспайбыз.
Жат - жатууга келгенде,
Жандан оолак таштайбыз.

Тегереги - от,
Ортосу - суу.
Бир аздан соң,
Көтөрүлүп буу,
Салат чуу,
Тезинен тап,
Эмне экенин бу?!

Кылып түшсө ооруган,
Эки нерсе кичине.
Бирок, тоо, көл, токойлор,
Батып кетет ичине.
Бул эмне билип ал,
Пайдасы зор кишиге.

Билим кени китепте, илим тепкичи мектепте.
Акылман аз сүйлөп, көп угат, көп иштеп, аз уктайт.
Акылы бар билимди самайт,
Акылы жок кийимди самайт.
Кекчил болбо, эпчил бол.
Бир жолу калп айтсаң, өмүр бою калпычы атың өчпөйт.
Бирөөгө жамандык кылсаң,
Мз башыңа тиерин унутпа.
Аганы көрүп ини өсөт,
Эжени көрүп сиңди өсөт.
Адам жаман эмес, анын кыялы жаман.
Эстүүгө эки ооз сөз жетет.
Тат - мекен, эне - нур.
Элин коргоп, жоо сайган - баатыр аталат.
Мектеп - өнөр менен билимдин булагы.
Жигитке жетимиш өнөр аз.
Сөз - жүрөктүн ачкычы.
Аягы жаман төрдү булгайт,
Адеби жаман элди булгайт.
Тулган жердин топурагы - алтын.
Мзүндү эр ойлосон, башканы шер ойло.
Аракет кылсаң, береке болот.
Ынтымак болбой иш болбойт.
Талаага гүл кандай көрк берсе,
Акылдуулук адамга ошондой көрк берет.
Сөз сөөктөн өтөт, таяк эттен өтөт.

ТАБЫШМАКТАРДЫН ЖОБУ

1. Баш бармак
2. Көлөкө
3. Чычкан
4. Кетмен
5. Чана
6. Шыпыргы
7. Ширенке
8. Градусник
9. Кумшекер

10. Таш бака
11. Боорсок
12. Араба
13. Метр
14. Дүрбү
15. Өтүк
16. Самоор
17. Көз

Кыргызча-өзбекче сөздүк Қирғизча-ўзбекча луғат

А

аарчыба - артма, арчима
аарчыса - артса, арчиса
абалга - ахволга
абышка - қария
адатта - одатда
адашсаң - янглишсанг
адистер - мутахассислар
адырга - адирга
адегенде - ҳозир
ажалы - ажали
айланайын - ўргилай
айт - айт
айыл чарба - қишлоқ хўжалиги
айыптууга - айбдорга
ақылман - донишманд, доно
ақысы - ҳақи
ақырын айт - шошмасдан айт
ак кеме - оқ кема
алалык - олайлик
аларга - уларга

аласың - оласан
астындагыны - остидагини
атагын - донгини
атып - отиб
ачуу үн менен - аччиқ товуш
алты жүз - олти юз
алтымыш - олтмиш
аяба - аяма

алыстатып - узоқлатиб
алышат - оладилар
амалы - амали, айёрлиги
аңгыча - шу пайтда
араба - арава
аралык - оралик
арам - ҳаром
арбыйт - кўпаяди
аргымак атын - арғумоқ отини
ардактуу - фахрий
ардактуу наамдар - фахрли
арзан - арзон
армандуу - армонли
артистка - артист
артка - кетига, орқасига
арттырат- ортиради кўпайтиради
артынан - кетидан
арыз - шикоят, ариза
арыктатса-оздирса, ориқлатса
архитектуралык курулуштар -
меъморлик ёдгорликлар
алдыңкы - илғор
алдырасың - олдирасан
алкактары - ганчлари
алтоо - олтовлон
алты - олти билан
аяганды - аяганни
аянты - майдони

баалашпа - баҳолашма, савдолашма
 баамдабастан - фаҳмламай, сезмай
 баамдуулугу - сезгирлиги
 багытын - йўналишини
 бай - бой
 байланышуу учун - боғланиш учун
 байчечекей - бойчечак

бак дарактуу - боғ - роғли
 бактылуу -бахтли

бала чака - бола-чақа
 балмуздак - музқаймоқ
 басандаган - пасайган
 баскычтар - босқичлар
 баскычтуу - пиллапояли
 батканы -ботгани
 батышынча - сиққунча
 бачики - тулкининг боласи
 баш - бош
 башкы көркү - дастлабки кўрки
 баш-аягына - бош-оёғига қараб
 белгисиз - номаълум

бетегелүү - ўтлоқ
 бешөө - бешов
 бир гана - биттагина
 бото - бута, буталоқ
 бешикке салуу - бешикка солиш

беш жүз - беш юз
 бий - қози, бек
 бийле - рақсга туш
 бийик - баланд
 бийиктикте - баландликда
 билбейт - билмайди
 бирдемени окшоштуруп -
 бирор нарсани ўхшатиб
 бирөө - биров
 билгизип турган- ҳабар
 бериб турган
 боёктор - бўёқлар
 болжогон - мўлжаллаган
 болуп калыштыр - бўлиб қолибди
 боорун жеп - жигарини еб
 бөз - бўз тўқилган мато тури
 бөлтүрүк - бўри боласи
 бөрү - бўри
 буудай - бугдой
 бузулбайт - бузилмайди
 буйрук - буйруқ
 булак - булоқ
 булбулдай - булбулдек,
 булбул каби
 бурулуш - бурилиш
 бутагы - бутоғи
 болүм - қисм
 бошотуп бер - бўшатиб бер
 булун-бурчтарынан - булун -
 бурчакларидан

Д

даярмын - тайёрман

деңиз деңгээлинен - денгиз
сатхидан

Ж

жаадырашты - ёгдиришди
жаакташкан -уришган
жаз бою - ёз буйи
жаза - жазо
жандыктын- хайвонлари
жазалоосун -жазоланишини
жазма даректер - ёзма ёдгорликлар
жазуучу - ёзувчи
жактырбай - ёктирмасдан
жалбырагы - япроғи, барги
жалган - ёлғон
жалкоо - ялқов
жан - жон, одам, киши

жандырмагы -жавоби
жөтөлсө - йўталса
жумуртка - тухум
жутат - ютади
жуткун - ютгин
жүрөк - юрак
жыгачты - ёғочни
жыйрылат - йиғилади
жыйынтыгын - натижасини
жылкы кайтардым - от боқдим
жылмайып - жилмайиб
жылып - силжиб
жүрөктун согушун - юракнинг
уришини

жеткенин - етганини
жетпей - етмай
жибек - ипак
жиберилсин - юборилсин
жеңилдеп-енгиллаб
жоогазын - лола қизғалдоқ
жок - йўқ
жоргосун - йўргасини
жоо - пиёда
жөн эле - шундай
жөндөмү - иқтидори
жөнөйлүк - жўнаб кетайлик
жөнү жок күлбө - бекордан-
бекорга кулма
жаңырып - янграб
жапыс -паст
жарайын десем -ёрай десам
жаралсын - яралсин
жарасы женил - яраси енгил
жараатты - яраси
жараша - яраша
жарма - ёрма
жарык - ёруғ
жарым шар - ярим шар
жаса - яса, бажар
жасоо - ясамоқ, яратмоқ
жашоонун сыры - яшашнинг
сири

жылытмак - илитмоқ
жыртык - йиртиқ-ямоқ
жырткычты - йиртқични

жыт алуу - ҳид олиш
жээн - жиян
жебейт - емайди

залкар - улкан, маҳоратли
зар - зор

ийилет - эгилади
ийне - игна
илгери - илгари
олимпоздордун - олимларнинг
ийменип - тортиниб қилай

Каада-салт - урф-одат
кааласам - хоҳласам
кабанаак - тишлайдиган, қопадиган
кагууну да сезет - қоқишни
хам сезади
кайраты - ғайрати
кайрылып келбейт - қайтиб келмайди
каккылап - қоқиб
калдыктарынан - қолдиқларидан
калкы - халқи
калыбына - қалбига
камыштан - қамишдан

жашпы - ёшми
жаштыктын - ёшликнинг
жашына караганда-ёшига
қараганда
жер шарынын-ер куррасининг
жем болду - ем бўлди

З

зыңылдайт - зингиллайди
зыян - зиён

И

имараттар - иморатлар
ичкерип - ингичкалашиб
ишмер - арбоб
ишенейин - ишонч ҳосил

К

көрсөтүүгө - кўрсатувга
көк ала моюн - кўк ола бўйин
көлөмүнө - ҳажмига
көнүктүрүү - кўниктириш

көп түрлөрүнөн - кўп турларидан
көрөгөчтүгү - зийраклиги
көрөрман - томошабин
көрүнүктүү - таниқли
көрсөтпөдү - кўрсатмади
көтөрүлүп - юқорилаб
куунтурсуң-кувлаб юборибсан

канаттуулардын - қанотлиларнинг
канатын серпет - қанотини қоқади
капчыгайдан - икки тоғ орасидан
караңгы - қоронғи
каргылдана - бұғилиб
каркыралар-турналар
карыба - қарима
кашыңызда - қошингизда
качанкы - қачонғи
каяша-гап қайтармоқ
кедей - гадой
кезектешип - навбатма-навбат
кекиртек - кекирдак
кекчил - гиначи, аразчи
келин - келин
кемирбе - ғажима
кен байлық - кон бойлик
кең - кенг, кенгчилик
кеп - сўз
керектелет - ишлатилади
кеңдун бөжөгү - куённинг боласи
коргон -қўрғон
коргонуу қурулуштары-
қалға қурилишлари
кыйқыртып - кийқиртириб
кыйла - анча
кыйын эмес - қийин эмас
кымбат - қиммат
кыраан куш - бургут
кырга - адирга
кыялы - хаёли
кыргы - маҳкам
кыя өтпөй- қарамасдан ұтмай

куу башын - калла суягини
кубулжутуп - ёқимли овоз билан
кудук - қудук
куймак - қуймоқ
куландан соо - отдай
күйүмдүү-куйимли
кум дөбө - кум тепа
курбусунан - ўртоғидан
кутуртурган -хавлиқтирган
кустурат - қустиради
куярда - қуярда
көзгү - кўзгу
күзөтчү - қоровул
күйүмдүү - куюнучан, куюкчан
күлүк - чопқир
күркөсүнө - товуқхонасига
күтөбүз - кутамиз
күчтүү - кучли
кыбыраган - қимирагани
кызара - қизара
кызыктуу - қизиқарли
кызылдан - қизилдон
кызыл куурай-ичи кавак
қамишпоя
кошо - бирга
кордосо - хўрласа
корком - қўрқаман
корсулдаба - қийқирма
которулган - таржима қилинган
кошо - бирга
кошулду - қўшилди
көз жоосун алат- кўзингни олади
көркөм - бадий

М

маданий - маданий

макал - мақол

мактана - мақтана

мамиле - муомала

маңдайына - пешонасига

мөлтүрөп - мўлтиллаб

мукам - жозибадор

мууканып - жуда хафа бўлиб

муратка - муродга

мурдагы калыбына - аввалги
холатига

мүнүшкөр - бургут ўргатувчи

мүрөктүн суусу - замзам суви

мыкты - энг яхши

мээнет - меҳнат

Н

наристе - норасида

негизинде - асосида

нурларына - нурларига

нуска - нусха

О

ооба - ҳа

оозунуп - навбатсиз

оолак - узоқ

одоно-қўпол

ойго багты - ўйга ботмоқ

окто кылып - ўқталиб

олобо - қуйилган ўпка

ондогон - ўнлаб

оюн-шокко - тантанали базм

онтобогон - ўнтамаган

онко-чоңко- думалоқ

оп майда - хўп майда

орундуу - ўринли

оруп жыйып - ўриб-йиғиб

отузга - ўттизга

отургузулат - экилади

оюнду - фикрингни

Ө

өзөгү - ўзаги

өкүнүчтүү - ачинарли

өксүп - ачиниб

өлбөс ырлар - ўлмас шеърларини

өнөрпөздөр - ҳунармандлар

өңдөн азбас - рангини йўқотмас

өпкө - ўпка

өрнөгү - ўрнаги

өндүрүү - мутахассис етиштирмоқ

өрөөнүндөгү - водийсидаги

өтүндү - илтимос қилди

П

пайдубал - пойдевор

проза ышкыбоздору - проза, наср
ишкыбозлари

С

сабатын ачмак үчүн - саводханликка
эришиш учун

сакалдуу-соқолли

сайрайт - куйлайди

сайрандап жүрсө - қувнаб юрса

салмактанып - оғирлашиб

салым - ҳисса

сальштырмалуу - қиёсий

саналат - ҳисобланади

санжыралуу - зурриёдли, зотли

сапырып - шопириб

сараң - пишиқ

сары май - сарёғ

саякатчы - саёҳатчи

саяпкер -от ўргатувчи

серке - серка, бошловчи

серпет - силкийди

сезгич - сезгир

семиртсе - семиртирса

сезимдери-ҳисси

сооротот - юпатади

созот - чўзади

сөөмөйүндү - кўрсаткич
бармоғингни

суутуп - совитиб

сугалак - очкўз

сулуу - гўзал

сунат - узатади

суюк - суюк

сүймөнчүлүгү- ёқимтойлиги

сүйрү - тухумсимон

сүйүнөт - суюнади

сүрөткө шыктуу -расм чизишга
иштиёқли (ҳавасманд)

сүйөт - узатади

сыбызгы - най, сибизғи

сыздайт - эзилади

сызылып - эзилиб

сыймык - мукофот

сыймыктана - фахрлана

сылыктык - хуш феъллик

сынамакчы - синамоқчи

сторчин - юз боши

сынбайт - синмайди

сырларын - сирларини

Т

таажысынан - тожисидан

таазим кылышат - таъзим қиладилар

тешиги - тешиги

тил алчаак - уқувли

гааны - тани

гаарынткан - хафа қилган

гаарыныч - хафачилик

гаасирленсе - таъсирланса

табалайт - устидан кулади

табына - тобига келтириб

табышмак - топишмоқ

тагышкан - тақишган

таеже - хола

таежене - келинойи

таене - буви, катта буви

таяке - тоға

таята - бобо

тайпак - сирпанчиқ

тайлак - бўталоқ

тактоо - тахламоқ

такшалган - тажрибали

такыр - тақир, ҳеч

таланттуу- истеъдодли

талашпа - талашма

талбай - толиқмай, чарчамай

тамашалуу сөздөр- кулгили сўзлар

тамшандырбай - тамшантирмай

тамшанып - тамшаниб

таңдандырса -ҳайрон қолдирса

таң калат -ҳайрон қолади

таңшыган - ёқимли

таң саардан-тонг сахардан

тартуу - чизиш

тартылган - расм солинган

татаал - мураккаб

таштоо - ташламоқ

текшерип - текшириб

темгил - майда хол, доғ

тили күрмөөгө келбей - тили

калимага, сўзга келмай

тоёт - тўяди

тойгондо - тўйганда

токойлору - ўрмонлари

толгоп - бураб, қайриб

толқунданып - тўлқинланиб

томкоруп - тўнтариб

торпок - совға

төбөндөгүнү - тепангдагини

төркүнү - қариндош-уруғи

төп келсен - мос келсанг

туурасын - тўғрисини

туу чокусу - энг чўққиси

тулку боюн - аъзон баданини

тумчуктурган - димиқтирган

туттунук - тип-тиниқ

турак үйлөр - яшаш жойлар

тургузулгандар- тургизилганлар

турдунарбы - турдиларингми

туткула - ёдда тутинг

туттугуп - тутилиб, дудуқланиб

туюк - боши берк

түзгө - текис жойга

тўйүн - туғиб

тўйшүк кызыгы- меҳнат қизиги

түломөк - туламоқ

түрдүү - турли

таттоо-тотли қилмоқ

түшүмдүү жылдары - серҳосил

йиллари

түшүндүнбү - тушундингми

тыбырайт - типирчилаиди

тыңша - тингла

тырмаба - қашлама

ууккан ызага - азоб-уқубатга
 ууртгаба - хўплама
 убалын - уволини
 уйпалап - пийпалаб
 улам - борган сайин
 уламыштар - афсоналар, ривоятлар
 угуу - эшитиш

унчукпады - индамади
 унчуктурган - гапиртирган
 упай - ҳисоб
 ушинтип - шундай қилиб
 уясы - уяси
 уруксатсыз - рухсатсиз

үзүрлүү - натижали
 үзүрлүү эмгек - натижали меҳнат
 үйлөбө - пуфлама
 үйрөнчүк - янги ўрганаётган

үмүт - умид
 үнүндөй - овозидай
 үңкүрдөн - бордан

чавендез - чавандоз
 чаап - чошиб
 чакаларын - челақларини
 ченеп - ўлчабқолибди
 чууруп - чўзилиб
 чукулаба - кавлама
 чыгаан - илғор
 чыгарган - чиқарган
 чыгармалары - асарлари
 чыдамсыздык - сабрсызлик
 чыйпылда - чипилла
 чыйралып - мустаҳкамланиб
 чыйырчык - чигирчиқ
 чыкканы - чиққани
 чылым - чилим
 чынар - чинор

ченимсиз кызмат - холис хизмат
 чойгон - чўзган
 чоноё тушунтөр - каттайиб
 чакты - чоғли
 чакылда - чиқилла
 чамалуу- чамали
 чаңырып - қичқириб
 чар - кепак
 чарчап - чарчаб
 чарчы - чорси
 чачырайт - сачрайди
 чачыратып - сачратиб
 чийгилебе - чизма
 чирик жыгач - чириган ёғоч
 чоочун - ёт бегона
 чогуу - бирга

чындык - ҳақиқат

чырпык - бутуқ, шох, новда

Ш

шайыр - қувноқ

шамдагай - чаққон

шанкылдап - шанғиллаб

шар - очик

шаркыратма - шаршара

шашып-бушуп - шошиб-пишиб

шекер - шакар

шербет - шарбатбўшашади

ширеңке - гугурт

шилбиден - шилвидан

шилтөөгө - баҳонага

шилекей - сўлак

шоркуратпа - шопирма

шумкар - шунқор

шылкыят - шалпаяди,

Ы

ыйгарылды - берилди

ылайык - лойиқнарсани

ыргыткан - ташлаган

ыргытмак - ирғитмоқ

ыргытыптыр - ирғитибди

ыр жандуулар - буюк шоирлар

ыраак нерсени -йироқдаги

ылдый - пастқ

ымырқайынан - гўдаклигидан

ынтымаксыз - ақил эмас

ыңгайсыз - ноқулай

Э

эбак - олдин қадим, илгари

эби келсе - тўғри келса, иложи бўлса

эжеси - опаси

элдештирип - дўстлаштириб,

эл шайырлары - халқ шоирлари

эмгекке - меҳнатга

энкейип - энгишиб

эңсеген - орзу қилганистироҳат боғи

экономикалык - иқтисодий

эң мыкты - эңг яхши

эпил - чаққон

эрийт - эрийди

эркелиги башынан ашқан-

яраштирибэркалиги зиёд

эсинерге туткула - ёдда тутинг

эстөө - эсли, ақлли

эс алуу паркы - маданият ва

эмгектенишет - меҳнат

қилишади

эл аралык - халқаро

Өзбекче-кыргызча сөздүк (Ўзбекча-кыргызча лугат)

А

аввалги ҳолатига - мурдагы калыбына

адирга - адырга

ажали - ажалы

айбдорга - айыптууга

айт - айт

оларсан - аласың

анча - кыйла

арава - араба

арбоб - ишмер

арғумоқ отин - аргымак атын

арзон - арзан

армонли - армандуу

артист - артист

артма - аарчыба

артса - арчыса, артса

архитектура ёдгорликлари

архитектуралык курулуштар

афсоналар - уламыштар

аччиқ товуш билан- ачуу

үн менен

ачинарли - өкүнүчтүү

аъзои баданинг-тулку боюң

аямайди - аябайт

ахволга - абалга

аразчи - кекчил

Б

баланд - бийик

баландликда - бийиктикте

бахтли - бактылуу

бахолашма - баалашпа

билмайди - билбейт

бирга - бирге

биров - бирөө

бирор нарсани ўхшатиб -

бир демени окшоштуруп

бой - бай

бойчечак - байчечекей

болалик чоғи - балалык чак

буви - таене

бузилмайди-бузулбайт

буйруқ - буйрук

булбулдек - булбулдай

булоқ - булак

бурилиш - бурулуш

бутоғи - бутагы

бўталоқ - тайлак

буюк шоирлар- ыр жандуулар

бугдой - буудай

бекордан-бекорга кулма -

жөнү жок күлбө

босқичлар - баскычтар
ботгани - батканы
боши берк - туюк
боғланиш учун - байланышуу үчүн
бир метр - чарчы
боғ-роғли - бак дарактуу
бўри - бөрү

ёғочда - жыгачты
ёт, бегона - чоочун
ёдда тутинг - эсиңерге туткула
ёз бўйи - жаз бою

ёзма ёдгорликлар - жазма даректер
ёзувчи - жазуучу
ёқимли овоз билан - кубулжугуп
ёқимтойлиги - сүймөнчүлүгү
ёлғон - жалган

ейди - жейт
елдириб - желдирип
емайди - жебейт
ем бўлиб - жем болду

жавоби - жандырмагы
жазо - жаза
жазоланиш - жазалоосун
жилмайиб - жылмайып

берилди - ыйгарылды
беш юз - беш жез
бешов - бешөө
бўз - боз
бўёқлар - боёктор
бўлиб қолибди - болуп калыптыр
бўри боласи - бөлтүрүк

Ё

ёрай десам-жарайын десем
ёрма - жарма
ёруғ - жарык
ёшига қараганда- жашына
караганда
ёшми - жашпы
ёшликнинг - жаштыктын
ёқтирмасдан - жактырбай
ёғдиришти - жандырышты

Е

енгиллаб - жеңилдеп
етганини - жеткенин
етмай - жетпей

Ж

жиян- жээн
жон - жан
жўнаб кетайлик-жөнөйлүк

зиён - зыян
зийраклиги - көрөгөчтүгү

зингиллайди - зыңылдайт
зор - зар

И

игна - ийне
икки тоғ орасида - капчыгайда
илгари - илгери
илитмоқ - жылытмак
илтимос қилди - өтүндү
илғор - алдыңкы, чыгаан
иморатлар - имараттар
ингичкалашиб - ичкерип

индамади - унчукпады
ипак - жибек
ирғитибди - ыргытыптыр
ирғитмоқ - ыргытмак
истеъдодли артист -
 таланттуу актриса
ишлатилади- керектелет
иқтидори - жөндөмү

Й

йиртиқ - жыртык
йиртқични - жырткычты
йироқдаги нарсани - ыраактагы
 нерсени
йигилади - жыйрылат

йўқ - жок
йўналишини - багытын
йўрғасини- жоргосун
йўталса - жөтөлсө

К

кавлама - чукулаба
қайтиб келмайди - кайтып келбейт
қалға қурилишлари - коргонуу
 курулуштары
қалла суягини - куу башын
қанотини қоқади - канатын серпет
қариндош-уруғи - тууган-уругу
каттайиб қолибди - чоңоё түшүптүр
кон бойлик - кен байлык

қўрсаткич бармоғини- сөөмөйүн
қутамиз - күтөбүз
кучли - күчтүү
куюнувчи - күйүмдүү
кекирдак - кекиртек
келин - келин
кенг - кең
кепак - чар
кетига - артына

қошига - кашына

күк ола бүйин - көк ала моюн

қалбига - дилине

қамишдан - камыштан

қанотлиларнинг - канаттуулардын

қария - карыя

қарими - карыбы

қачонги - качаңкы

қашлама - тырмаба

қулаб юборибсан - кууптурсун

қудук - кудук

күзгу - көзгү

кўниктириш - көнүктүрүү

қум тепада - кум дөбөдө

қуярда - куярда

қуённинг боласи -

коёндун бөжөгу

қизил қамишпоя - кызыл куурай

қийин эмас - кыйын эмес

қўрқаман - корком

лолақизғалдоқ - жоогазын

маданият ва истироҳат боғи -

эс алуу паркы

майдони - аянты

кўзингни олади-көз

жоосун алат

қуйлайди - сайрайт

Қ

қиммат - кымбат

қичқириб - чаңырып

қишлоқ хўжалиги -

айыл чарбасы

қувноқ - шайыр

қувноқ юрса - сайрандап жүрсө

қоқиб - каккылап

қоқишини ҳам сезади -

кагууну да сезет

қолдиқларидан - калдыктарынан

қоронғи - караңгы

қоровул - күзөтчү

қизара - кызара

қизикарли - кызыктуу

қизилдан - кызылдан

қийқиртириб - кыйкыртып

қўрғон - коргон

қўрсатмади - көрсөтпөдү

Л

М

мўлжаллаган - болжолдогон

мукофот - сыйлык

меҳнат - мээнет

мақтана - мактана
мақол - макал
муродга - муратка
мўлжаллаб - мөлтүрөп

меҳнатга - эмгекке
меҳнат қизғин - эмгек түйшүгү
мураккаб - татаал
музқаймоқ - балмуздак

Н

навбатдаман - кезектемин
навбатсиз - оозунуп
натижали - үзүрлүү
натижасини - жыйынтыгын

назорат қилиб-текшерип
норасида - наристе
нурларимга - нурларыма
нусха - нуска

О

овозидай - үнүндөй
одатда - адатта
оздирса - арыктатса
оқ кема - ак кеме
олайлик - алалык
оладилар - алышат
олимлар - илимпоздор
олдирасан - алдырасын
олти - алты
олти юз - алты жүз
олтмиш - алтымыш

олтовлон - алтоо
опаси - эжеси
оралиқ - аралык
орзу қилган - эңсеген
орттиради - арттырат
остингдагини - алдындагыны
отбоқар, чавандоз - саяпкер
отдай - куландан соо
отиб - атып
очиқ - шар, ачык

П

пойдевор - пайдубал
пасайган - басаңдаган
паст - жапыс
пиёда - жөө
пийпалаб - уйпалап

пиллапояли - баскычтуу
пишлоқ - сараң
пуфлама - үйлөбө
проза ишқибозлари - проза
ышкыбоздору
пешонасига - мандайына

Р

рақс - бий
рақсга туш - бийле

рангни йўқотмас - өңдөн азбас
расм чизишга иштиёкли -
 сүрөткө шыктуу

С

сабзавотлар - жемиштер
сабрисизлик - чыдамсыздык
саводхонликка - сабатын ачмак үчүн
қиёсий- салыштырмалуу
сарийёг - сары май
саргая - саргара

сачрайди - чачырайт
саъва - торгой
силжиб - жылып
силкийди - серпет

сирганчиқ - тайгак
силтамоққа - шилтөөгө
сиққунча - батышынча
совитиб - суутуп
сўлак - шилекей
суратга олинган-сүрөткө
 тартылган
суюнади - сүйүнөт
сезгирлиги - баамдуулугу
сўз - кеп
сўк - сугалак

Т

тажрибали - такшалган
тайёрман - даярмын
тахламоқ - тактоо
талашма - талашпа
тамшаниб - тамшанып
тамшантирмай - тамшандырбай
танг қолдирса - тандандырса
тани - тааны
таржима қилинган - которулган
ташламоқ - таштоо
ташлаган - ыргыткан
таъзим қиладилар - таазим кылышат
таъсиранса - таасирленсе

тожисидан - таажысынан
толиқмай - талбай
томошабин - көрөрман
топишмоқ - табышмак
тулкининг боласи - бачики
тугиб - түйүн
тўйганда - тойгондо
тўламоқ - түлөмөк
тўнтариб - томкоруп
тургизилганлар - тургузулгандар
турдиларингми - турдуңарбы
турли - түрдүү
тутгин - туткун

тақир - такыр
танишган - тагышкан
тили калимага келмай - тили
күрмөөгө келбей
тингла - тыңша
типирчилайди - тыбырайт
тип-тиниң - туптунук
ташлайдиган - кабанаак
тобига - табына
товуқхонасига - көркүсөнү
тоға - таяке

тутилиб- туттугуп, дудуланиб
тухум - жумуртка
тухумсимон - сүйрү
тушунарлими - түшүндүнөрбү
тўғри келса - эби келсе
текис жойга - түзгө
тепангдагини - төбөңдөгүнү
тўғрисини - туурасын
тўлқинланиб - толкунданып
тўяди - тоёт

У

уволим - убалым
узатади - сунат
узоқ - оолак
ўйга ботмоқ - ойго батты
уларга - аларга
улкан - залкар
узоқлатиб - алыстатып

улуғ номлар - ардактуу наамдар
умид - үмүт
уришган - жаакташкан
устидан кулади - табалайт
уяси - уясы
уқувли - тил алчаак

Ф

фахрлана - сыймыктана

фикрингни - оюңду

Х

хайрон қолади - таң калат
халқ шоирлари - эл шайырлары
халқи - калкы
хафа қилган - таарынткан
хафачилик - таарыныч

хоқласам - кааласам
хўрласа - кордосо
хуш феъллик - сылыктык
хўплама - ууртаба

Ч

чамали - чамалуу
чарчаб - чарчап
чизиш - тартуу сүрөт
чизма - чийгилебе
чийралиб - чыйралып
чилим - чылым
чинор - чынар
чириган ёгоч - чириген жыгач
чиққани - чыкканы
чўзилиб - чууруп

чиқилла - чыкылда
чиқарган - чыгарган
чигирчиқ - чыйырчык
чопиб - чаап
чопқир - күлүк
чаққон - шамдагай
чоғли - чакты
челақларини - чакаларын
чўзган - чойгон

Ш

шакар - шекер
шалпаяди - шылкыят
шанғиллаб - шаңкылдап
шаршара - шаркыратма
шикоят, ариза - арыз
шундай қилиб - ушинтип

шопириб - сапырып
шопирма - шоркуратпа
шошиб-пишиб-шашып-бушуп
шошмасдан айт - акырын айт
шунқор - шумкар

Э

эзилади - сыздайт
экилади - отургузулат
энг чўққиси - туу чокусу

энг яхши - эң мыкты
энгашиб - эңкейип
эркалиги жуда зиёда - эркелиги башынан ашкан

Ю

юборилсин - жиберилсин
юқорилаб - көтөрүлүп
юпатади - сооротот

юрак - жүрөк
ютади - жутат
ютгин - жуткун

Я

янглишсанг - адашсан
янграб - жаңырып
яралсин - жаралсын
яраша - жараша
ярим шар - жарым шар

яса, бажар - жаса
ясамоқ - жасоо
яшаш жойлар - турак үйлөр
яшашнинг сирини -
жашоонун сырын

Г

гадой - кедей
гапиртирган - унчуктурган
ганж - алкактары

гугурт - ширенке
гўдаклигидан - ымыркайынан
гўзал - сулуу

Ў

ўзаги - өзөгү
ўқталиб - окто кылып
ўлмас шеърларни - өлбөс ырлары
ўнлаган - ондогон
ўпка - өпкө
ўргилай - айланайын

ўнтамаган - онтобогон
ўриб-йигиб - оруп-жыйып
ўрмонлари - токойлору
ўрнаги - өрнөгү
ўртоғидан - курбусунан
ўттизтача - отузча

Ғ

ғажима - кемирбе
ғайрати - кайраты

ғордан - үнкүрдөн

Ҳ

ҳақиқат - чындык
ҳақи - акысы
ҳид олиш - жыт алуу
ҳисса - салым

ҳовлиқтирган - кутурттурган
ҳажмига - көлөмүнө
ҳаром - арам
ҳисоб - упай

МАЗМУНУ

Биринчи чейрек (Биринчи чорак)	5
Кайталоо (Такрорлаш)	5
Сан атооч (Сон).....	7
Жамдама сан атооч (Жамловчи сон)	9
Чамалама сан атооч (Чама сон).....	12
Топ сан атооч (Туда сон).....	15
Сөз өстүрүү («Абшыр-Сай»).....	18
К,П тыбыштарынын жумшарып айтылышы жана жазылышы (К,П товушларининг г,в бўлиб айтилиши ва ёзилиши)	20
Көнүгүү	24
Сөз өстүрүү (Чыңгыз Айтматов)	26
Синоним (Синоним).....	28
Антоним (Антоним).....	30
Кайталоо (Такрорлаш)	33
Сөз өстүрүү (М.Борбугулов «Арыз»)	36
Этиштин терс формасы (Феълнинг бўлимсиз формаси)	39
Көнүгүү	42
Сөз өстүрүү («Сыбызгы»).....	44
Кайталоо (Такрорлаш)	46
Экинчи чейрек (Иккинчи чорак).....	48
Этиштин 1-жак менен жакталышы (Феълнинг 1-шахс билан тусланиши).....	49
Көнүгүү	53
Этиштин 2-жак менен жакталышы (Феълнинг 2-шахс билан тусланиши).....	55
Көнүгүү	58
Этиштин 3-жак менен жакталышы (Феълнинг 3-шахс билан тусланиши).....	60
Көнүгүү	62
Сөз өстүрүү («Орундуу жооп»).....	64
Ыңгай жөнүндө түшүнүк (Майл категорияси).....	66
Баяндагыч ыңгай (Ижро майл)	69
Көнүгүү	74
Үчүнчү чейрек (Учинчи чорак)	76

Буйрук ыңгай (Буйрук майли).....	77
Көнүгүү	79
Сөз өстүрүү («Атанын кенеш»).....	81
Шарттуу ыңгай (Шарт майли).....	83
Көнүгүү	85
Сөз өстүрүү («Залкар акын»)	86
Каалоо-тилек ыңгай (Истак майл).....	89
Көнүгүү	91
Сөз өстүрүү («Кыргыздын тунгуч сүрөтчүсү»)	92
Кайталоо (Такрорлаш)	95
Максат-ниет ыңгай (Мақсад-истак майли).....	96
Көнүгүү	98
Сөз өстүрүү («Ак-Шумкар»).....	99
Кайталоо (Такрорлаш)	100
Төртүнчү чейрек (Түртинчи чорак).....	102
Сөз өстүрүү («Ош кыргыз драма-театры»)	103
Байламта (Боғловчи)	105
Көнүгүү	108
Сөз өстүрүү («Бакен Кыдыкеева»)	109
Бөлүкчө (Юклама).....	111
Көнүгүү	113
Сөз өстүрүү («Кыргызстандын кен байлыктары»).....	114
Жандооч (Кўмакчи)	117
Көнүгүү	119
Сөз өстүрүү (Бурана)	120
Кайталоо (Такрорлаш).....	122
Өз алдынча окуу жана иштөө үчүн тексттер (Мустақил ўқиш ва ишлаш учун текстлар).....	124
Аңгемелер.....	124
Жаңылмачтар	132
Табышмактар.....	134
Макалдар	137
Табышмактардын жообу	138
Кыргызча-өзбекче сөздүк (Қирғизча-ўзбекча лугат).....	139
Өзбекче-кыргызча сөздүк (Ўзбекча-қирғизча лугат)	149

№	Ф.И.О.	Учебный год	Состояние учебника *	
			на начало года	на конец года

* Оценка использования учебника (по 5 бальной шкале)

Окуу басылмасы

А. Кадырова, А. Назаров

КЫРГЫЗ ТИЛИ

**Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн
мектептердин 4-классы үчүн окуу китеби**

Редакторлор А. Абдугафуров, С. Набиева

Корректор Д. Набиева

Компьютерная верстка и художественное исполнение

ОсОО “Альмерия”

Басууга кол коюлду 04.05.07. Форматы 70x90 ¹/₁₆.
Физ. басма табак 10. Заказы № 175. Нускасы 8000. Келишимдик баа.

Отпечатано ОсОО “Альмерия”

г. Бишкек, Исанова, 146

